

ČASOPIS

ZA

ZGODOVINO IN NARODOPISJE.

IZDAJA

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
V MARIBORU.

UREJUIE

PROF. FR. KOVAČIČ.

MARIBOR, 1928
Mariborska tiskarna.

Vsebina.

I. Razpravo.

Sirmšek dr. P., Dramatično društvo v Mariboru	1
Blaš Fr., Kóbarski hrani (z 2 listoma priloge)	17
Mravljak Josip, Muta	42
Glaser J., Anton Lah in njegova družba slovenskega hranija v Lembahu	53

II. Izvestja.

Mravljak Jos., Osemletna pravda	64
Sirmšek dr. P., Boj za slovensko solo v Studencih	71
Mravljak Jos., Salkarstvo v Nuzeuici	76
Pirkmajer dr. G., Nova pravica po arhivskem sporazumu z Avstrijo	78
Mravljak Jos., Nekaj slovarskih in zgodovinskih drobtin iz starinskega arhiva	82

III. Slojstvo.

Drzavni grad kranjvine SHS. K. Prizmati	84
Jakob Wartenhorst, Die Ledinge in Karantainen u. der Herzogbauer am Fürstentum bei Kamiburg. Fr. Kovačić	87
Grožen Janko, Zgodovina Celja II. Fr. Blaš	89
Melle Anton, Kolonizacija Ljubljanskega Barja. Fr. Blaš	90
Vatovec Fran., K starejši upravi in gospodaraki zgodovini laškega okraja. Fr. Blaš	91
Stč Albert, Slovenska narodne noče. Fr. Kotnik	93
Sbornik. Fr. Blaš	94
Čurčić Vojisl., Starinsko oružje. Dr. P. St.	95

IV. Društveni glasnik.

Zgodovinsko društvo v Mariboru	95
Muzejsko društvo v Ptujju	97
Muzejsko društvo v Mariboru	100

Letna redna udoma »Zgodovinskega društva«, oziroma naročnina
za »Časopis« je 40 Din.

Naročnina, rokopi in preduchi za muzeji ali avtorji se pošiljajo na »Zgodovinsko
društvo« v Mariboru, Kovačka cesta 10.

92 Lurh

Časopis

za

zgodovino in narodopisje.

Izdaja

Zgodovinsko društvo v Mariboru.

Leto XXIII.

Uredil

Prof. Fran Kovačič.

Maribor 1928.
Mariborska tiskarna.

57749

Časopis

zgodovino in naravopisje

57749

zgodovinsko društvo v Ljubljani

15842030

Prof. Fran Kovač

Ljubljana, 1928
Tiskarna družba

Kazalo.

Letnik XXIII. 1928.

I. Razprave:

Stran

Strmšek dr. P., Dramatično društvo v Mariboru	1
Baš Fr., Kóbanski hram	17
Mravljak Josip, Muta	42
Glaser J., Anton Lah in njegova »Družba slovenskega branja v Lem- bahi«	53
Ilešič dr. Fran, Iz Vrazove slovenske literarne zapuščine	101
Munda Matija, Zgodovinski pregled literarnega in društvenega živ- ljenja v mariborskem bogoslovju	116
Dolenc dr. Metod, Odkod — vsobénjki?	165
Kratka navodila za ohranitev arhivov in glavna načela spomeniške- ga varstva:	
A. Mal dr. Jos., Ohranitev arhivov	175
B. Stelè dr. Fran, Osnovna načela varstva spomenikov	179
Stelè dr. Fran, Najdbe v bivšem dominikanskem samostanu v Ptujju	185
Glaser Janko, Študijska knjižnica v Mariboru	191
Travnar dr. Vlad., Grški, rimski in bizantinski novci mariborskega muzeja	216
Baumgartner Egon, Zbirka srednjeveških novcev v mestnem muzeju v Mariboru	223
Družovič Hinko, Deset let slovenske glasbe v Mariboru (1918—1928)	225
Travnar dr. Vladimir, Pomen in delokrog pokrajinskih muzejev	246
Kotnik dr. Fran, O svetem Štefanu, zaščitniku konj	250
Kovačič Fr., Postanek in razvoj mariborskega muzeja	255

II. Izvestja.

Mravljak Jos., Osemletna pravda v Vuzenici	64
Strmšek dr. P., Boj za slovensko šolo v Studencih	71
Mravljak Josip, Šajkarstvo v Vuzenici	76
Pirkmajer dr. O., Naše pravice po arhivskem sporazumu z Avstrijo	78
Mravljak Jos., Nekaj slovarskih in zgodovinskih drobtinic iz staro- trškega arhiva	82
Kelemina J., Slovsko gradivo	139
Baš Fr., Arheološke najdbe v Slov. goricah	145
Glonar J. A., Iz mladosti Lenarta Budine	146

	Stran
Kotnik Fr., Slovenska prisega iz Hrastovca	147
Glonar J. A., Iz pisem Josipa Hašnika	148
Glonar J. A., »Kolomonov žegen« in enake reči pri nas	150
Kovačič Fr., Kdaj je nastal mariborski minoritski samostan?	151
V. Skrabar, Votivna slika s Ptujске gore	268
Ilešič dr. Fran, Varožl (Varaždin)	270
Dolar dr. Anton, Heterogenija krajevnih imen	272

III. Slovstvo.

Državni grb kraljevine SHS. Prijatelj K.	84
Jaksch-Wartenhorst, Die Edlinge in Karantanien und der Herzog- bauer am Fürstenstein bei Karnburg. Fr. Kovačič	87
Orožen Janko, Zgodovina Celja II. Fr. Baš	89
Melik Anton, Kolonizacija ljubljanskega Barja. Fr. Baš	90
Vatovec Fran, K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja. Fr. Baš	91
Sič Albert, Slovenske narodne noše. Fr. Kotnik	93
Sbornik, Fr. Baš	94
Čurčić Vejšil, Starinsko orožje. Dr. P. St.	95
Pitamic dr. Leonid, Država. J. Šedivý	153
Orožen Janko, Zgodovina Celja I. Fr. Baš	155
Kranjec Silvo, Zgodovina Srbov. Bog. Stupan	156
Mravljak Josip, Nadžupnija in dekanija Vuzenica. Dr. V. M—k	157
Maribor, das jugoslavische Meran. Fr. Baš	159
Schneeweis Edmund, Die jugoslavische Volkskunde in den Jahren 1914—1924. Fr. Kotnik	159
Steska V., Slovenska umetnost I. Slikarstvo. Fr. Kovačič	160
Carinthia 115, 116. J. M.	163
Bulić don Fr., Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij. K. Prijatelj	274
Kos dr. Fr., Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. V. knj. M. Ljubša	277
Bulić Fr.—Karaman Lj., Palača cara Dioklecijana u Splitu. Fr. Ko- vačič	279
Orožen-Savnik, Celje. Vodnik po mestu in okolici. M. Ljubša	282
Feder Alfred, Lehrbuch der geschichtlichen Methode. M. Ljubša	283

IV. Društveni glasnik.

Zgodovinsko društvo v Mariboru	95, 163
Muzejsko društvo v Ptuju	97
Muzejsko društvo v Mariboru	100

V. Imenik članov 1928

	283
--	-----

Dramatično društvo v Mariboru.

[Prispevek k naši politični in kulturni zgodovini v dobi od 1909 do 1919.]¹⁾

Dr. P. Strmšek.

a) Ustanovitev.

Na začetku tega stoletja je obstajalo poleg Slovanske čitalnice v Mariboru tudi Bralno in pevsko društvo Maribor, h kateremu so pristopali nižji sloji, delavci, trgovski nastavljenici, sprevodniki i. p. Bralno in pevsko društvo je imelo nekaj časa svoje prostore v podzemlju Narodnega doma, nato v drugem nadstropju, ko pa je kupila družba sv. Cirila in Metoda hišo v Studencih, se je preselilo društvo tja, kjer se je pozneje tudi razšlo ter prepustilo svoj inventar deloma Dramatičnemu društvu deloma Zvezi Jugoslovanskih železničarjev.

Predstave so bile tako za Čitalnico kakor za Bralno in pevsko društvo glavni vir dohodkov. Radi tega so nastali med obema društvoma prepiri, kajti čitalničarji niso hoteli sodelovati pri predstavah Bralnega društva in obratno. Tako je prišlo, da neko sezono sploh ni bilo nobene predstave, o kakem sistematičnem, resnem in rednem delovanju seveda ni moglo biti niti govora.

Da bi prenehala napetost med obema društvoma in da bi bilo mogoče prirejati z medsebojnim podpiranjem gledališke predstave, sta osno-

¹⁾ Pri sestavljanju te razprave so mi bili na razpolago zapisniki odborovih sej in občnih zborov Dram. društva (nepopolni), računi, akti mestnega magistrata in policijskega komisarijata v Mariboru, Pivkovo poročilo o slovenskem gledišču v Mariboru v Ljublj. Zvonu leta 1910. in v Slovanu leta 1911., Boc-Savinovi spomini na Dramatično društvo v Zrnju 1920/1921, ter nepopolni letniki takratnega političnega časopisja. Glavna stvar pa so bila sporočila takratnih kulturnih delavcev in narodnih borcev; največ sta mi pomagala pri sestavljanju g. Keižar in g. dr. Pivko. Njima, kakor vsem drugim, ki so mi šli kakorkoli na roko, hvala lepa!

Obžalovati je treba, da je popolnoma izginil društveni arhiv — razen gorenjih zapisnikov in nekaj gledaliških lepakov, — nihče ne ve, ali se je izgubil ali pa ga je kdo iz strahu pred persekucijami leta 1914. radi nekkih dopisov uničil, saj je bila že pozdravna brzojavka na proslavo ustoličenja sumljiva in povod preiskavam. Društveni odbor za društvenim arhivom že celo desetletje zaman izprašuje.

vali obe društvi skupen Dramatični odsek, pod vodstvom V. Bahovca²⁾. Dramatični odsek je priredil še leta 1909., in sicer 24. januarja »Rokovnjače«, 7. marca »Desetega brata« in 19. marca zopet »Rokovnjače«. Ker pa so bile večne težave z oblastjo, ki je zahtevala, da si pridobi Dramatični odsek koncesijo za prirejanje predstav, so sklenili ustanoviti rajši posebno Dramatično društvo.

Bilo pa je tudi nujno potrebno, da so si po društvenem zakonu zagotovili dovoljenje za gledališke predstave, kajti vsi faktorji so se zakleli, da jih bodo preprečili. Kakor je razvidno iz aktov policijskega komisarijata, je mariborski Theater- und Kasinoverein leta 1900. ugovarjal celo proti nedolžni igri »Cvrček« mariborske Čitalnice, na kar je oblast predstavo tik pred pričetkom prepovedala. Bralno društvo je smelo prirejati predstave samo za svoje članstvo in mu ni preostajalo drugega, kakor vpisati vse obiskovalce med člane. (Še celo leta 1912. se opravičuje okrajno glavarstvo dne 26. aprila mestnemu svetu, da ni moglo neke predstave zabraniti, češ, da je društvo po odobrenih svojih pravilih upravičeno prirejati predstave tudi za nečlane.) Pod temi in takimi pogoji so si takrat narodni krogi hoteli zagotoviti možnost delovanja. Najprej so hoteli zaprositi res za posebno koncesijo, a končno so našli varnejše okrilje pod društvenim zakonom.

Pa tudi pozneje, ko je bilo društveno delovanje že v polnem razmahu, je hotel magistrat predstave preprečiti. Kar naenkrat je leta 1911. zahteval, da se prekinejo predstave v Narodnem domu dotle, da se izvršijo razne preureditve, pred vsem, da se napravi železen zastor. Najvišje sodišče je sicer septembra 1912 razveljavilo na pritožbo Posojilnice kot lastnice Narodnega doma ferman mestnega magistrata, češ, da ne spada to v kompetenco magistrata; a zahtevane preuredbe je Posojilnica že izvršila, kar jo je stalo sicer težke tisočake, a s tem je omogočila Dram. društvu sezono 1911/12.

Dne 26. maja 1909 sta torej predložila Vekoslav Bahovec, poštni kontrolor, in Ivan Kejžar, revident južne železnice, namestništvu v Gradcu pravila Dramatičnega društva. Namestnija pravil dne 17. junija 1909 ni potrdila, češ, da manjka določilo, kdo sprejema člane pred ustanovnim občnim zborom in kako se bodo objave veljavno razglašale. Mestni svet mariborski naj zahteva to izpopolnitev najkasneje do 20. junija, ker bi sicer morala namestnija pravila zavrniti. Mestni magistrat mariborski je prejel ta odlok šele 19. junija in res povabil g. Kejžarja za 25. istega meseca. Med tem pa je dne 22. junija štaj. namestnija pravila končno zavrnila in naročila mestnemu magistratu, da predlagatelje o tem obve-

²⁾ Čitalnica je imela že vsa leta svoj gledališki odsek, ki je bil najmarljivejši pod vodstvom ravn. Schreinerja.

sti najkasneje do 25., kar je mestni magistrat izvršil že 23. junija s pripisom, da g. Kejžarju sedaj ni treba več priti 25. junija na magistrat, kakor je bil pozvan.

Preostalo ni torej ničesar drugega, kakor pravila izpopolniti, kar se je zgodilo dne 11. julija. Takrat sta jih Bahovec in Kejžar vložila znova in štaj. namestnija jih je odobrila dne 23. julija, kar je sporočil predlagateljema mestni magistrat dne 2. avgusta; dne 14. avgusta se je vršil ustanovni občni zbor.

Društvu je takoj pristopilo 56 rednih članov in dva ustanovnika, dr. Pipuš in dr. Rosina. V svojem nagovoru omenja predsednik pripravljalnega odbora, Vekoslav Bahovec, da se je društvo ustanovilo »v prvi vrsti radi tega, da se omogočijo redne predstave in se začne na tem važnem polju sistematično delo za probujanje milega nam naroda slovenskega«.

Za delovanje na polju dramatike takratni časi niso bili ugodni, kajti politična razdrapanost se je zajedala čim dalje globlje v široke vrste naroda. Ustanovitve Dramatičnega društva so se lotili takozvani naprednjaki, vzroka dovolj, da te ustanovitve »Straža«, ki je leta 1909. začela izhajati v Mariboru trikrat na teden, niti ne omenja. Enako ne omenja niti prvih predstav Dramatičnega društva v tako narodno ogroženem mestu, kakor je Maribor, pri čemer pa je treba omeniti, da je že takrat prirejala Krščansko-socijalna zveza diletantske prireditve v Splavarski ulici. Še-le Miklavžev večer s predstavo »Snegulčice« je našel prostora v predalih gori omenjenega lista, čeprav je dobivalo uredništvo ves čas prosto vstopnico. Bilo je pač volilno leto 1909.

Enako je politična nestrpnost povzročila, da se niso smeli letaki Dramatičnega društva prilagati »Straži« in »Slov. Gospodarju«, akoravno so se tudi letaki tiskali v Cirilovi tiskarni. Ne bili bi pa objektivni, ako bi ne ugotovili tudi nestrpnost na drugi strani. Društveni odbor v svojem zapisniku z dne 4. januarja 1912 z obžalovanjem konstatira, da noče »Slov. Narod« prinesti reklamne notice za »Betlehemske pastirje«.

Po vsem tem se človek kar čudi, kako je bilo mogoče vzbuditi toliko zanimanja za predstave. Skoraj skozi vse seje se vije skrb za reklamo; poleg časopisnih vesti so bili najvažnejši letaki, ki so jih pošiljali rodoljubom in v narodne gostilne po okolici. Pozneje so se delili med vsako predstavo z vsebino iste predstave in z reklamo za prihodnjo prireditev.

Posebne važnosti pa je, da je stala društvu Posojilnica ob strani; brez nje bi društvo ne moglo niti nastati, kaj šele delovati. Že kar v začetku je dala Posojilnica Dramatičnemu društvu oder in obe dvorani v najem za letno vsoto 600 kron. Dramatično društvo je postalo s tem gospodar v Narodnem domu in je oddajalo dvorane naprej proti določeni

najemnini, čeprav je bilo Bralnemu društvu rezervirano Miklavževo in Čitalnici Silvestrovo. Posojilnica je sicer najemnino tirjala, a je zato dajala društvu vsako leto visoko podporo, po potrebi tudi znatna posojila. Ko zahteva oblast drage preureditve v dvoranah, se Posojilnica proti odloku sicer pritoži, a mu vendarle ustreže, samo da omogoči Dramatičnemu društvu sezono. — Le od časa do časa so gospodarji pri Posojilnici gluhi za nove prošnje in dr. Pipuš je upravičen, ko priporoča na občnem zboru, maja 1912, odboru večjo štedljivost pri gospodarstvu, češ, ne beračite za podpore, skrbite rajši za točnost pri predstavah, kajti dramatika ima v prvi vrsti vzgojevalni namen, kateremu se pridruži še-le v drugi vrsti zabava.

Ko je bilo društvo v največjih težavah, ko je imelo 3502 kroni dolga in med vojno nikakih dohodkov, takrat je stala Posojilnica ob strani, češ, kadar bo sila . . . In po marljivosti blagajnika profesorja Voglarja in po požrtvovalnosti premožnejših rodoljubov ter pristopu večjega števila članov je bil dolg plačan. Tega se veseli na občnem zboru 1918 najbolj predsednik Posojilnice dr. Rosina in pripoveduje zgodbo o Pavlihi, ki si je sam pomagal in s tem spoznal svojo moč; tako je tudi Dramatično društvo spoznalo svojo moč in življensko upravičenost ter se pripravljalo za naloge, ki še stoje pred njim po svetovni vojni.

Seveda so se pojavljale tudi »otročke« bolezní diletantskega odra. Odbor se huduje v svojih zapisnikih nad »govoricami, ki se izcimijo od zlobnih jezikov, glede posameznih ljubezenskih vlog« ter odloži predlog, naj se razpišejo nagrade za najboljšega igralca, samo z ozirom na slabo gmotno stanje Dramatičnega društva, na poznejši čas. Kam bi peljal tak razpis v praksi, na to odbor niti pomislil ni.

b) V boju za narodne pravice.

Kakor je tajnik v svojem poročilu na IV. občnem zboru (leta 1913.) jasno izjavil, da zasleduje društvo pred vsem narodne namene, tako je društvo delovalo že od vsega začetka. Vzbujało je narodno zavest, kjerkoli je moglo, in tako je n. pr. tudi Miklavž leta 1910. spodbudno opozarjal na bližajoče se ljudsko štetje. Dramatično društvo se je postavilo takoj v boj za narodne pravice skupno z drugimi društvi; kmalu se je nahajalo v prvi vrsti, mnogo bojev pa je bojevalo samo. Ko se je namerala vprizoriti v mestnem gledališču v maju leta 1912. igra »Waldbrand«, je vložilo društvo na okrajno glavarstvo svoj protest z zahtevo, da tako vprizoritev vlada prepove že z ozirom na § 302.—305. k. z., ker blati naše slovensko ljudstvo in hujska proti Slovencem ter neti sovraštvó med narodi, ki so naravno prisiljeni živeti drug poleg drugega.

Vojaška godba ni bila nikoli Slovencem na razpolago; treba je bilo še ugotoviti, da tudi železničarska ni neutralna, marveč Slovencem so-

vražna. Dramatično društvo je zaprosilo zanj celo po poslancu dr. Ploju na Dunaju, a je seveda dobilo le dokaz za svoje prvotno mnenje. Godbo pa si je moralo iskati drugod: treba je bilo ustvariti poseben glasbeni odsek pod okriljem Trgovsko-obrtnega društva, ki je kmalu postal samostojen glasbeni klub in nato posebno glasbeno društvo. Največ zaslug za to so si pridobili Berdajs, Bureš in dirigent Koudelka.

Gasilno društvo (Požarna bramba) mariborsko ni hotelo odgovoriti na slovenski dopis Dramat. društvu, ko je prosilo na zahtevo magistrata za varnostno stražo pri prireditvah. Društvo je pisalo mariborskemu magistratu, naj on prisili Gasilno društvo, da ugotovi slovenskemu dopisu in prevzame nadzorstvo pri predstavah v Narodnem domu, a Gasilno društvo se je postavilo na stališče, da mu nima magistrat ničesar ukazovati. Ker pa je želelo društvo samo, da prevzame kdo ognjegasno nadzorstvo, je poverilo to službo osebno Volčiču, ki je bil že pred vojno med mariborskimi ognjegasci.

Velikanska pravda pa je nastala radi plakatiranja slovenskih gledaliških listov po Mariboru. Odbor v začetku ni niti slutil težav, ki se mu bodo stavile nasproti (čeprav tudi Čitalnica že poprej ni uspela v tem), saj je začetkom svojega delovanja naročil tajniku Kejžarju, naj se domeni enostavno s postrežčkom Ornikom radi plakatiranja, ker sta imela reklamne table po mestu le zadruga postrežčkov Union in pa tiskarna Kralik. Kmalu pa se je izkazalo, da to ne pojde tako lahko. Oba koncesionarja sta izjavila, da imata obrtno dovoljenje za plakatiranje samo nemških lepakov. In sedaj se prične: Slovenska vloga na magistrat nima uspeha, treba je priložiti nemški prevod, a še vedno ni rešitve. Napravijo novo vlogo, in sicer v nemškem jeziku, a mestni magistrat jim nakaže le deske zadruga Union in tiskarne Kralik. Odbor že razpravlja o rekurzu na ministrstvo in prosi dr. Rosino, naj posreduje pri dr. Ploju, da budno zasleduje pot društvenega rekurza. — Ker pa še najbrže ni bila podana prava podlaga za rekurz, se sklene oktobra 1911 provocirati znova sklep tukajšnjega magistrata, ki se pa naj izpodbija potem instančnim potom do upravnega sodišča; v ta namen naj zaprosijo vsa narodna društva za dovoljenje plakatiranja. Hkrati se naj zaprosi tudi za koncesijo plakatiranja, in sicer naj bo prosilec koncesije Vilko Weixl, ki bi napravil po mestu lastne kioske, ako doseže koncesijo.

Tako se je obrnilo Dramatično društvo na mestni magistrat 18. januarja 1912 s prošnjo, naj mu nakaže kaka druga mesta. Ker ni dobilo odgovora, ga je urgiralo 31. januarja, 16. in 28. februarja, na kar je prišlo že 29. februarja od mestnega sveta naročilo, da naj Dramatično društvo svojim zadnjim vlogam priloži nemške prevode, hkrati s pripombo, da se vendar ne bo dovolilo plakatiranje drugod, kakor na oglasnih deskah zadruga Union in tiskarne Kralik. Istočasno se je opozorila varnostna

straža, da mora preprečiti nalepljenje slovenskih gledaliških listov. Proti odločitvi mestnega sveta je vložilo Dramatično društvo preko mariborskega magistrata 13. marca 1912 pritožbo na namestnijo v Gradcu, in sicer radi tega, 1. ker je magistrat zavrnil slovenske vloge, 2. ker odgovarja na slovenske vloge nemški in 3. ker odkazuje društvu za plakatiranje prostore zasebnikov, katerim pa na drugi strani magistrat sam zabranjuje plakatiranje slovenskih oglasov. Ko zopet ni bilo odgovora, je Dramatično društvo poslalo isto pritožbo 6. julija naravnost na namestništvo v Gradcu in ponovno urgiralo rešitev ter interveniralo po zastopniku društva osebno pri referentu na namestniji, a odločitve ni bilo, kajti namestništvo je poslalo ves akt mestnemu magistratu v izjavo. Res je tudi namestništvo to izjavo ponovno uradno urgiralo v Mariboru in doseglo, da se je mestni svet mariborski izjavil po 11 mesecih, dne 14. marca 1913, češ, da zadeva ni bila nujna in da društvu ne gre za stvarno rešitev, marveč za nasilno načetje jezikovnega vprašanja, kar dokazuje tudi to, da so nekateri člani društva že skušali sami nalepiti slovenske oglase po ulicah, kar pa je policija preprečila.

V društvenem zapisniku seje od 18. marca 1913 res najdemo sledečo beležko: »Konštatira se, da je Dramatično društvo prvokrat tekom svojega obstoja plakatiralo svoje gledališke liste igre »Ben Hur« v okrožju mesta Maribor, ne da bi ga policijska oblast mogla kaznovati, oziroma nadaljnje plakatiranje zabraniti. To se je zgodilo 27. svečana 1913.«

Dne 1. marca 1913 pa je dobil mestni magistrat anonimno pismo, ki je pravi nacionalno-političen dokument tik izpred vojne dobe in se hrani med akti mestnega magistrata. Glasi se: »P. T. Auf den Ankündigungstafeln der Dienstmänner sieht man seit gestern zum Erstenmal »slowenische Plakate« aufgeklebt. Ist das ein Vorstoß gegen den deutschen Charakter der Stadt Marburg? Wir haben so nicht einen deutschen Dienstmann, geschweige Dienstmädchen oder Arbeiter in der Stadt Marburg. Gerade die slowenischen Dienstmädchen und Arbeiter sind die größte Gefahr für das »deutsche Marburg«. Warum gibt es in Marburg keine d e u t s c h e Dienstvermittlung? Ein Deutscher, der die große slowenische Gefahr kommen sieht «

To anonimno pismo so smatrali za tako važno, da so ga poslali policiji v izjavo, ki poroča, da sta pustila tajnik Dramatičnega društva Karel Troha(r) in načelnik Feliks Stegnar lepiti po nekem delavcu gledališke lepake za predstavo »Ben Hur«; sporočilo se jima je, da se je načelstvo postrežčkov pritožilo, na kar se ni plakatiralo dalje; že nalepljeni listi pa so že prelepljeni. (Stegnar, Troha in delavec so bili tudi aretirani, a kmalu odpuščeni s pozivom: »Die Sache nicht auf die Spitze zu treiben.« Izjava g. Trohe.)

Tudi sedaj, ko je imela namestnija v Gradcu že referat mariborskega magistrata, pritožbe ni takoj rešila. Treba je bilo urgence poslanca dr. Ravniharja v ministrstvu za notranje zadeve, da je izdalo namestništvo dne 12. februarja 1914 v društveni pritožbi radi plakatiranja rešitev. Po dveh letih je namestništvo pritožbo zavrnilo, češ, da ni kompetentno razsojati v pritožbah proti mestnemu svetu.

Čeravno je pristavila namestnija, da proti njenemu odloku ni nobene pravnega leka, vendar se je društvo pritožilo na upravno sodišče, ki je vzelo pritožbo v pretres in zahtevalo, da se pritožba formalno popravi v teku 14 dni. Ta poziv je društvo prejelo 23. maja in mu ugodilo 8. junija. S tem je po mnenju upravnega sodišča društvo prekoračilo dovoljeni termin in radi tega je sodišče dne 10. septembra 1914 postopanje ustavilo. Bili so že časi, ko je postajalo mnenje upravnega sodišča v naših jezikovnih sporih nemerodajno.

Društvo pa je že leta 1912. mislilo na to, da bi nalepilo svoje oglase na hišah slovenskih hišnih posestnikov. Ko torej ni uspelo, da bi smelo samo trajno oglašati na deskah zadruga Union ali tiskarne Kralik in tudi uradnega dovoljenja ni moglo doseči, je ponovilo poziv hišnim posestnikom in sklenilo pribiti na njihovih hišah železne table, kjer bi plakatirala vsa narodna društva. Dne 27. marca 1914 je javilo Dramatično društvo mestnemu magistratu, da bo nalepilo svoje oglase na hišah hišnih posestnikov, ki so to izrecno dovolili, ter jih našteva:

1. Na hišah g. Rapoca v Mariboru, Jožefova ulica 35 in na Tržaški cesti 35.
2. Na obeh hišah bogoslovja v Mariboru na Glavnem trgu št. 7 in na Koroški cesti št. 1.
3. Na hiši Cirilove tiskarne na Koroški cesti števil. 5.
4. Na hiši g. Feliksa Ferka na Tegetthoffovi cesti 58.
5. Na hiši g. Alojzija Šumenjaka na Tegetthoffovi cesti 57.
6. Na hiši g. dr. Frana Rosine na Tegetthoffovi cesti 16.
7. Na hiši g. dr. Radoslava Pipuša v Sodnijskih ulicah 15.
8. Na hiši Posojilnice v Mariboru, Kopelne ulice 17.
9. Na hiši g. J. Jančera na Koroški cesti.
10. Na hiši g. dr. Vladimira Serneca v Viktringhofovi ulici števil. 21, dalje v Edmund Šmidovi ulici 11 in tudi Kaiserstrasse.

Na to prijavo je dobilo društvo v treh dneh odgovor, češ, da je tako plakatiranje kaznivo in da bo policija ovadila društvo državnemu pravdnikstvu, ako bi društvo kaj takega poskusilo. Hkrati je dobila policija nalogo, da to prepreči. Pritožbo proti tej odločitvi mestnega magistrata je namestnija zavrnila tudi radi svoje inkompetence dne 19. septembra 1914.

Včasih pa je imelo društvo tudi srečo: Že l. 1909. se je sklenilo, da se vložijo igre, ki jih namerava društvo vprizoriti, skupno v cenzuro, da

se tako prištedijo kolki. L. 1911. je vložilo na nasvet dr. Rosine med drugimi tudi Jurčičevega »Tugomera«. Ko se je imela otvoriti sezona, je Kejžar urgiral pri glavarstvu cenzuro iger. Glavarstvo pa je bilo pozabilo na igre in je vsled tega obljubilo izvršiti cenzuro tekom enega do dveh dni ter naročilo pisarju Cvetu, naj takoj igre prečita in predloži v podpis. Ta je pa kratkomalo napisal na igre cenzurno klavzulo, ki jo je glavar brez vsega podpisal in tako podpisal tudi cenzuro za »Tugomera«, čeravno ga je bila kranjsko-vladna cenzura že davno prej prepovedala. In takoj pomisli Dram. društvo na nadaljnje narodne zahteve, kajti v zapisniku stoji pri poročilu, da je »Tugomer« aprobiran: »Z ozirom na to bi se morda dalo doseči, da bi se igra smela čitati v srednjih šolah štajerskih, na kar bi tudi Kranjci sledili«. — Da je nekatere rodoljube postalo strah celo pred odobrenim »Tugomerom«, ne spada sem.

c) O društvenem življenju in delovanju.

Vse te sitnosti, posredovanja in stroški pa se ne dajo niti primerjati z osebnimi žrtvami izvršujočih članov. Samo pomisliti je treba, da so se morali diletantje po težkem poklicnem delu vaditi pozno v noč in to večer za večerom skoraj brez izjeme, saj so hoteli spraviti na oder po tri nove igre na mesec. Človek se kar načuditi ne more, kje so se našli tako požrtvovalni ljudje. Danes bi jih zastoj iskali.

Za vsem je bilo resno stremljenje in radi tega tudi uspehi niso izostali.

Že kar po ustanovitvi je Dramatično društvo sklenilo, da si nabavi vse slovenske dramske spise, da dobi odbor točen vpogled v celotno naše dramsko slovstvo; odtod društvena bogata knjižnica, ki je bila in je še danes s tolikim pridom na razpolago vsem odrom mariborske okolice.

Prirejanje predstav ima to dobro stran, da ostane društvu vedno nekaj novega inventarja, tudi takrat, če je predstava sama deficitna; tako je bilo tudi pri Dramatičnem društvu. Res je, da je prejelo društvo takoj kulise, garderobo in drug inventar od Posojilnice, Čitalnice in Bralnega društva, kar je še rabilo, si je nabavljalo sproti. L. 1911. pa je prišel ravnatelj in zakupnik mariborskega mestnega gledališča g. Door v plačilne težkoče. Dramatično društvo mu je odkupilo njegovo gledališko imetje, ga rešilo bremen, samo pa se tako opremilo, da čitamo v takratnem tajnikovem poročilu: Pridobili smo lepo pohištvo in garderobo, ki omogoča skoro vsako, še tako luksurijsko opremljeno predstavo. Ko je istega leta železničarski organizaciji pretil razpust, je prepustila ves svoj inventar Dramatičnemu društvu in mu pristopila kot ustanovnik.

Pri opremljanju odra društvo in intendantca nista bila ravno skromna, saj je stala oprema za igro »V znamenju križa« 1000 kron, pa čeprav so napravili društveniki v nalašč zato urejeni gledališki delavnici pod

vodstvom Poseba vse zastoj, s čimerkoli bi se dalo kaj prištediti. Tako moramo tudi umeti poziv dr. Pipuša k štedljivosti. — Dašes uporablja vso garderobo Narodno gledališče v Mariboru.

Rekli smo že, da je imelo društvo velike denarne težkoče, kajti stroški so bili veliki, poset srednji, dohodki pišli. Poleg daril, vstopnin, članarin in posojil je društvo iskalo še novih virov; tako je omislilo inserate na lepake; pismen poziv na tvrdke ni našel pravega odziva, edino tovarna Ježek je takoj pritrčila; a po osebnem nabiranju so dali in plačali inserate: brivec Berglez, urar Bureš, krojač Vezjak, restavracija Narodni dom, manufakture Šepec, Šoštarič in Ulaga, špecerije Berdajs, Šumenjak in Vertnik, slikar Horvat, zavarovalnici Slavija in Prva češka, papirnica Weixl, slaščičarna Ilich, mizar Pleteršek, strugar Stauber in kipar Skaza. Iz Celja sta jih priglasila ključavničar Rebek in veletrgovina Majdič.

Že v prvi sezoni je bila bilanca predstav precej neugodna. Otvoritvena predstava dne 10. oktobra 1909 »Gospod svetnik« izkazuje izgube 89 kron; predstava »Mlinar in njegova hči« je prinesla prebitka 128 kron, »Krasna Lida« prebitka 103 kron, »Snegulčica in škratje« prebitka 100 kron, »Veleturist« prebitka 15 kron, »Graničarji« izgube 105 kron, »Valenska svatba« izgube 17 kron, »On in njegova sestra« prebitka 63 kron, »Revček Andrejček« prebitka 16 kron, »Šivilja« izgube 17 kron, »Svetinova hči« izgube 12 kron, »Klofuta za 100.000 frankov« izgube 56 kron in »Martin Krpan« izgube 27 kron. Predstave je obiskalo v prvem letu vsega skupaj 7028 oseb, povprečno 540 na predstavo. — V drugi sezoni je bilo pri 15tih predstavah skupno 6870 obiskovalcev, tako da je znašal povprečni obisk predstave le 438 oseb. — V tretji sezoni je bilo vseh obiskovalcev 4592, povprečno na predstavo 510 oseb. — V četrti sezoni je poset znašal skupno 5807 oseb ali 484 na predstavo. O peti in zadnji redni sezoni 1913/14 nimamo tozadevnih poročil.

Že v drugi sezoni (1910/11) je društvo doseglo največje uspehe svojega delovanja sploh z zgodovinsko sliko »V znamenju križa«, ki je zanesla ugled mariborskega društva po vsem Slovenskem. S to igro je društvo gostovalo tudi v Celju in v tajnikovem poročilu čitamo o tej predstavi: »Igrala se je v Celju pred popolnoma razprodano hišo in z enako dovršenostjo, ki je vzbudila občudovanje najhujšega kritika. Toda ne samo igranju, tudi izvrstni opremi se občinstvo ni moglo načuditi in v burnih ovacijah je dajalo duška priznanju našemu društvu. S to igro smo tedaj dosegli triumpf, in ako ne bi bili storili ničesar drugega, je to dovolj, da dokažemo velik pomen našega narodnega gledališča za ves spodnji Štajer.« Predstave te igre v Mariboru je obiskalo 2273 oseb, torej več kakor ena tretjina vseh obiskovalcev iste sezone.

V naslednji sezoni (1911/12) je društvo gostovalo v Slov. Bistrici s »Charleyovo tetó«, v Ptujju z igro »Graščak in kmet«; najiminitnejše pa

je bilo gostovanje 12. maja 1912 v Celovcu z igro »V znamenju križa«. Čeravno se je proti temu gostovanju tako v Celovcu kakor doma od neke strani rovarilo, je društvo doseglo tudi v Celovcu velik moralni uspeh, saj so se predstave udeležili celo Slovenci s Tirolskega; železnica pa je dala celo poseben vagon na razpolago za diletantsko godbo, ki jih je spremljala. Diletantje pa so napravili skupaj s Celovčani na posebnem parniku izlet po Vrbskem jezeru; izleta se je udeležilo 40 oseb. — Tudi v Mariboru je društvo ponovilo »V znamenju križa«; dramatisirano Tolstojev »Vstajenje« pa je moralo odpasti, ker je takrat zahteval magistrat preureditve v dvorani. V tej sezoni je imela najboljši obisk »Trnjulčica« z 881 obiskovalci, najslabšega pa »Graščak in kmet« s 348 osebami. In ravno s to igro je društvo gostovalo kakor v Ptujju l. 1912., tako naslednjega leta, 13. aprila 1913 v Celovcu. To gostovanje je vzbudilo misel, da se tudi v Celovcu osnuje posebno dramatično društvo.

Največji dogodek četrte sezone 1912/13 je bila predstava »Ben Hur«-ja; omenili smo že, da so bili lepaki za to predstavo nalepljeni celo po Mariboru. Dosegla pa je predstava tudi splošno največji obisk: posetilo jo je 1020 oseb, okroglo 100 ljudi pa ni moglo dobiti več prostora in je moralo oditi. Na nje je društvo računalo pri reprizi, a repriza je bila obiskana zelo slabo. Vsega skupaj je društvo priredilo v štirih sezonah 61 predstav, in sicer 5 izven in 56 v Mariboru.

V peti sezoni je Dramatično društvo postavilo na oder dramatisacijo Sienkiewiczovega romana »Quo vadis?«, a učinkovala je mnogo bolj proslava petstoletnice ustoličenja korotanskih vojvod, ki so jo priredila pod vodstvom »Zgodovinskega društva« vsa narodna mariborska društva. Dramatičnemu društvu je pripadel pri tem seveda glavni delež, kajti uprizoriti je moralo Aškerčevo zgodovinsko sliko »Knez Volkun« in 5. dejanje Jurčičeve tragedije »Tugomer«. Proslava se je vršila 19. aprila 1914, s pričetkom ob štirih popoldne in je bila verna slika naše nacionalne zavesti, pa tudi kot prireditev vredna proslave velikega historičnega dogodka.

Takrat, ko je društvo doseglo tako svoje najvišje uspehe, so se začeli zbirati tudi temni oblaki, ki so kazali že prve znake bližajočega se svetovnega požara. Tudi po izbruhu vojne je hotelo društvo svoje delovanje nadaljevati, a vojaštvo je zasedlo dvorane Narodnega doma in tako nadaljnje predstave onemogočilo; društvo pa je tudi med vojno prirejalo zabavne večere in koncerte.

Repertoarni pregled Dramatičnega društva v letih 1909. do 1914.

Prva sezona 1909/1910:

10. X. 1909. Kadelberg-Jesenko, Gospod svetnik, veseloigra.
1. XI. Raupach-Malavašič, Mlinar in njegova hči, žaloigra.

14. XI. O. FASTER-PODGORNIK, Krasna Lida, burleska.
5. XII. GÖRNER, Snegulčica, pravljica.
19. XII. Ganghofer-Brociner, Valenska svatba, igrokaz.
9. I. 1910. Kraatz, Veleturist, burka.
23. I. Freudenreich, Graničarji, ljudska igra.
2. II. Buchbinder-Kobal, On in njegova sestra, burka.
20. II. Morre, Revček Andrejček, ljudska igra.
6. III. Held, Šivilja, burka.
19. III. Wildbrandt-Trstenjak, Svetinova hči, igrokaz.
3. IV. Klofuta za 100.000 frankov, burka.
17. IV. Govekar, Martin Krpan, narodna igra.
21. V. Somerset Mangham-Govekar, Sebastijan, } Gostovanje
veliki knez Georgijski, komedija. } ljubljanskih
22. V. Kadelburg-Bresber, Črni madež, burka. } igralcev pod
24. V. Dramski, operni in operetni večer, Brat Sokol, } vodstvom
šaloigra. } r. Nučiča.

Druga sezona 1910/1911:

Uprizorili so 15 iger, med temi 9 novih in 6 repriz, starih je bilo pravzaprav le troje, ker se je »V znamenju križa« igrala trikrat in »Svet brez mož« dvakrat.

2. X. 1910. Dum-Chivot-Zeel-Tekavčič, Rezervistova svatba, burka.
9. X. Govekar, Rokovnjači, narodna igra.
16. X. Vošnjak, Lepa Vida, drama.
1. XI. Raupach-Malavašič, Mlinar in njegova hči, žaloigra.
13. XI. O. FASTER-PODGORNIK, Krasna Lida, burleska.
20. XI. Walter-Stein-Kobal, Gospodje sinovi, ljudska igra.
4. XII. A. Wette-Markič, Janko in Metka, bajna igra.
11. XII. W. Baret-Govekarjeva, V znamenju križa, zgod. slika.
8. I. 1911. Engel-Horst-Govekar, Svet brez mož (Pereant možje), burka.
15. I. W. Baret-Govekarjeva, V znamenju križa, zgod. slika.
22. I. Nestroy-Železnikar, Danes bomo tiči, burka.
5. II. Engel-Horst, Svet brez mož, burka.
12. II. Gustav Raeder-Gecelj, Robert in Bertram, burka.
5. III. Kersnik-Rozman, Testament, narodna igra.
25. III. W. Baret-Govekarjeva, V znamenju križa, zgod. slika.

Tretja sezona 1911/1912:

Radi prepozno napravljenega železnega zastora se je pričela sezona šele 3. decembra.

- (19. XI. 1911. Tolstoj-Bataille, Vstajenje, drama, pripravljena, a izostala.)
3. XII. Baeckers-Pugelj, Trnjulčica, pravljica.

10. XII. Schiller-Orehek, Razbojniki, žaloigra.
 6. I. 1912. Baara-Pivko, Bellehemiški pastirji, otroška spevoigra.
 21. I. Thomas, Charley-eva teta, gluma.
 4. II. Harry-Vaulton, Nioba, angleška gluma.
 11. II. Thomas, Charley-eva teta, gluma. (V Slov. Bistrici).
 18. II. Nestroy-Alešovec, Hudobni duh Lumpacij Vagabund, burka.
 3. III. Stroupežnicki-Gestrin, Grajščak in kmet, igrokaz.
 17. III. Baret-Govekarjeva, V znamenju križa, zgod. slika.
 24. III. Stroupežnicki-Gestrin, Grajščak in kmet, igrokaz. (V Ptuju.)
 14. IV. Jurčič-Plemič, Hči mestnega sodnika, žaloigra.
 27. IV. Halbe, Reka, drama.
 28. IV. Horst-Nučič, Nebesa na zemlji, burka. } Gostovanje ljublj.
 30. IV. Funtek, Tekma, drama. } igralcev pod vod-
 12. V. Baret-Govekarjeva, V znamenju križa, zgod. slika. (V Ce-
 lovcu.) } stvom rež. Nučiča.

Četrta sezona 1912/1913:

6. X. 1912. Guimera-Perušek, V dolini, drama.
 20. X. Kadelburg-, V civilu, burka in
 Alešovec-, Vzbujeni lev, opereta.
 3. XI. Meško, Mati, drama.
 17. XI. Laufs-Klas, Vražja misel, burka.
 8. XII. Rdeča kapica, pravljica.
 5. I. 1913. Cagnotte, Pojdim na Dunaj, burka.
 19. I. Engel-Horst, Vražji Rudi, burka.
 9. II. Nissl-Trstenjak, Čarovnica pri jezeru, drama.
 2. III. O. Fastei, Ben Hur, zgodovinska igra.
 16. III. O. Fastei, Ben Hur, zgodovinska igra.
 6. IV. Puškin, Naš župnik, gospod Jakob, ljudska igra.
 13. IV. Stroupežnicki-Gestrin, Grajščak in kmet, igrokaz. (V Ce-
 lovcu.)
 20. IV. Govekar, Rokovnjači, narodna igra.
 18. V. Hennequin, Sladkosti rodbinskega } Gostovanje ljublj.
 življenja, veseloigra. } igralcev pod vod-
 20. V. Rovetta, Nepošteni, drama. } stvom g. Bukšeka.

Peta sezona 1913/1914:

5. X. 1913. Subert-Kvedrova, Žetev, drama.
 19. X. Puškin, Naš župnik, gospod Jakob, ljudska igra.
 1. XI. Anzengruber, Četrta božja zapoved, narodna igra.
 16. XI. Walter-Stein, Ubogi možiček, burka.
 7. XII. Drinkler-Zupančič, Pogumni krojaček, otroška igra.

31. XII. Trifkovič, Srečno novo leto, burka.
 6. I. 1914. Kadelburg-Vašič, Dva srečna dneva, burka.
 25. I. Govekar, Legijonarji, narodna igra.
 1. II. Vošnjak, Fred, dram. slika in
 Frisch, V medenih tednih, burka.
 22. II. . . . Vrban Debeluhar, burka.
 1. III. Sudermann, Tiha sreča. (Gostovali Celjani.)
 22. III. Sienkiewicz-Svetic, Quo vadis?, zgod. slika.
 5. IV. Deutsch-Finžger, Trpljenje in smrt Jezusa Kristusa, pas-
 jonska igra.
 19. IV. Slavnost 500letnice ustoličenja: Aškerc, Knez Volkun, zgod.
 slika in Jurčič, Tugomer, žaloigre 5. dejanje.
 10. V. Repriza najlepših točk gorenje slavnosti.
 24. V. Jurčič, Tugomer, žaloigre 5. dejanje. [Gostovanje v Ptuj.]³⁾

Gorenji seznam morda ni popoln in tudi ne absolutno točen, kajti treba je bilo repertoar šele zbrati iz raztresenih poročil, za prvo sezono iz blagajniške knjige in za peto iz beležnice dr. Pivka; gledališki listi so le deloma ohranjeni.

* * *

Članov je pristopilo na ustanovnem občnem zboru 56 in je število še istega leta naraslo na 79. V drugem letu pa so nastala neka nesoglasja, tako, da je članov samo 66. Isto število prilično je tudi ostalo do izbruha vojne; takrat se seveda ni nihče več brigal za članstvo in število je precej padlo. Leta 1918. pa je hotel takratni blagajnik, prof. Voglar, sanirati društvene finance s članarino, zato se je posebno potrudil; na občnem zboru 11. maja 1918 že poroča, da je pristopilo društvu 122 »zanesljivih« članov, ki so že plačali društvu 950 kron. Kdor ve, v kakem političnem ozračju so živeli mariborski Slovenci med svetovno vojno, bo razumel, zakaj povdarja blagajnik zanesljivost novih članov.

Važni pa niso bili toliko društveni, kakor pa izvršujoči člani. Za prve tri sezone imamo točne podatke. Nastopilo je v prvi sezoni 31 diletantov in 27 diletantk, v drugi 186 diletantov in 112 diletantk in v tretji 117 diletantov in 59 diletantk. Najmarljivejši diletantje so bili: Majer (ki je nasto-

³⁾ Radi popolnosti bodi omenjeno, da je Dramatično društvo uprizorilo po pr-
 vratu še naslednje igre:

26. IV. 1919: Freudreich: Graničarji.

17. V. 1919: Nušič: Svet.

2. VII. 1919: Ibsen: Strahovi.

3. VII. 1919: Funtek: Za hčer.

Heyermanns: Amnestija.

11. IV. 1927: Halbe: Mladost.

} Gostovali ljubljanski igralci
 pod vodstvom rež. Nučiča
 v gledališču.

pal takorekoč pri vseh predstavah), Ašič, Boc, Dobravc, Hohnjec, Marin, Medved, Novak, Pajnhart, Joško Stegnar, Zemljič in Weixl; med diletantkami pa so se posebno odlikovale: ge. Čepičeva, Zinka Gorjanc, Kocuvanova, Marinova, Matkova, Pivkova, Planinškova, Posebova in Stegnarjeva⁴⁾.

Že takoj v prvi sezoni se je odbor trudil, da bi otvoril režiser ljubljanskega gledališča, H. Nučič, v Mariboru dramsko šolo; ker se pa ideja ni dala uresničiti, je šolo pozneje otvoril režiser-diletant Boc in dosegel ž njo v dveh sezonah lepe uspehe.

Posli društvenega odbora so bili preveč mnogostranski, da bi jih bil zmogel. Zato se je osnovala poleg odbora intendantca, ki je imela skrbeti samo za predstave. Leta 1913. je bil odobren še poseben poslovnik, ki je razbremenil odbor in določil vsakemu odborniku poseben in samostojen delokrog.

Najtežavnejše, najodgovornejše in najzamudnejše pa je bilo delo režiserja. Društveni režiserji so bili: najprej Boc, pozneje Stegnar in nato Majer. A vsakemu je bilo težko, ker je bil še v svojem poklicu dovolj zaposlen. Radi tega je društvo za sezono 1913/14 angažiralo stalnega poklicnega režiserja Moleka iz Ljubljane, ki je res spravil z mariborskimi diletanti precej predstav na oder⁵⁾.

Voditelji Dramatičnega društva pa se niso zadovoljili s prirejanjem predstav v Mariboru. Že na 2. občnem zboru (leta 1911.) poroča tajnik Kejžar: »Predložili smo popolnoma nova pravila, ki so že pravomočna, ker je rok štirih tednov že potekel. Ta pravila raztezajo društveni delokrog na vse slovensko ozemlje in omogočajo društvu potom podružnic delovati po vseh krajih Štajerske. Take podružnice se imajo osnovati še tekom letošnjega poletja v Ptujju in Št. Lovrencu in bodo izdatno pomogle sistematično gojiti dramatiko na Štajerskem«.

Res odgovarjajo ta nova pravila tem principom. § 2 se glasi: Dramatično društvo ima svoj sedež v Mariboru; vendar sme tudi po drugih krajih na Štajerskem v smislu teh pravil snovati podružnice.

⁴⁾ Celó med štatisti je bilo mnogo življenja. Po neki predstavi »V znamenju križa« so se posebej organizirali v »Društvo narodno-naprednih štatistov« ter si omislili nekako zastavo. To zastavo opisuje Spurius v »Mariborskem Delavcu« z dne 12. marca 1919 takole: »Na rmeni podlagi je režala Sofokljeva maska, ki smo jo prerisali iz šolske knjige. Brez oči, usta odprta, z nerazumljivim izrazom je uplivala smešno, tragično in zagonetno obenem. Kumica je obesila pri krstu krasen svilen trak v narodnih barvah na drog, ob slovesni prisegi na zastavo pa so se vršile še različne druge simbolične ceremonije«. Tudi to zastavo je zasledila ob izbruhu svetovne vojne mariborska policija in jo smatrala za veleizdajniški simbol. (O tem gl. »Mariborski Delavec« z dne 11., 12. in 13. marca 1919.)

⁵⁾ Sicer pa gostje v Mariboru niso imeli nikdar posebne privlačnosti: Nušič, Danilova, Povhe, Bukšek, Skrbinšek i. dr.

§ 3. Društvo ima namen: b) prirejati na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Goriškem, v Trstu z okolico, Istri in Dalmaciji proti vstopnini slovenske gledališke predstave v najširšem pomenu besede za člane in nečlane ter skrbeti za to, da se ustanovi pod njegovim vodstvom stalno slovensko gledališče v Mariboru.

Iz Dramatičnega društva v Mariboru je izšla ideja za Zvezo dramatičnih društev. Povodom 50letnice ljubljanske Čitalnice, dne 6. jan. 1912, se je vršila v Ljubljani anketa vseh dramatičnih društev in sklenila osnovati zvezo, katere namen bi bil, medsebojno podpirati dramatična društva, poglobiti sistematično delo na polju dramatike, prirejati tečaje za naraščaj, skrbeti za dober repertoar in oživiti zopet redno izdajanje Talije, ki je zadnja leta popolnoma zaspala.

A na četrtem občnem zboru (leta 1913.) poroča ravno isti tajnik, da Zveza dramatičnih društev ni izpolnila nad, ki so jih stavili v njo. Pač pa je bila ustanovljena 8. febr. 1913 podružnica Dramatičnega društva v Ptujju, ki je priredila pod vodstvom dr. Leva Brunčka še v isti sezoni 12 predstav. V počaščenje marljive podružnice so se morali dvigniti vsi udeleženci občnega zbora na zahtevo predsednikovo s sedežev. Tajnik istočasno poroča, da v Št. Lovrencu ne žele več podružnice, da pa se ustanavlja z mariborsko pomočjo Dramatično društvo v Celovcu in v Gorici, kamor se je preselil marljivi član mariborskega društva, F. Majer. In tajnik pristavlja: »V snovanju podružnic in podpiranju novih dram. društev zasledujemo narodne namene«.

Istega leta žele Celjani, da bi se dosegel med dramatičnima društvoma v Celju in Mariboru pri sestavljanju repertoarja nekaj sporazum; in tako pride 1. nov. 1913 do drugega sestanka spodnještajerskih društev, ki goje dramatiko, kakor je bil prvi že dne 21. jan. 1912. leta. Sestanek je bil zelo dobro obiskan; posamezna društva so prijavila nameravani repertoar, povdarila, kako nujno je potrebno delovanje zveze dramatičnih društev in nadaljnje izdajanje Talije ter si zagotovila medsebojno podporo in pomoč. Podpirati in pomagati je moglo pač v prvi vrsti mariborsko Dram. društvo in res, že na prihodnjem občnem zboru poroča tajnik, da je društvo posodilo v zadnjem letu knjige 29tim, garderobo pa 32tim društvom. — Tako je društvo delovalo blagodejno v Mariboru, podpiralo pa tudi enako stremeča društva bližnje in daljne okolice.

Pomuditi se moramo še pri duševnih voditeljih in organizatorjih tega društvenega delovanja.

Prvi predsednik je bil kaznilniški učitelj v p., Srečko Stegnar. Odstopil je leta 1913., ker radi visoke starosti ni več zmagoval tolikih skrbi in truda. Društvo ga je ob tej priliki izvolilo za častnega člana ter mu po njegovi smrti postavilo nagrobni spomenik, kakor so postavili prijatelji nagrobni spomenik tudi Bahovcu.

Za njim je postal predsednik ustanovnik društva, vseletni tajnik, železniški nadrevident, Ivan Kejžar. Ko je ta bil l. 1915. kazensko premeščen radi »politične nezanesljivosti« iz Maribora v Leoben, je odložil svoje mesto. Društvo, kateremu je posvetil toliko truda in časa, ga je imenovalo za svojega častnega člana.

V teh nevarnih časih je postal predsednik davčni upravitelj Boc-Savin; žal je že leta 1918. hudo obolel, tako da ga ni bilo mogoče siliti, da naj obdrži še nadalje nelahko in zelo delikatno mesto predsednika. Tudi njega je izvolil občni zbor za častnega člana, predsednik pa je postal za leto dni prof. Voglar, nato dr. Koderman, pozneje pošt. vodja Novak, danes pa je predsednik zopet Ivan Kejžar, ki je še edini častni član, kajti Stegnar in Boc sta legla že v prerani grob.

* * *

Po prevratu je pripadala Dramatičnemu društvu naloga sodelovati pri ustanavljanju rednega slovensk. gledališča s poklicnimi igralci v Mariboru. Naloga ni bila lahka, kajti zavedali so se vsi, da ga slovensko občinstvo samo ne bo moglo vzdrževati, od državne uprave pa takrat ni bilo nikake obvezne obljube za subvencijo. Na osebni in društveni riziko so takrat predstavniki Dramatičnega društva angažirali ravnatelja Hinka Nučiča, ki je rade volje prišel s požrtvovalnimi svojimi tovariši v Maribor in tako položil tukaj temelj stalnemu slovenskemu gledališču. Tako je mogel pisec te razprave kot zastopnik Dramatičnega društva dne 27. septembra 1919, pred otvoritveno predstavo Tugomer na odprti sceni izjaviti: »Danes obhaja Dramatično društvo svoj praznik, svojo slovesno desetletnico. To desetletje je bila doba navdušenega, požrtvovalnega, idealnega dela, z določenim ciljem pred očmi, da narod dramami iz zasplosti, da ga budi, ga dviga, vzgaja. In danes je deset let tega dela . . . Postali smo zreli, vredni lastne kulture in zato slavimo ta dan v Talijinem hramu. Ne zadošča nam več rodoljubje mesto umetnosti; storili smo diletantje svojo dolžnost, izvršili svoje visoko poslanstvo, tako da lahko sedaj položimo delo v roke umetnikom, da nas bodo učili z živo besedo življenjske modrosti, da nas bodo vodili po višinah in nižinah človeškega življenja. Izpolnjujejo se sanje naših prednikov, upi naših očetov, vroče želje nas vseh, kajti danes otvarjamo na skrajni meji tako težko pričakovane domovine stalno slovensko gledališče in mu pričenjamo prvo sezono«.

Kóbanski hram.

Fr. B a š, Maribor.

I.

Ozemlje severno od Drave med Libeličami in Mariborom je enotno samo v geološkem oziru. Stratigrafsko, orografsko, paleogeografsko, morfološko in tektonsko pa se izraža v več skupinah: grudasta Gólica s Košenjakom med Dravo nad Dravogradom in Radljem; nadaljevanje Gólice vzhodno Radlja so Radlje, pogorski greben, katerega predstavljata Kapunarjev vrh in Pankracij. Južno Radljev se širi Remšnik, planota, ki se nadaljuje proti vzhodu tja do Lúčan in Črmenice. Regresivna erozija proti Dravi tekočih potokov je na vzhodu razčlenila sicer izrazito planoto v srednji dolinski in severni ter južni pogorski del. Nadaljevanje južnega dela, v katerem se dviga Sršenov vrh, tvori vzhodno od Črmenice do Rošpoha Kozjak z 988 m visokim Kolarjevim vrhom. V geografiji skupnega imena za vse to ozemlje nimamo in ga tudi domačini sami nočejo poznati. Pač pa uporabljajo južni sosedi tega ozemlja, Pohorci, za ves svet severno od Drave — šaljivo — ime Kóbansko, prebivalce Gólice, Remšnika in Kozjaka pa istotako enotno nazivljajo Kóbance. Ker je to edino enotno ime za naše ozemlje, imenujem gorovje Kóbansko gorovje, hišo z njenimi značilnostmi kóbansko; ker pa nazivlje domače ljudstvo hišo izključno hram, pa kóbanski hram, ime, katerega rabim v prvi vrsti v geografsko-teritorialnem in šele v drugi vrsti v etnografskem smislu.

Podolžna in pritlična lesena, ilovnata ali zidana viničarska hiša, ki vlada v Slovenskih goricah, sega na zahodu na Kozjakovem grebenu do Sv. Križa, na pobočju pa do Janževega vrha (nad Selnico) in do ozemlja južno od Arveža. Tako oklepa kot širok obroč Kozjakovo vznožje in pobočje v ozemlju, do kamor sega vinska trta. Pobočje je posuto s samotnimi kmetijami; viničarske hiše leže na solčnih pobočjih nad erozijskimi jarki in pa na zunanjih, izbočenih delih hrbtov, ki se dvigajo med imenovanimi jarki. Ker so tudi na zunaj vedno pobeljene, tvorijo pokrajinsko značilnost severne slovenske vinarske pokrajine. Majhna polica zadostuje za razvoj slovenjegoriške viničarske hiše. Pobočja od Vurmata do Viča (pod Košenjakom) pa nosijo redka selišča izključno na svojih hrbtih, katera sicer večinoma pokriva gozd; ob potočkih stoje mlini in žage, ki so pa redko stalno in vedno obljudene. Samo na izhodišču potoka iz gorovja se razvije selišče in to ne samo samotna kmetija, ki prevladuje na Kóbanskem gorovju, ali pa stalno delujoči in obljudeni mlin z žago, ampak vas in trg kot Libeliče, Vič, Dravograd, Vrata, Muta,

Marenberg, Brezno, Sv. Ožbolt, Selnica, Bresternica, Kamnica. Po množini prometnih možnosti, katere nudi potok, gospodarske moči potokovega območja in morfološke enote, v kateri se izliva potok v Dravo, so se razvili najvišje Dravograd, Muta in Marenberg. Kakor se razvije selišče na izhodišču potoka iz gorovja, tako se razvije redno tudi par kmetij na mestu, kjer ustvarijo razni studenci v kotu doline potok, n. pr. Veliški (ali Velički) potok pod Sv. Urbanom v ozemlju Gólice.

Kozjak je paleogeografsko poleg Gólice najstarejši greben in je zato morfološko tudi najbolj razčlenjen. Na njegovem, iz nešteti kop sestojem hrbtu nosijo kopasti grički kmetske dvorce ali kmetije, tako da prevladuje na Kozjaku lega kmetij na kopah, ali vsaj na kopastih ter poličastih koncih grebenov. To je v zvezi z dejstvom, da so kmetska posestva na Kozjaku kot na vsem Kóbanskem gorovju strnjena, sklenjena, tako da tvori morfološka točka, na kateri leži kmetija, tudi antropogeografsko središče posestva. Samo na Spodnjem in Gornjem Boču leže kmetije v sedlih med dvema hriboma, n. pr. pod Jarčevim vrhom; pa tudi tu je antropogeografski položaj kmetije isti, v sredini posestva. V kolikor pa leže kmetije v gornjih dolinah, ne leže nikdar ob potoku, ampak na prvi polici ali ravnina imenovani planoti nad potokom. Medtem ko se je večina prej imenovanih krajev v Dravski dolini razvila iz mlinov in žag ob dolnjih potokih, so se na Kozjaku na najizrazitejših in središčnih vrhovih iz kmetij, oziroma poleg kmetij razvila najprej cerkvena in nato upravna središča kot Sv. Križ in Ostri vrh; pri upostavitvi cerkveno- kot državno-upravnega središča župnije in občine je igrala odločilno vlogo lahka prometna odvodnica. Pri Sv. Križu jo predstavljajo Huda luknja s Kamniško grabo, Bresternica in bližina Pesnice, pri Ostrem vrhu pa Šturmovi graba, še bolj pa Črmenica, ki vodi človeka tako k Dravi, kot k Pesnici, k Lúčanam.

Remšniška planota je paleogeografsko mlajša; vsled tega je tudi rezultat delovanja eksogenih sil mlajši. Na mesto kozjaških kop stopijo grebeni, kateri preprežajo in križajo vso planoto. Kmetije leže na teh grebenih, na njihovih policah ali ravnah ter v dolinskih kotih pod spajanjem grebenov. Na obeh glavnih hrbtih, severnem z državno mejo in južnem s Sršenovim vrhom, leže kmetije pred vsem na ravnah. Na pobočjih pa leže kmetije na meji Remšnika in Radljev. Vzrok temu ni samo morfološki prehod planote v pogorje, ampak pred vsem zvišana vzpetost pobočij na Radljah in mala razčlenjenost grebena; sigurnost in stalnost tal ogrožajo pogosti in močni plazovi, vsled česar se je človek naselil na solnčnih, pa položnejših izrastkih — v kolikor taki obstajajo, izogibajoč se bližine erozijskih dolin. Čim višje leži kmetija, tem solnčnejša je njena lega na kolikor toliko položnem izrastku, n. pr. kmetija jugovzhodno od Kapunarjevega vrha, na markirani poti s Kapu-

narjevega vrha k Pankraciju. Središči Kapla in Sv. Jurij na Remšniku predstavljata s prvim lego kmetije, ki leži na ravni, oziroma na sedlu, katero loči polica od glavnega grebena, z drugim pa kmetijo na grebenu. Ostri vrh in Sv. Križ sta vrhova, periferni in centralni vrh Kozjaka; Sv. Jurij na Remšniku in Kapla pa sta sedli, ki vežeta dvoje gornjih dolin. Sv. Jurij na Remšniku usmerja dolini Veškega in Brezniškega potoka na jug k Dravi, Kapla pa Pubaherjevo in Kapelsko vodo na jug in na sever, k Dravi in Pesnici ter Čakavi, k Arvežu.

Gólico deli erozijska Bistrica v dva dela, ki se od jedra odcepita severno od Sobot v Avstriji. Vzhodni hrbet med Bistrico in Radljem, h kateremu spada Sv. Jernej, Sv. Primož pod Lipo (ali nad Muto), Sv. Trije Kralji in ki se nadaljuje v Radljah s Sv. Janžem, je močno razčlenjen. Na ravnah, katere izjednačujejo pobočja, leže kmetije, kakor tudi na solnčnih pobočjih samih. S tem tvori ta hrbet glede lege kmetij zvezo med Remšnikom ter Radljami s Košenjakovo skupino ali s hrbtom med Dravo in Bistrico. Gólico označuje prelom Lavantinsko-mislinske doline na zahodu in razsed s prodorno dolino na jugu. Pobočja masivne grude so morfološko označena po velikih, amfiteatralnih začetkih dolin kot Velički ali Veliški ter Svetoduški potok. Vsled velike višine (nad 1100 m) so vrhovi pokriti z gozdom, medtem ko se na Košenjaku, kot edinem, razvijajo pašniki, košenina, ki se pa izrablja samo v slabih, suhih letih. Pod pasom vrhnih sklenjenih gozdov se širijo proti vznožju mešano travniki, njive in gozdovi. Tam pa, kjer se sklenjeni gozdni pas druží (v višini 900—1100 m) z nižjim pasom mešanih kultur, so nanižane kmetije pod gozdovi na pobočjih v amfiteatralnih začetkih dolin. Nižje pa se razvijajo kmetije kot že rečeno v kotih dolin na policah in pa na položnih delih hrbtov. Hudourniška Bistrica, ki je geografska os južne Gólice, onemogoča radi svojega značaja selišča v svoji ozki erozijski dolini; iz istih razlogov in pa vsled prevelikega strmca vode ni moglo nastati središče ozemlja v drugih dolinah. Vode same pa tudi vodijo človeka preveč radialno in premalo centripetalno, tako da je tudi tu postala prvotna podružnica župnija, ali pa občina in kot taka središče ozemlja. Samo da ta središča ne vežejo hrbtov ali planot in dolin kot kozjaška in remšniška, ampak samo pobočja. Sv. Primož, Pernice, Ojstrica so središča cerkvene ali posvetne uprave. Sv. Primož in Pernice predstavljajo središča visokih pobočij; umetni izvor označujejo pri Sv. Primožu občina, šola, gostilna in podružnica, na Pernicah pa občina in župnišče s cerkvijo in šolo kot sklenjeno selišče. Kmetije so med seboj oddaljene vsaj pet minut. Kakor leži kmetija sredi svojega posestva, tako leži tudi župnišče in cerkev sredi cerkvenega posestva, brez sosedne ljudske aglomeracije. Geografsko utemeljena je lega Ojstrice, ki prevaja ozemlje Veličke in gornjega Svetoduškega potoka k Dravo-

gradu, oziroma k Dravi, ne da bi bilo potrebno rabiti hudourniški Velički ali Svetoduški potok.

Osamljeno prvotvorno tnalno Strojne je voda ostro razčlenila; grebeni, ki so poseljeni po policah, imajo obenem imena zaselkov. Vmesne erozijske doline kratkocasijsko samo večino leta zapuščeni mlini in žage.

V Kóbanskem gorovju leže kmetije na Kozjaku na kopah, na Remšniku na grebenih in policah, na Radljah in Gólici na pobočjih; na Strojni pa po hrbtih. Povsod pa je izrabljena kolikor mogoče solnčna stran, posebno še v večjih višinah.

V vznožnem pasu, v katerem se nahaja na Múčkem in Marenberškem polju široki kozolec, in v spodnjih pobočnih legah prevladujejo pri kmetijskih stavbah vplivi Maribora, Marenberga, Mute in Dravograda, splošno vplivi industrijskega stavbarstva. Provincijalno malomestni stavbarski vplivi so na vznožju in dolnjem pobočju strli nabroj estetskih ljudskih stavbarskih pojmov in uvedli rjavo, sivo in rumeno dolgočasnost, ki se sračje šopiri z raznimi gotskimi in renesančnimi elementi v slovenskih trgih in mestih. Oblike, ki so sicer same na sebi lepe, morajo tvoriti prirodno sklenjeno enoto, sicer ne ugajajo, ampak dolgočasijo. V gornjem pasu pa imamo za enkrat šele toliko tujih vplivov, da jih lahko eliminiramo in pri konservativnem značaju našega Kóbanca ugotovimo razvojne stopnje dimnice in oblike, katere je postavil naš kmet sam s svojim stavbarskim pojmovanjem. Na vrhove Kóbanskega gorovja tujec meščan ni prihajal, dokler se niso začeli vsled razvoja železnic v letih 1847. in 1863. z intenzivnejšim gospodarskim izrabljanjem prirodnih zakladov širiti tudi mestni stavbarski vplivi. Ti vplivi so bili največji v bližini Maribora, posebno pa Marenberga, Mute in Dravograda ter Guštanja, najmanjši na Pernicah, pri Sv. Primožu, na Radljah, Remšniku, Kapli, Ostrem vrhu, Slemenu in Brdih. Na to višinsko ozemlje od Strojne do Sv. Urbana se nanašajo naša proučavanja.

Našo kóbansko hišo ali hram so dosedaj samo mimogrede omenjali Murko¹⁾, in sicer hišo pri Sv. Križu; za njo kratko konstatira, da se v dimnici priključi »zid« imenovanemu ognjišču soba potom krušne peči in pa da se včasih izpremeni zid direktno v štedilnik. Sicer pa samo konstatira isto kot pozneje Geramb²⁾, da se nahaja na Kozjaku v večini dimnica. Pri tem moram omeniti, da mislita oba pod Kozjakom vse Kóbansko gorovje; Kozjak sam na sebi znači prvotno hrbet, pobočje, na katerem rodi trta izborna vino, med Sv. Križem in Gornjo ter Spodnjo Sv. Kungoto in Sv. Urbanom. Uprava in šola ga je do danes raztegnila od Sv.

¹⁾ Murko M.: Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen. Wien 1906. Separatabdruck, p. 22, 23, 24.

²⁾ Geramb V. R.: Das Bauernhaus in Steiermark. Zeitschr. d. hist. Ver. v. Stmk. IX. Jhg. Graz 1911. p. 209, 260.

Urbana do Ostrega vrha. Razširiti ga do Košenjaka, znači potvarjanje in ignoriranje narodnih izrazov, ki obstajajo. K. Rhammove študije mi niso bile na razpolago. V kolikor pa razvidim iz Jakschevega³⁾ poročila, se tudi Rhamm ne bavi s kóbansko hišo. Indirektno, a še bolj splošno kot Murko, omenja z antropogeografskega stališča geografije selišč kóbansko hišo Sidaritsch⁴⁾. Gradivo za pričujoči članek sem zbral, da sem prepotoval ozemlje od Sv. Urbana preko Sv. Križa, Ostrega vrha, Kaple, Remšnika, Radljev, Sv. Primoža, Pernic, Ojstrice in Strojne. Na potu sem ugotavljal najprej splošne znake hiše in kmetije sploh, nakar sem iz splošnih prilik ugotovil na tipih bistvene lastnosti hiš v celotnem ozemlju z ozirom na lego, material, tločrt, kuhinjo, zunanji ter notranji izraz hiše. Dvakrat me je na potu spremljal učiteljščnik Vladimir Lorber, enkrat pa učiteljščnik Karel Vollmaier; slednji je tudi izvršil vse fotografije. Obema najlepša hvala!

II.

Na vzhodnih pobočjih Kozjaka se družijo viničarska slovenjegoriška hiša s kóbansko. Z njo prodre na vzhodni Kozjak tudi na betonskem ali pogosteje na kamnitem temelju iz ilovice, zmešane s slamo in borovimi vejicami v horizontalnih plasteh zgrajena nabojna hiša Srednjega Podonavja, ki se pa do Sv. Križa in Janževega vrha umakne prostornejši, splošno leseni, deloma pa kamniti iz škrljavcev, redkeje iz peščencev zgrajeni kóbanski hiši. Na vsem ozemlju od Strojne do Sv. Urbana se širijo prvotvorne škrljaste hribine, predvsem filit. Apnenec je zastopan v geografsko neznatnih formacijah. Radi pomanjkanja apnenca in peska ni vezivo med kamenjem apnena malta, ampak zopet glina, pomešana s finim peskom. Če pa tega ni na razpolago, potem se meša glina z drobno sesekano slamo. Ker pa se glinasti ali ilovnati omet hitro osuši, tudi brž odpade, vsled česar so zunanje kot notranje stene zidanih stavb večinoma neometane. Pomanjkanje apnenca in obilica stavbnega lesa, iz katerega je rodbina s pomočjo sosedov še pred petdesetimi leti sama zgradila hram, medtem ko je bilo pri gradbi zidanega poslopja potrebno najeti tuje zidarje, povzročajo, da po Kóbanskem gorovju prevladuje leseni hram. Samo tam, kjer je apnenec na razpolago, kot n. pr. v ozemlju Sv. Križa, Ostrega vrha ter nad Muto in deloma tudi nad Marenbergom, vlada beli omet in vsaj deloma bela, zidana poslopja. Vendar pa popolnoma zidanih hiš, tudi cerkev, šol, župnišč in gostiln, ne najdemo nikjer razen pri Sv. Križu, ki je z apnencem kolikortoliko založen. Drugje pa je vsaj streha škodljasta. Zidane imamo pri kóbanskih poslopih vedno

³⁾ Jaksch A.: Karl Rhamm, Carinthia CII. p. 147—158.

⁴⁾ Sidaritsch M.: Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehem. Herzogtum Steiermark. Graz 1925. Karte e. a.

tri dele: Zidan je vedno oni del hrama ali gospodarskega poslopja — redko (Strojna, Pernice) se vidi, da leži »prvo nadstropje« na stebrih, ki nosijo ogle —, ki je vdolan, podzidan v pobočje. Nadalje oni del stanovanjskega hrama, ki leži okoli krušne peči, zida (ognjišče v dimnici) in kotla za svinje, kateri se običajno nahaja v kotu na oni strani vrat, ki je bližja glavnemu vhodu v hram, skozi katerega pridemo v kuhinjo. Pojem kóbandske kuhinje pa združuje v sebi splošno slovensko »hišo« ali belokranjsko »prvo hišo«⁵⁾ in kuhinjo, oziroma belokranjsko vežo. Zelo pogosto je zidan veliki štiblc ali mala hiša, ki leži kot nižji prostor na drugi strani veže kot kuhinja (slika št. 6 in tločrt 5, 7). Zid, ki se nahaja ob svinjskem kotlu, ob glavnem vhodu v hišo, je vedno pobeljen. Kako se ta sestava: lesena kuhinja, pobeljen zid pri glavnih, vežnih vratih in navadno lesen, včasih zidan veliki štiblc izraža v novejših stavbah in to ne mogoče kmetških, ampak obrtniških, gostilniških, kaže Radelj (slika 2). Nekdanja lesena dimnica in poznejša kuhinja je še vedno lesena; razvoj se kaže v tem, da je pobeljena, isto, kar opazamo tudi pri premožnejših kmetih. Del zidu pri vhodu predstavlja zid, za katerim je stal nekdanj svinjski kotel, ki je bil nekdanj pobeljen; danes je ometan z ilovico. Veliki štiblc je zidan, neometan ter se predstavlja kot najmlajši razvojni del hiše v pokrajini, kjer manjka apnenec in pesek, in kjer nadomešča apno ilovica. Od Sv. Urbana do Ostrega vrha, v mali meri še preko Remšnika do Sv. Primoža pod Lipo je pobeljen leseni in zidani del hrama; normalno pa je od Kaple do Strojne pobeljen samo zidani del. Zunanji beli in svetli izraz hrama nam jasno odkriva tudi približno mejo vinarskega ozemlja, odkoder se proti zahodu sivi in temnejši hram barvno skriva tujčevim očem ter se priljublja gozdu in travniku. Kamniti podzidani del gospodarskega poslopja je redko ometan ter zato nepobeljen (slika 9). Leseni del hrama, ki hrani v notranjosti dimnico, ni pobeljen. Izključno lesena pročelja hiš tvorijo vertikalno pribite, večinoma neenotne deske (slika 2). Samo v bližini Maribora so zidana pročelja in to do Žlemberških ribnikov, do kamor pokrivajo strehe z opeko in škrijem. V vsem drugem ozemlju pa pokrivajo strehe s škodljami, v manjši meri s slamo. Slamnate strehe pojemajo; v hribovitih legah zraste za škopnike velikokrat prekratka in preslaba slama, katero uporabljajo za krmo živini, posebno v slabih letih. V zadnjem času nastopa pomanjkanje krovcev, vsled česar krije ljudstvo poslopja vedno bolj s škodljami. Škodlje so največ do 1 m dolge, do 10 cm široke in do 5 mm debele smrekove treske, katere pribija tesar na strešno ogrodje. Čim starejše je drevo in čim počasnejše je rastlo, tem trpežnejše so škodlje. Na Pernicah, Ojstrici in Strojni uporabljajo za pokrivanje streh tudi smrekove skorje. Smrekovo deblo najprej omajijo in rešijo skorje; nato izravnajo skorjo

⁵⁾ Lokar J.: Belokranjska hiša. Carniola III., Ljubljana 1912. p. 2—3.

in jo obtežijo s kamni, da ostane ravna in izgubi težnjo za zvijanjem. Ko se to doseže, se skorje namočijo v vodi in nato pribijejo na streho tako, da glave žeblice ne dosežejo skorij, ampak da ostanejo v letih, ki pri skorjastih strehah leže na stikališčih dveh skorij spodaj in zgoraj. Tla so v dimnici vedno iz zbite ilovice. Kjer pa nadomešča zid štedilnik, torej tam, kjer imamo kuhinjo, se širi zbita ilovica samo med štedilnikom in svinjskim kotlom (slika 5), druge pa pokrivajo tla deske. Pri Sv. Križu in Ostrem vrhu, pa tudi na Remšniku pod Radljami sestoje tla v kuhinji in veži iz »štrajha«, t. j. zmesi apna in peska. V velikem štiblcu, katerega pa imenujejo Kóbanki mala, boljša ali gorša hiša, na Strojni⁶⁾ pa nova hiša, je redno vsaj del tal iz desek, drugi del pa ima kot del kuhinje in veža tla izdelana iz zbite ilovice ali krceljev; to so približno $\frac{1}{2}$ m dolgi kostanjasti ali hrastovi hlodi, ki so zabiti v ilovico ali prst sploh, in iz škrljastih plošč, redkeje iz desek. Kjer vodi žulj, to je stopnišče k vhodu v hišo, tam tvorijo posamezne stopnice škrljaste plošče; istotako je pri nižjih v zemljo vkopanih vhodih v klet (slika 6). Kleti so večinoma neobokane; kjer pa imamo obok, tam predstavlja cela klet polkrogli iz kamenja obokani cilindri. Kmetski mlini — normalno ima vsaka kmetija svoj mlin — so leseni; starejši so zgrajeni iz malo obdelanih, včasih samo iz omajenih in podolžno razpolovljenih horizontalno ležečih hlodov, mlajši pa iz vertikalno na ogrodje prbitih desek. Vedno lesena je kuhinja, ki je obenem tudi najstarejši del hiše. Temelj hiši ali hramu tvori kamenit podzidek, nakar so položeni horizontalno na podzidanem kamenju izredno močni povprečni trami, kateri leže na ogljih hiše prekrizano eden preko drugega. Na vsakem teh izredno močnih povprečnih tramov (slika 1, 7) se vrstijo v višino slabejši, a še vedno krepki in enakomerni trami. Na vrhnih podolžnih tramih leže povprečno mogočni rešterniki, kateri (eden do trije) zopet nosijo podolžno ležeče tramove, ki tvorijo strop hiše. Zid in podstavek peči sta naravno zidana. Vedno je lesen klobučnjak⁷⁾ (slika 3) nad zidom. Radi nevarnosti ognja je znotraj, pa tudi zunaj ometan z ilovico; ali pa sestavljajo samo stranske klobučnjakove stene močne hrastove deske, klobučnjakova streha ali pokrov pa je iz opeke. Dimniki so zidani samo na premožnejših kmetijah pri novejših poslopih, večinoma pa so leseni, pokončne in ozke prizme, zbite iz štirih desek, včasih priklenjene na strešno ogrodje z verigo. Ker pa začno lesene stene rade izstopati, se kriviti navzven, zato morajo trame zvezati s pokončnim stebrom znotraj, z drugim pa na istem mestu zunaj, ki sta medsebojno strnjena. Tak steber (na sliki 1 levo od otroka) imenujejo Kóbanki trlica. Zidne opore niso znane. Kakor kuhinja so lesena

⁶⁾ Osebno sporočilo prosvetnega šefa g. dr. Fr. Kotnika.

⁷⁾ Kotnik Fr.: O slovenski kmetski hiši. DiSv. XIX., Ljubljana 1906. p. 736.

Strok. učitelj g. Robnik poroča, da rabijo Pohorci za klobučnjak izraz nebo.

tudi vsa manjša poslopja kot koruznik, drvarnica, ali krnica (kóbanski izraz za stiskalnico za sadje in grozdje), tudi če so kot steljna uta ali listnica, listnjak pridelana hramu ali gospodarskemu poslopiju (sl. 9). Istotako je lesen vodnjak, oziroma utica, v kateri je vodnjak na žago ali na pipo, poleg njega pa korito (Altenbach, Ojstrica). Redno pa sta zidana: kamenita rjača, to je priprava ali prostor za sušenje lanu, potem ko se po travnikih raztresen lan osuši na prostem in preden se začne treti (slika 8, četverokotni zid levo spredaj) ter žulj. Oprava in posoda je vsa lesena, tako sklednik, kuhljenik, žličnik, krušnik, škafi za vodo in svinjsko krmo, nečke ali ničke imenovana, iz enotnega debla izdolbena ali iz desek narejena posoda za mesenje kruha, krnica v ožjem smislu besede in deloma dojnik (»žehtar«). Lonci in skodelice, ki so bile še pred tridesetimi leti večinoma glinaste, se naglo umikajo porcelanastim in železnim. Vplivi mestne, dolinske obrti in industrije se kažejo najbolj pri posodah, sicer pa vladajo v celem ozemlju na posameznih kmetijskih posestvih nekake avtarktične razmere. Ker imajo, razen manjših, kmetije lastne mline, zmeljejo same vse, kar rabijo, lastne kovačnice okujejo in prikrojijo vse, kar je potrebno za gospodarstvo. Kmet, oziroma Kóbanec je sam sebi mizar, kolar, tesarstva se priuči pri delu v gozdovih, mlinar, kovač, ključavničar itd. Manjša kmetijska posestva delajo izjemo, ker so gospodarsko odvisna od velikih, kjer najde mali človek delo in borni kruh. Splošno prodaja kmet z vrhov v dolino les in živino in kupuje v dolini živila, in sicer pred vsem koruzo in koruzno moko, katera ga živi (slika 4, koruzni žganci na štedilniku). Kmetovi dohodki so izredno majhni; živinoreja namreč ni na posebno visoki stopinji. Izrabljanje našega kmeta od strani lesnih trgovcev in prekupcev pa je eno najbolj žalostnih poglavij naše novejše socialne zgodovine. Skromni dohodki silijo kmeta k stavbarskemu konservativizmu, vsled česar razvija, širi in popravlja svoj hram v etapah. Slučajev, da si postavi Kóbanec novo celo hišo, nimamo razen pri gostilnah.

III.

Tločrt kóbanskega hrama je zato samo deloma simetričen; na Strojni pa je celo po pravilu nesimetričen. V ozemlju nabojne, pobeljene viničarske hiše nahajamo do Janževega vrha, sporadično pa do Strojne tločrt, ki je v bistvu enak tločrtu slovenjgoriške hiše. Na pobočju ležečemu poslopiju je podzidana klet; nad njo je zidana kuhinja in zidana veža s še enim stanovanjskim prostorom. Poleg zidu v smeri padajočega ali dvigajočega se pobočja je prostor za krnico (tločrt 1). Ta tip, za katerega je značilen tločrt poslopja nad kletjo in pa podolžni prerez, prevladuje na pobočjih. Na kopah pa se izvrši kombinacija s tem, da se prostoru, ki je tvoril nekdanjo dimnico in ki predstavlja danes ku-

Sl. 1. SLEME (Čepe).

Fot. Vollmaier K.

Sl. 2. RADELJSKO SEDLO (Smrekar).

Fot. Vollmaier K.

Sl. 3. PERNICE (Ravnik).

Fot. Vollmaier-K.

Sl. 4. SV. KRIŽ (Breznik).

Fot. Vollmaier K.

Sl. 5. SPODNJA KAPLA (Črešnik).

Fot. Vollmaier K.

Sl. 6. SV. PRIMOŽ POD LIPO (Povhenik).

Fot. Vollmaier K.

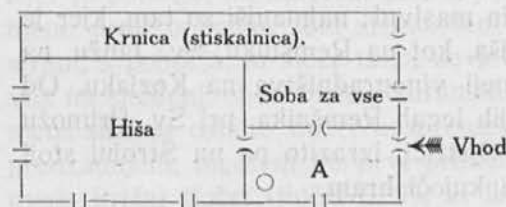

Sl. 7. SPODNJA KAPLA (Konečnik).

Fot. Vollmaier K.

hinjo, prida, pristavi še eden lesen del in sicer povprečno na prvega in v naslednji etapi na strani dodelanega prostora zopet nov hišni del. Okoli najstarejšega dela hiše in njemu nasproti ležečih novejših hišnih delov je lično izdelana galerija, hodnik (tločrt 2). Tako imamo toliko sob, kolikor je gradbenih etap; vsako stavbarsko delo predstavlja vedno novo ali vsaj prenovljeno sobo.

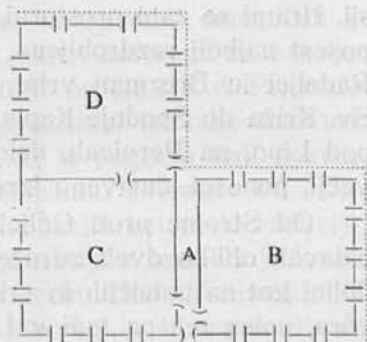
Tločrt 1. — Breznica (Bojnik)

A = kuhinja s štedilnikom \circ , ki je obenem veža in jedilnica. Pod „hišo“ je klet. Krnica je na oni strani hiše, kamor se pobočje dviga.

— vrata; = okno.

Tločrt 2. — Strojna (Janež)

A = veža. = galerijski hodnik.
B = najstarejša hiša; pod njo je podzidana klet.
C in D = pozneje pridelana dela hrama.

Pri tločrtu 1 vidimo, ako odbijemo krnico in zid, ki loči kuhinjo od sobe za vse, keltski ali ilirski tločrt, ki ga je odkril W. Schmid na Pošteli⁹⁾. Kuhinja in soba za vse se je pa razvila iz predelave nekakega pronaosa ali lope z zgraditvijo zida med obema prostoroma. In če tudi zanikamo, kakor Murko⁹⁾, vplive ilirske hiše na slovensko, moramo vendar konstatirati in priznati enakost tločrtov ilirske ali keltske hiše na Pošteli in naše v tločrtu 1 prikazane pred prezidavo. Če pa nas prezidava moti, pa najdemo isti tločrt, kakor ga je Schmid odkril na Pošteli, na mnogih starejših hišah na Slemenu, Radeljci in Remšniku, katerih tločrt nam kaže samo vežo in dimnico ali kuhinjo. Če se je tako do danes obdržal pri naši hiši ilirski tločrt, potem se moramo tudi vprašati, kedaj je začel izginjati ilirski hišni tločrt s pridelovanjem novih hramovih delov. Nujno je bil vzrok zato gospodarski dvig in razvoj od prometa vedno oddaljenega Kóbanskega ozemlja. Edini zgodovinski utemeljeni gospodarski dvig Kóbanskega gorovja pa pomeni doba od prosvetljenega absolutizma preko zgradb železnic do začetka našega stoletja. Druga polovica XVIII.

⁹⁾ Schmidt W.: Die Ringwälle des Bachergebietes. Sonderabdruck. Wien 1916, p. 281.

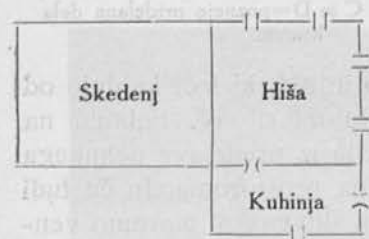
⁹⁾ Murko: l. c. p. 28.

in XIX. stoletje je potem doba, ko se kóbankski¹⁰ hram širi in ko začne ilirski tločrt stopati v ozadje. Doba od rimskega imperija do prosvetljenega absolutizma je pa za Kóbanksko gorovje doba avtarktnega stavbarskega življenja brez razvoja.

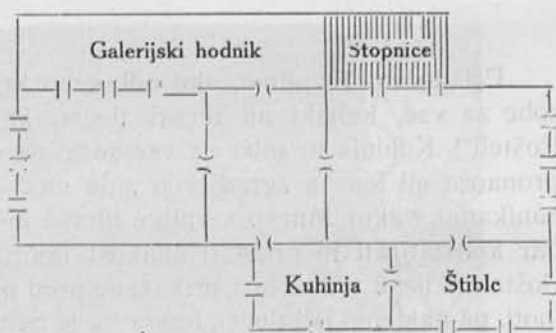
Del hiše, ki je višji kot dvigajoče se pobočje, pa ni podzidan s kletjo ali svinjskim hlevom, je podprt z lesenimi ali, redkeje, z zidanimi kamnitimi stebri. Relativno velika posestva zahtevajo mnogo težavnega dela in nudijo človeku težek kruh, kar zahteva na posestvih mnogo delovnih sil. Hrami so zato prostorni, veliki in masivni; najmanjši so tam, kjer je posest najbolj razdrobljena, najmanjša, kot na Remšniku, Sv. Janžu, na Radeljci in Breznem vrhu in na meji vinogradništva na Kozjaku. Od Sv. Križa do Spodnje Kaple, na nižjih legah Remšnika, pri Sv. Primožu pod Lipo, na Pernicah, deloma na Ojstrici, izrazito pa na Strojni stoji večji, ponosni, čustveno izredno učinkujoči hram.

Od Strojne proti Gólici in dalje proti vzhodu dobiva hiša po prizidavah obliko dveh združenih pravokotnikov v tločrtu; in to tako v dolini kot na pobočjih in vrhnih seliščih, kot so Suha, Strojna, Libelička gora, poleg teh pa tudi v Libeličah in dalje na vzhodu, kjer se pa povprečni pravokotni krak vedno manjša (tločrt 3, 4).¹⁰⁾

Tločrt 3. — Pernice (Krabušnik).

Tločrt 4. — Pernice (Napečnik).

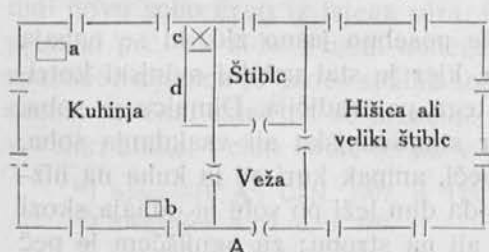
Pridanemu kraku da človek včasih isti izraz kot prvotni pravokotni stavbi. Na Altenbachu sem opazil hišo, ki sestoji pravzaprav po tločrtu in po strehi iz dveh vzporednih poslopij, a zid, ki je med obema stavbama, tvori z vrati zvezo med deli obeh enot in ustvarja eno skupno stavbo s skupno streho, katera se znotraj med seboj stika, tako da odvaja vodo na sredi, na stikališču streh proti pročelju.

V bistvu isti tločrt nam kaže pri gospodarskih poslopijih poslopje z mostom. V svojem spodnjem delu sestoji gospodarsko poslopje iz steljne ute, listnika ali listnice, iz prostorov za vole in drugo živino, vozove itd.

¹⁰⁾ Oba tločrta je posnel Vollmaier K.

Nad temi prostori se nahajajo parne, to so shrambe za seno, otavo in slamo, ter skedenj. Skedenj je redno zvezan z zemljo z mostom, in sicer je navadno most horizontalno podaljšana skednjeva ravnina na pobočje. S tem stoji most v horizontalni ravnini pravokotno na podolžno smer gospodarskega poslopja. Sicer se most ustvari tudi na ta način, da se prostor pred skednjem in parno za seno in otavo nasuje in dostop tako izravna; znižani prostor pred parno za slamo pa se uporablja za gnojišče. Kjer je pobočje, na katerem stoji gospodarsko poslopje, s pročeljem obrnjeno proti pobočju, zelo strmo, tam je dovoz na skedenj omogočen s strani, s pobočja, in sicer tako, da je prostor, skozi katerega se zapelje voz na skedenj, obenem tudi shramba za mlatilno orodje i. t. d. Pri zadnjem slučaju ostane tločrt nespremenjen pravokotnik, istotako tudi pri predzadnjem, medtem ko prvi primer mosta, **ki je pogosto tudi pokrit**, uvaža križni tločrt (tločrt 6, 7), ki je na Kóbankem gorovju od Ojstrice do Sv. Križa najpogostejši in karakterističnejši kot malo redkejši primer kolenastih tločrtov 3, 4. Križni tločrt je nastal s tem, da je kmet most, ki vodi pravokotno na skedenj, pokril s streho. Hiše, ki nimajo niti križnega, niti kolenastega tločrta, kot ga kaže tločrt 3 in 4, so na višinah izredno redke. V kolikor pa so, predstavljajo »koče«, to so manjša poslopja, kjer bivajo prevžitkarji, in imajo predeljen pravokotni tločrt. Pogosti pa so drugi tločrti pri nižje na pobočjih ležečih hramih, n. pr. na Janževi gori, kjer so prostori stopnjema, a v podaljšani smeri vzdani v pobočja. Najnižje je v pobočje vdela klet. Poleg nje se nahaja krnica. Leseno nadstropje nad kletjo tvori hišo, to je stanovanje za ljudi; od hiše proti pobočju, večinoma že v pobočje vdela je lesen hlev za živino. Nad hišo in hlevom je shramba za seno in drugo, ki pa je zopet pomaknjena v pobočje, odkoder vodi navadno k njej most. Te kmetije, kjer združuje vse prostore eno samo poslopje, so značilne za manjša posestva na nižjih pobočjih; posamezno pa prodrejo do višine Breznega vrha pod Pankracijem. Redke so na višinah hiše onih, ki so si na tujem ali potom obrti, n. pr. žganja apna gospodarsko opomogli in glede tločrta po tuje preuredili svojo hišo (tločrt 5). Lesena, 12 m dolga in 5 m široka stavba je zidana samo pri glavnem vhodu A. Nadaljevanje kvadrataste

Tločrt 5. — Ostri vrh (Seršen).

- a = miza
- b = domači mlin ali žrmlja
- c = bučna peč
- d = štedilnik

veže je štiblc, ki je shramba za jedila; iz štiblca se kuri v bučno peč (slika 10). Hišica je obenem tudi spalnica, kuhinja pa delavnica, stanovanjska soba in kuhinja, vsled česar se tudi imenuje kuhinja. Hram nam v celoti predstavlja tločrt, kakršnega dobimo pogosto v okolici mest. Povdarjam pa, da sem poleg tega našel v celem ozemlju od Sv. Križa do Strójne samo še dva enaka tločrta (izvzemši gostilne in trgovine). Povsod pa izhajajo od ljudi, ki so živeli na tujem. Četudi izgledajo hiše v mnogih krajih podobno kot tločrt 5, pokaže podrobnejši ogled, da predstavljajo isti tločrt, kot ga kažejo 3 in 4, samo s to razliko, da ni pravokotniku na strani prizidano kaj podobnega kot kuhinja ali štiblc, ampak da je prostor hišice (velikega štiblca, male, boljše, gorše, nove hiše) razširjen nazven preko fronte celotnega hrama (nekoliko nam to kaže slika 2: podolžni fronti kuhinje in velikega štiblca!) Notranjost hiše pa je kóbanska; pri modernizaciji poslopja si človek meščansko uredi najprej lego prostorov, delov hrama. Tla v hramu so iz štrajha; deloma lesena so v hišici. Povdarjam, da imamo lesena tla v hramu največkrat pri onih kmetijah, ki imajo lasten mlin, kovačnico in prostorna gospodarska poslopja, tako da se domača rokodelska dela vršijo v drugih poslopih in ne v hramu. Kjer pa tega ni, tam se domača dela opravljajo v kuhinji; lesena tla pa domačemu delu ne konvenirajo; štrajhi se tudi pozimi mnogo pozneje namoči od raztaljenega, v hišo nanesenega snega kot deska, in zato pokriva v takih hramih tla štrajhi ali ilovica. Strop je lesen; stropni trami imajo ostre ogle podolžno odrezane. Kuha se v prvi vrsti v štedilniku; peč služi izključno za peko kruha. Peč je četverokotna kvadratasta zgradba s polkroglasto kupolasto površino, ki pa zopet sestoji iz polkroglih, buče imenovanih glinastih kahelj. Velikost peči se meri po hlebih; v hiši, katere tločrt imamo pred seboj, je peč velika za 5 hlebov, večji posestniki pa imajo peči za 12 hlebov; to se pravi, v krušno peč velikega posestnika se lahko vsadi 12 hlebov, ki so pa precej večji kot n. pr. savinjski ali gorenjski hleb kmetskega kruha. Pred pečjo stoji štedilnik. Iz njega vodi pločevinasta cev v bučno peč in od tam v iz štirih desek zbiti dimnik. Blizu kota nasproti mizi so žrmlje, mlin za ajdo in koruzo. Žrmlje najdemo pri manjših kmetijah, ki nimajo lastnega mlina, in pa na kmetijah, ki ležijo na najvišjih kóbanskih grebenih, od katerih je voda preveč oddaljena.

Podlaga hiši je dimnica. To kaže posebno jasno zid, ki se nahaja edino levo od vhoda, to je na mestu, kjer je stal nekdanj svinjski kotel, in pa ob peči in štedilniku; zraven tega pa tradicija. Dimnica je soba, ki je kuhinja, spalnica, delavnica ter stanovanjska ali vsakdanja soba. V dimnici ni kamina in ni kahljaste peči, ampak kuri se in kuha na nizkem prostoru, ognjišču (slika 3), tako da dim leži po sobi in odhaja skozi pripravljene odprtne visoko v steni ali na stropu; za ognjiščem je peč

za kruh.¹¹⁾ Murko in za njim Geramb posebno poudarjata, da se širi dimnica samo na slovenskem obmejnem ozemlju. To naziranje pa je odločno ovrgel Stegenšek,¹²⁾ ki navaja, da se nahaja, oziroma da se je nahajala dimnica tudi v Laškem okolišu. Geramb¹³⁾ trdi, da je dimnica nekaj specifično štajerskega in koroškega, da je ta tip hiše na Štajerskem in Koroškem avotohton, prvoten. Ob drugi priliki bom poizkusil pokazati, da je dimnica geografsko-vmesni tip med južnoevropsko kaminasto in pa vzhodnoevropsko hišo (Herdofenhaus) in da je vezana na gorata zmerotopla, z baltiško floro pokrita ozemlja. Velikost odprtin, skozi katere odhaja dim iz dimnice, je navadno 30×50 cm. Koncem 19. stoletja ni dimnica prevladovala samo na Kóbanskem gorovju, ampak tudi v Dravski dolini. Na Pohorju je izginila v dobi predvojnne generacije in je danes že izjemna redkost. Tudi je nisem našel na Strójni. V Kóbanskem gorovju pa je izginila deloma v istem času kot na Pohorju, zlasti pa v prvih povojnih letih. Njenim ostankom, ki leže proč od glavnega prometa, so pa ure tudi že štete. Na Pernicah bo dimnica izginila letos.

Dimnica je glede tločrta zanimiva, ker nam jasno kaže, kaj je dovedlo človeka pri hramu do križnega, oziroma kolenastega tločrta. Dimnica sama na sebi je kvadratasti ali pravokotni prostor, ki meji na kvadrat. Poprečna dolžina dimničnih stranic je 6 m, torej dolžina, ki je še prikladna za obdelavanje in ravnanje lesa. Zid imenovano ognjišče se nahaja v slučaju, če je dimnica levo od glavnega vhoda v hram, desno od vhoda v dimnico, sicer pa levo; visok je približno 1 m in ima v kvadratu približno dva metra. Kot imamo na pročelni strani odprtino za odvajanje dima, tako imamo na strani poleg krušne peči (na tločrtu 7, a) v višini zidu odprtino, ki naj odvaja toploto v mali štiblc. Malega štiblca se pa dotika tudi ena stena krušne peči in ga tako zopet greje (tločrt 7, 8.). Vzrok je evidenten. Rodbina je živela, spala v dimnici, družina pa v hlevih in na podstrešju. S kulturnim razvojem pa se je ločila spalnica »mladih« in »starih«, to je mladega posestnika in prevžitkarja, na drugi strani pa bratov in sester mladega, »njihovih« nečakov, od spalnice mladih, ki je postala nova soba, to je prizidani mali štiblc. Še danes spf v dimnici varučka otrok, stara teta, ostala rodbina v malem štiblcu, družina, to so hlapci in dekle, pa v hlevu in na podstrešju. Hotelo se je pa tudi novo sobo greti iz istega vira, kot dimnico, zato se je novi prostor prizidal peči ali zidu. Pojem malega štiblca lahko istovetimo s pojmom spalnice; dimnica je danes spalna soba samo po zimi, poleti ostane v njej samo varučka, ostali pa se preselijo večinoma na parno, deloma pa tudi v veliki štiblc. Veliki štiblc se pa v prvi vrsti uporablja kot shramba za

¹¹⁾ Stegenšek A.: ČZN. 1907. p. 179.

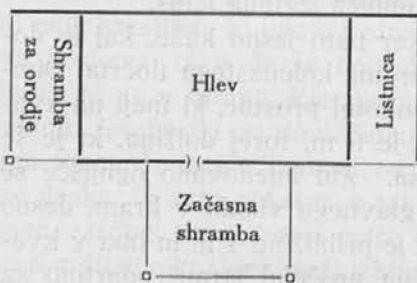
¹²⁾ Stegenšek A.: I. c. p. 180.

¹³⁾ Geramb V.: I. c. p. 198.

moko, kuhinjsko posodo, obleko, katera se samo v premožnejših hramih shranjuje, in še tu samo deloma, v omarah, drugače pa prosto na kljukah na stenah. Karakterističen izraz dimnice! V velikem štiblcu se mesi kruh, topi in kisa mleko ter vrše druga finejša domača dela.

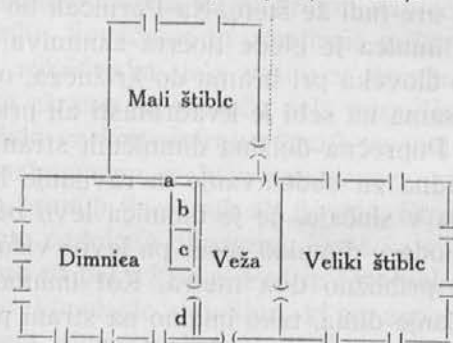
Redno pa pomeni tako veliki kot mali štiblec razvojno etapo za sebe, mali starejšo v smeri kolenastega tločrta, veliki pa novejšo, ki šele ustvari križni tločrt. Po tradiciji in pa po tločrtih hramov, ki so združeni z gospodarskim poslopjem pod eno streho, sklepam, da je prvotni tločrt predstavljal samo dimnico in vežo. Ker je dimnica prvotno kuhinja, spalnica in delavnica, je iz kulturnih vidikov razumljivo, da se je pojavila najprej težnja za spalnico, iz gospodarskih pa za shrambo življenskih potrebščin in orodja, v kolikor zadnjega namena ne vrši veža. Težnji za dosego obojega nam lepo predstavlja slučaj pri Sv. Juriju na Remšniku (Avbreht).

Tločrt 6. — Sv. Križ (Nabažec).

- stebri, na katerih leži prvo nadstropje s skednjem in parnami za krmo in slamo. Prostor, ki odgovarja podstrešju pri hiši, je pater ali peter.

Tločrt 7. — Sp. Kapla (Konečnik).

- a = odprtina za odhod toplote od krušne peči v mali štiblec
 b = krušna peč
 c = zid
 d = mesto svinjskega kotla
 — zidana, — lesena stena; navadno je zidana stena samo levo od vhoda v vežo
 * = ntesto fotografiranja slike 3.

Slučaj predstavlja tločrt 7, a brez malega štibla, ki leži pred velikim, kot krak na sicer pravokotnem tločrtu. Krušna peč, ki se nahaja v dimnici poleg zidu, se kuri iz veže. Iz velikega štibla pa se je razvila stanovanjska soba in spalnica s štedilnikom, medtem ko je ostala dimnica v prvi vrsti delavnica in shramba. Po leti in pri lepem vremenu se še kuha na zidu, večinoma pa se pripravlja jed na štedilniku. Slučaj je zanimiv, ker nam predstavlja dejstvo, da odpade mali štiblec kot prvotna pridelava, na mesto katere stopi **veliki in nastane s tem podlaga za kolenasti tločrt**, ko se pozneje prizida mali štiblec, na drugi strani pa, ker prenese takoj s štedilnikom središče družinskega življenja iz dimnice, ki še obstaja, v drugo, novo sobo s štedilnikom. Nenavadni razvoj se je

izvršil pod vplivom bližine večje aglomeracije prebivalstva v dolini (v Marenbergu), z drugim naprednejšim tipom hiše s štedilnikom. Kot delavnico smatram prostor za pripravo krme živini, za utriganje fižola in drugega, popravljanje in shranjevanje orodja, deloma tudi za prejo. Imamo pa tudi, a redkeje, slučaje, kjer je veliki štiblec spalnica in mali shramba. Tam pa odpade lega malega štiblca v križnem prizidanem prostoru. V teh slučajah se kuri kot pri tločrtu 5 v krušno peč iz malega štiblca, ki se nahaja v isti legi.

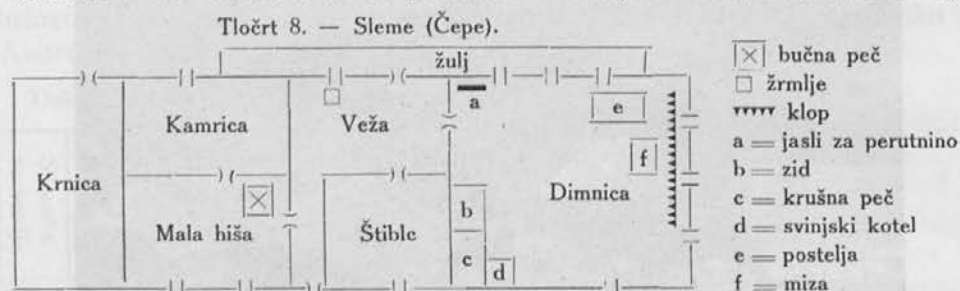
Sl. 8. VELIČKA (Obram).

Fot. Vollmaier K.

Drugi pogosti slučaj razvoja prvotne dimnice kot stanovanjskega prostora opazujemo tam, kjer tvori dimnica eno enoto z gospodarskim poslopjem; dimnico družijo z gospodarskim poslopjem veža (Sleme, Žnidar). Dimnica ostane tu dimnica in sicer kot kuhinja in jedilnica; kakor pri vsaki dimnici, tako se nahaja tudi tu v zidu nasprotnem kotu miza, a ne bela javorjeva ali jesenova, ampak motna miza iz mehkega lesa. Spalnica in delavnica pa se razvija v drugem poslopiju, normalno poleg krnice in nad kletjo, ki je redno vdelana v zemljo. Razvoj gre torej v tej smeri, da postane gospodarsko poslopije izključno gospodarsko poslopije z nekdanjo dimnico kot shrambo, delavnico in kašto nad njo, ter stanovanjskim hramom, ki se razvija iz kleti in stiskalnice za sadje in grozdje. Kakor se izrablja v tem slučaju stransko poslopije, tako se pri manjših posestvih razvije iz dimnice boljše hiše, veža se pa — pod vplivom bližine

industrializirane mežiške doline — (tločrt 1) racionalno izrabi, s tem da se v prvi del postavi štedilnik in miza s tem ustvari kuhinja in jedilnica, iz drugega dela veže pa soba za vse. Iz tločrta 1, 5, 8 razvidimo racionalistično misel, gospodarsko izrabititi vežo, kar vodi do delitve veže v dva prostora. Ko se odloči oni del veže, iz katerega se kuri v krušno peč, nastane začetek kuhinje v splošnoslovenskem smislu. Povdariti pa moram, da **med Sv. Jurijem na Remšniku in Sv. Križem kuhinja kot splošno-slovenski pojem sploh ne obstaja**. Slučaj, kjer se je iz prizidanega malega štibla razvila kuhinja (Napečnik), kaže dejstvo, da je del malega štibla zamenjal proti nekdanji dimnici vlogo ogrevanja.

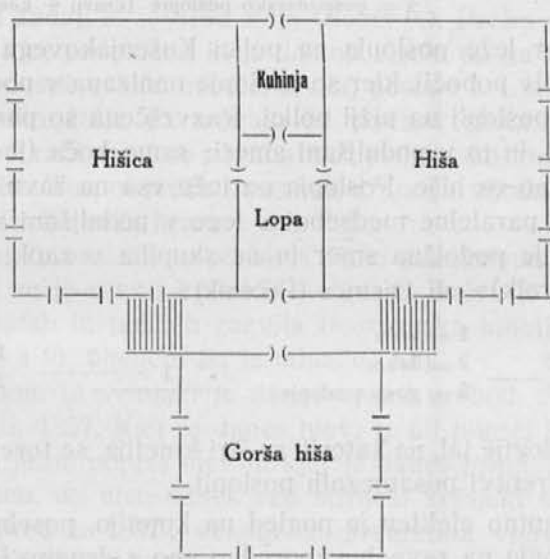
Pravokotni tločrt hiše pa imamo tudi v onih slučajih, kjer se je hiša razvila v eno enoto iz dveh prvotno samostojnih hiš (tločrt 8, slika 1).

Že na zunaj se vidi ta sestavljenost pri žulju; polovica z leseno ograjo, ki se rabi kot mesto za vodne škafe, je del prvotne (136 let stare) stavbe. Ta najstarejši del tvorijo veža, štible in dimnica. V 7.5 m dolgi in 6.3 m široki dimnici se nahaja desno od vhoda zid, poleg njega krušna peč, ki greje tudi štible, in poleg krušne peči svinjski kotel. Ker je svinjski kotel pri krušni peči, odpade obzidani vhod v vežo. Levo od vhoda v dimnico stoje jaslji, v katerih spi perutnina. V nadaljevanju veže, v katero je vdelan štible in katera tvori prostor za žrmlje in pa za shranjevanje orodja, je mala hiša. Iz male hiše pridemo v kamrico, ki pa je obenem shramba za živila. Za malo hišo in kamrico je krnica. Poleg nje in pod kamrico in malo hišo se nahaja novejša s kamenjem obokana klet. Starejša klet nam kaže svoj vhod pod žuljem ter leži pod delom veže in delom dimnice. To je tudi vzrok, zakaj ni svinjskega kotla levo od vrat v dimnico. Kajti neobokana klet ne more nositi zidu, v katerem leži kotel. V mali hiši je bučna peč, ki se kuri iz veže. Dim, kateri se iz te peči širi po veži, se strne z dimom iz dimnice, vsled česar imamo odprtino za odvajanje dima, ki vodi v baldahinasti kamin v veži nad vhodom v dimnico; iz kamina se dim vali, v kolikor ne uhaja na prosto skozi sprednja in zadnja vežna vrata, v lesen dimnik. Prvotna hiša je obstajala samo iz dimnice in dela veže. Razvoj novega poslopja pa je povzročilo vprašanje preskrbe prežitkarjev, za katere so pozidali klet in leseno današnjo malo hišo in

kamrico. Bližino stavbe je narekovala skupna kuhinja v dimnici, podaljšano linijo pa morfologija terena. Vprašanje preskrbe prevžitkarjev je bilo tudi sicer merodajno za razvoj velikega in malega štibla in pa za razvoj novih poslopij. Danes imajo med Strójno in Sv. Janžem prevžitkarji stanovanje v manjših, »koče« imenovanih poslopijih, medtem ko se od Sv. Janža do Sv. Križa zadržujejo v svojem kotu, redkeje v posebni hiši. Nad žuljem se širi streha v podsek imenovani prekrov. Razširitev veže kot shrambe v zvezi s predelavo štibla je ustvaril iz dveh hiš eno poslopje. Razvoj dveh stavb v eno odbija križni ali kolenasti tločrt. Izredno očividni primer združitve dveh poslopij v eno predstavlja tudi hram mežnarja cerkve Sv. Pankracija na Radljah. Križni tločrt odbija tudi lega na strmejših pobočjih. Križnega prizidka nimamo nikdar k dvigajočemu se pobočju, ampak vedno proti napadajočemu (slika 7). Pri tem, ko končno ugotovimo prevladovanje križnih in kolenastih tločrtov in daleko vzporednost pravokotnih, moram poudariti, da se tudi iz pravokotnih tločrtov stavb razvija danes križni tločrt (tločrt 9). Iste slučaje kot

Tločrt 9. — Pernice (Rihčen).

na Pernicah nahajamo tudi v Spodnji Kapli, povsod pa tvori križni prizidani del arhitektonsko najbolj okrašeni del hrama. Okraski pa so redno izdelani v lesu ter spominjajo na dekoracije naših galerijskih hodnikov.

IV.

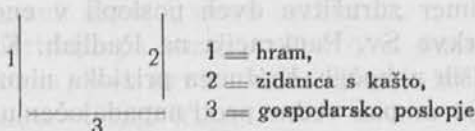
Kar se tiče lege poslopij, ki tvorijo kmetije, odvisi lega poslopij v prvi vrsti od morfologije terena. Kjer leže kmetije na kopah, policah

ali hrbitih, tam je izraženo v legi poslopij stremljenje, ustvariti ravno dvorišče. Vzporedno s hramom leži gospodarsko poslopje, druga poslopja pa imajo med obema glavnima posloppjema zvezano lego.

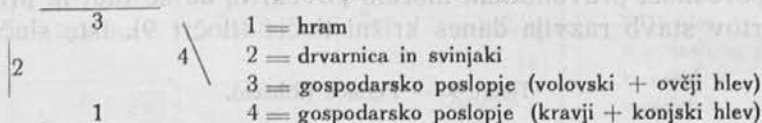
Sv. Primož pod Lipo (Poltenik, slika 9.):

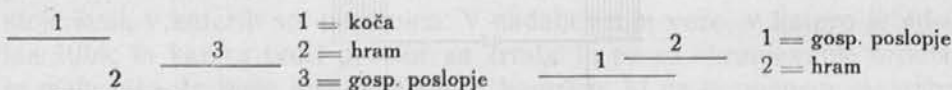
Sv. Križ (Breznik):

Sp. Kapla (Črešnik):

Kmetijo, kjer leže poslopja na polici Košenjakovega pobočja, kaže slika štev. 8. Vpliv pobočij, kjer so poslopja nanizana v podolžni smeri, je vplival na lego poslopij na nižji polici. Razvrščena so paralelno eno poslopje za drugim, in to v podaljšani smeri; samo kočja (levo) leži pravokotno na podolžno os hiše. Poslopja pa leže vsa na ravni polici. Na pobočjih je princip paralelne medsebojne lege v podaljšani smeri ostal isti, vendar prevladuje podolžna smer in ne skupina v zaokroženi gruči. N. pr. Pernice (Ravniki): ali Ojstrica (Pečenik):

Vpliv morfologije tal, na katerih se širi kmetija, se torej ostro izraža v medsebojni razvrstitvi posameznih poslopij.

Lep, impozantno efekten je pogled na kmetijo, posebno na ono, katere poslopja stojijo na ravnah vzporedno eno z drugim (slika 8). Skoro kvadratasti tločrti masivnih poslopij dajejo celemu kompleksu kmetije resen in mogočen izraz, ki tvori izredno harmonično enoto s skladnim, a pestrim območjem pokrajine z njenim gozdom, polji in travniki.

V gotovi oddaljenosti od kmetije je zgrajen plot, ki brani mladi živini vstop v prosto naravo; ograjene so pa tudi radi živine njive, ki leže v neposredni bližini kmetije. Radi cvetja in pa radi zelenja, katerega pokladajo Kóbanki živini v suhih letih, stoji na dvorišču ali okoli kmetije

ena ali več lip. Redko najdemo v Sloveniji pokrajino, kjer bi krasilo kmetije toliko lip kot v Kóbankskem gorovju. Nikjer pa ne vidimo bezga. Uničujejo ga radi vere, da so v hramu, okoli ali v bližini katerega raste bezeg, otroci slabi. Z gruščem ali drugače posuta dvorišča so redka. Edino, kar opazimo v tem oziru, je pločnik, ki sega od sprednje hramove stene do tja, kjer bije kap s podseka, ki pa bije na črti izven pločnika (prim. slika 1). Pločnik tvorijo škrljaste plošče. Dvorišče je prostor, kjer se suši, žaga in cepi les za drva in običajno tudi prostor za gnojišče. Značilno za vse ozemlje od Sv. Križa do Ojstrice, z izjemo dela na Remšniku in Radljev, je lega gospodarskega poslopja. Z ozirom na hram leži gospodarsko poslopje ali v isti višini, ali pa nad njim, višje povsod tam, kjer leži kmetija na pobočju in ne na ravni polici. Očividno je to med Sv. Janžem in Ojstrico, kjer leže kmetije (zlasti na Pernicah in Ojstrici) na rebrih. To je v zvezi z žuljem, preko katerega vodijo stopnice, katerih se Kóbanec kolikor mogoče izogiblje. Če pa leži hram višje ko gospodarsko poslopje, potem se dostop v vežo preko žulja vsaj z ene strani izravna (slika 1). Pri tem se moramo zavedati, da ima žulj arhitektonski značaj, žulj krasí, dekorira vhod, ki se navadno ne uporablja; uporablja se drugi, vhod zadaj, ki je brez žulja (tločrt 9.). Preko žulja pa je treba, posebno če je klet podzidana in je dostop visok, da ga ni mogoče izravnati, s težavo nositi v hišo orodje, živila, posode i. t. d. Že itak težavno prenašanje preko žulja pa ovirajo še povsod običajne lesene coklje. Proti žuljevi uporabi sami se obrača tudi psihološka antipatija gorjancev do stopnic sploh. To povzroča nastanek drugega vhoda, obenem pa dejstvo, da razpolavlja veža hram v dva dela.

Kakor sem že omenil, se poslopja širijo sukcesivno s pridelavanjem. Na tej podlagi se je razvil križni in kolenasti tločrt. Z zadnjim se je na nekaterih planotah in policah razvila trostranska kmetija z zaključenim dvoriščem (slika 9), obenem pa je odpadel žulj.

Med hramom in svinjaki je danes cestni prehod. Sedanjo obliko je dobila kmetija l. 1857. Kjer je danes hlev, je bil poprej hram, kjer je danes stelna uta, je bil poprej hlev in kjer je danes hram, je bil poprej skedenj. Kljub temu, da niso danes več strnjeni svinjaki s hramom, kot je bil to slučaj pred l. 1857., vendar ni preuredba vplivala bistveno na dvorišče in lego kmetije. Bistveno je vplivala le na hlev in hram. V začetku preteklega stoletja še tega ni bilo, ampak današnje leseno nadstropje, ki je predstavljalo takrat hram, je slonelo na stebrih, kar, kot že omenjeno, še danes opazujemo na Strójni. S tem tudi razumemo lego in pomen izredno močnega prvega trama na sliki 1. in 7. Šele s predelavo l. 1857. se je dotakrat podprti prostor zazidal in uporabil za hlev, medtem ko se je prostor pod nekdanjim skednjem, sedanjim hramom, zazidal v klet. Isto ugotavlja tradicija tudi na mnogih drugih mestih. Kleti so

začeli graditi predvsem potem, ko so opuščali in opustili shranjevanje skuhe čez zimo v jamah, izkopanih v zemljo, katere so danes že izginile. Hlev je bil preprost; ob ogrodje so bile pribite deske, ali deskam podobni tramovi, za katere se je na zunanji strani pozimi zadelala, zapažila strelja, kot vresje, praprot, ki je tako varovala živino pred prehudim mrazom. Od primitivne hiše, kot jo opisuje Cvijić¹⁴⁾ iz Srbije ali Schultze—Jena iz Macedonije¹⁵⁾, pa do naše kóbankske pred 100 leti je tehnično samo korak. Isto je s tehničnim razmerjem med prostimi govejimi stajami okoli senenih kop do našega primitivnega hleva, zapaženega s steljo. Če še upoštevamo kulturno razmerje med hramom in hlevom, kot ga iz poznejše dobe opisuje Kotnik¹⁶⁾ iz Mežiške doline, potem je tehnični razvoj naše hiše in gospodarskega poslopja na podlagi balkanske hiše in balkanskega gospodarskega poslopja podan, kot nam tudi tločrt predstavlja zvezo naše hiše z noriško ali tavrisko pred 2000 leti.

Sl. 9. SV. PRIMOŽ POD LIPO (Poltenik).

Fot. Vollmaier K.

Prvotni sestavni deli poslopja so današnja lesena nadstropja, oziroma leseni predeli na pozneje prizidanih podstavkih, na današnjih kletih in hlevih.

¹⁴⁾ Cvijić J.: Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. I. Zagreb 1922. p. 338, p. 363 ss.

¹⁵⁾ Schultze-Jena L.: Makedonien. Jena 1927. Čitlik Bardovec Pr. LIX.

¹⁶⁾ Kotnik Fr.: l. c.

Čebelnjaki so v višinah redki ter sestojijo iz lesenih kranjskih panjev ali pletenih košev, ki slone v utici, zbiti iz desk in pokriti s slamo.

V.

Centralna točka vsake kmetske hiše je ognjišče, ali sploh prostor za kuhanje, ki kaže na Kóbanskem gorovju sigurne znake razvoja iz dimnice. Geramb in Stegenšek, pa tudi drugi etnografi smatrajo za bistvena dela dimnice ognjišče ali zid in krušno peč. Na Slemenu sem v dimnici (Žnidar) ugotovil pečko pod zidom, katera se ne rabi samo kot prostor, kamor odpada pepel in žerjavica ali kjer počivajo piščanci ali kaj podobnega, ampak tudi za peko. V pečki (ki je slična pečki pod bučno pečjo na sliki 10), se zakuri kot v krušni peči, pomete pepel, vsadi kruh in nato odprtina zapre. Tradicija pa trdi, da se je nekdanje peklo samo v takih pečkih, še prej pa na žerjavici pod pepelom na nizkem zidu. Posledica zvišanega ognjišča je pečka. In šele v naslednji, zadnji etapi dimnice se pojavi poleg zidu kot posebni sestavni del dimnice krušna peč, obenem z njo pa zopet znižani zid; kajti pečka, ki služi za prenočevanje perutnine, je na svojem dnu postala ena ravnina s tlom ostale dimnice, kar poprej ni bila (slika 3). Obenem pa se je z zgradbo posebne krušne peči znižal zid tudi vsled tega, ker se v krušno peč kuri z zida in ker je nivo zida in pa krušne peči redno v eni ravnini. Prvotni sestavni del dimnice je potem samo zid s pečko. **Krušna peč in zid nam predstavljata zadnjo fazo razvoja dimnice v ožjem smislu.**

V dimnici kuri gospodinja na sredi zida (in sicer na mestu med pripravljenimi drvni in pa med trinožnimi lkonji, koze itd. imenovanimi) pripravami, na katerih stoje lonci, na sliki 3). V krušni peči se peče samo kruh in pripravljajo obilnejše jedi. Dim se potem, ko ga ustavi baldahinast klobučnjak, razširi pod ves strop tako, da pokrijejo saje ves strop, ob vseh štirih stenah kot lestve. Poleg drv se na isti način suši koruza, proso, mak. Na strani zidu (na sliki 3, desno v steni) je redno vzdani prostor za posodo, v kateri se kuha; na strani tega prostora pa je na steni sklednik. Slika 3 nam na nasprotnem oglu zidu kaže primitiven, doma izdelan žličnik, spodaj na tleh pa istotako doma izdelane košare. Pogosto imamo pritrjena pod klobučnjak dva droga, gliste, da se nanj nadevajo treske ali sveža polena, da se tako hitreje posušijo. Desno od žličnika leže klešče, priprava, s katero se urejuje ogenj na ognjišču. Pod zidom je široka pečka, s priprosto lesno zaprt prostor, kjer prenočuje perutnina. Vso krušno peč obdaja močna, po tesarju izdelana klop, ki se širi tudi okoli vsega zidu. Prostor na tleh je pred zidom iz zbite ilovice, pred krušno pečjo pa lesen, iz desek (mlad gospodar!).

Dim, ki se razvija v dimnici, ni samo neprijeten, ampak v gospodinjstvu tudi kvaren, vsled česar je gospodinja, ki mora ure in ure stati

sklonjena in solznih oči pri zidu, gledala, da se dim odpravi in dimnica olepša. Nositeljica vsega razvoja kóbanskega hrama, tudi estetskega, je gospodinja, žena, medtem ko je nositelj razvoja drugih gospodarskih poslopij gospodar, mož. Vsled gospodarskega položaja Kóbanca se je to delo lahko vršilo samo postopoma. Najprej se je odstranil hudi dim iz dimnice s tem, da se je na del zidu postavil štedilnik (slika 4), medtem ko se drugi del zidu uporablja kot prostor za pripravo jedil in izvrševanje kuhinjskih del. Dim iz štedilnika se je napeljal naravnost v dimnik, ki postaja zidan ali pogosteje pločevinast, tako da dim ne kvari več obleke, orodja, jedil i. dr. v dimnici. Najvidnejši znak preurejene dimnice je ime. Dimnica izgine, na njeno mesto stopi izraz kuhinja. Po preurejeni stari dimnici, novi kuhinji, se kadi dim samo iz krušne peči; za odvajanje tega je prirejen izhod nad odprtino, skozi katero se kuri v krušno peč, naravnost v dimnik, ki vodi iz štedilnika. Ker se pa kuri v krušno peč samo za peko kruha, ne nadleguje dim tolikokrat kuhinjskih stanovalcev. Pač pa je zunanji izraz kuhinje ta, da je črna kot dimnica, samo s to razliko, da odpadejo pri kuhinji vsled manjšega in redkejšega dima svetločrne grozdnate saje na glistah in stropnih tramih. Prav tako kot dimnica je tudi kuhinja stanovanjska, spalna in delovna soba; tudi dekoracija kuhinje v fem štadiju obstoji kot pri dimnici iz razpela v zidu nasprotnem kotu in dveh nabožnih podob na obeh straneh Križanega. Tla kuhinje so še večinoma iz ilovice. Okna pa, ki so bila doselej včasih velika komaj za širino enega trama (Spodnja Kapla), se povečajo s tem, da se okoli starega okna izžaga iz tramov večja odprtina. Tudi perutnina izgine iz kuhinje, navadno na podstrešje.

Problem, ki nastopi v nadaljnjem razvoju kuhinje, je, kako urediti, kako odpraviti iz kuhinje dim iz krušne peči. To se ustvari na ta način, da se strneta krušna peč in štedilnik ter da se odvede dim v obema skupni dimnik (slika 5). Pri tem delu pa radi težkoče odvajanja dima odpade bučna peč, katero nadomestijo s pečjo, sezidano iz navadne opeke. Štedilnik se pa razširi in zavzame mesto celega nekdanjega ognjišča ali zida. Na lahek način se odvede dim iz svinjskega kotla, ki leži v kotu, skozi steno na prosto. Medsebojna lega krušne peči, štedilnika in svinjskega kotla je ista kot pri nekdanji dimnici medsebojna lega krušne peči, zidu in svinjskega kotla (tločrt 7). Kuhinja postane svetla in motnobela, vsled sopare iz štedilnika, posebno pa iz svinjskega kotla nekako rumenkasta. Tudi okna se zopet povečajo vsaj na pravokotnik 50×60 cm. Odprtina za odvajanje dima na vhodu nasprotni steni, zbita ilovica na tleh med štedilnikom in svinjskim kotlom v nasprotju sicer z deskami pokritim tлом in velika višina kuhinje do 4 m — pa nam poleg tradicije zatrjujejo, da je bila tu nekoč dimnica. Višina dimnice je razumljiva: prebivalec je skušal odvesti dim v višino, da si ustvari spo-

daj pri tleh kolikor toliko od dima prost prostor. V tem štadiju razvoja kuhinje, ki je sigurno najbolj značilen element kóbankskega hrama, se pojavlja težnja za dekoracijo in za raznimi civilizacijskimi dobrinami. Svečnik (slika 4) se n. pr. umika petrolejki, nastopa že mizarsko pohištvo (slika 5); kuhinja kot spalnica — razen pozimi — izginja, ostane samo še kuhinja, jedilnica in delavnica. Ta tip kuhinje, kot zadnja razvojna stopnja dimnice, je razširjen med Sv. Urbanom (nad Mariborom) in Sv. Primožem. Pod vplivom bližine trgov Marenberga, Mute, Dravograda in industrije v Guštanju, Prevaljah, Dravogradu in Vuzenici pa si je med Ojstrico in Sv. Primožem, pa tudi na zahodnem Remšniku človek pogosto postavil v dimnico ali kuhinjo premakljiv štedilnik, ki ni bil vezan na mesto zidu, ampak ga je postavil poleg zidu; pa tudi na sredo kuhinje, potem ko se je krušna peč postavila poleg ognjišča, tako da se kuri v njo od zunaj, iz veže ali iz malega štibla. In ko je kuril krušno peč v kuhinji od zunaj, je stanovalec polagoma prenesel tudi štedilnik in svinjski kotel v štibla ali vežo, ki se razvije sedaj kot kuhinja v splošnoslovenskem pojmu bese, kot prostor, kjer se samo kuha in pripravljajo jedi. Bivša kuhinja pa je ostala jedilnica, spalnica, delavnica. Poleg splošnoslovenske kuhinje pa je v ozemlju Strojne, Ojstrice, Pernic in Sv. Primoža močno zastopana kuhinja v remšniško-kozjaškem smislu.

Za prvotno dimnico je značilen samo zid; to potrjuje tudi prazgodovinska hiša na Pošteli; nadaljnja stopnja razvoja dimnice je označena po pridelavi krušne peči. Po namestitvi štedilnika na zid, lesenih tal, povečanju oken, je nastala iz dimnice kuhinja, ki je značilna za Kozjak in Remšnik in ki se zahodno od tod druží s kuhinjo v splošnoslovenskem smislu.

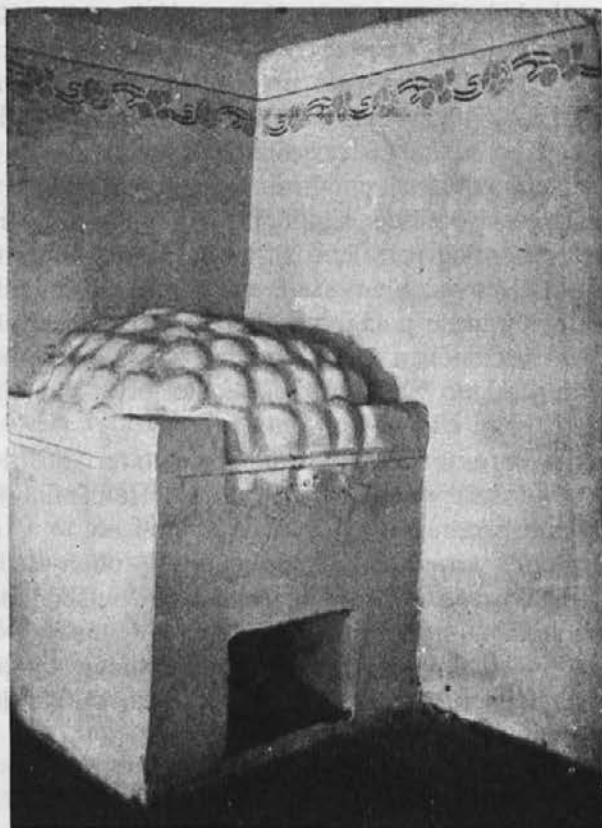
Problem za sebe tvori notranjost dimnice in poznejše kuhinje. Absolutno napačno je govoriti o tem, da Kóbanec svojega stanovanja ne dekorira. V nobeni, še tako črni dimnici ne manjka razpelo in poleg njega dve sliki nabožnega značaja. V novi, boljši ali gorši hiši pa mrgoli slik svetnikov tovarniškega izvora, vencev nad njimi, na oknih pa cvetlic, posebno, če imajo okna solčno lego. Ker postane lesena hiša kmalu temna po svojem zunanjem izrazu, zato so priljubljene cvetice krepkih barv, ki iz monotone lesene barve stopajo v oči, kot pelargonije in fukcije. V temni ali preveč okrašeni sobi lahko pritegne na sebe pozornost samo krepka, močna barva. Kakor pa pritegne vso pozornost v dimnici ali kuhinji na sebe zid, štedilnik ali velika krušna peč, tako skuša Kóbanec osredotočiti vso dekoracijo v sobi na eno točko. To je navadno prostor v kotu pri razpelo, ali pa stena okoli velike podobe, na nasprotni strani vhoda; v stranskih sobah igra to vlogo pogosto oltarček, sredi pred steno, nasproti vhodu ali pa peč v kotu. Bučne peči ne smemo gledati

samo tehnično, ampak tudi dekorativno in arhitektonsko. Izginjati je začela bučna peč vsled razvoja dimnice in kuhinje, poleg tega pa z dohodom novih sobnih okraskov, kot so boljše, finejše izdelane mize, omare, stoli. Čisto dekorativne peči sem našel na Pernicah in v Spodnji Kapli. Izgleda, da so prišle lepe in mogočne peči v premožno kmetsko hišo koncem XVIII. ali začetkom XIX. stoletja, v dobi, ko je plemstvo začelo definitivno opuščati bivanje v gradovih, iz kakega bližnjega grada. Moderen, dekorativen značaj v kuhinji s koncentracijskim stremljenjem sem našel na Pernicah. Temna kuhinja se brezuspešno beli; isto je z vsakim okraševanjem v večjem slogu. Da pa ugodi človek svoji estetski težnji, prelepi s časopisi vso steno okoli razpela od vrha do klopi, v horičontalni oddaljenosti od razpela, ki jo predstavlja širina in dolžina mize, in na tako nalepljeno steno obesi nabožne slike. Ko dim iz krušne peči in sopara iz štedilnika počrni časopisno steno, takrat se stari časopisi odstranijo in nalepijo zopet novi. Kuhinja predstavlja tako s svojimi stenami človeka iz dimnice in pa modernega človeka, katerega vodi poulična reklamna deska.

Danes se uvaja na Kóbanskem gorovju mizarско pohištvo. Prvotno je bil edini rokodelec na Kóbanskem tesar, kateri je stavil hišo in napravil vse, kar hiša rabi. In če človek hoče praktično s svojimi očmi rešiti vprašanje, kako se je razvilo mizarstvo, naj pride na Kóbansko. Na licu mesta bo videl, da je mizarstvo fino tesarstvo. Današnja kóbanska klop ob steni je še večinoma tesarska, izključno pa v dimnici (slika 3). Dve bruni nekoliko gladkeje obtesani, postavljeni eno poleg drugega ob leseno steno, podstavljeni z močnima nogama, in klop je gotova. Isto je z mizo: na proporcijonalno premočni leseni kozi leži borova, smrekova ali bukova tabla; deske, iz katerih sestoji tabla, je izoblikoval in spahnil tesar; klop je naredil na ta način, da je posadil desko na štiri noge. Podobno je s podboji pri vratih in mnogim kmetiskim orodjem. Vendar pa ni do zadnjega časa predstavljal kóbanski tesar obrtniškega stanu poleg kmetskega. Največje bogastvo Kóbanca je njegov gozd; pri sekanju drv, hlodov, se privadi vsak sekiri, sekanju in tesanju lesa. Tako je kóbansko hišo gradil v gozdu izučeni Kóbanec, gospodar s hlapci in s pomočjo prvih sosedov; zato je kóbanska hiša zares zrastle s svojo zemljo, na kateri stoji, in z ljudmi, ki žive v njej.

Cela notranjost kuhinje kot velikega štiblca je osredotočena na dekorirano mesto in napravi vtis samote; omare, klopi, mize in stoli (slika 5) so razvrščeni ob stenah, sredina je prazna, na sredi se izvršujejo domača dela. Vrata so povsod močna in enotna; vrata pri vhodu v hram so na zapah. Na sredi kuhinje visi s stropa petrolejka, ki izpodriva svečnik s treskami. Tudi v velikem štiblcu se masivne, iz enega

debla izdobljene ničke ali nečke umikajo mizarskim iz desk. Na poti je razvoj, ki bo vpeljal v pohištvo dolinske mestne oblike.

Sl. 10. OSTRI VRH (Ropič).

Fot. Vollmaier K.

Zunanost hiše krasi in lepša žulj. Žulj sam na sebi je važen razvojno radi tega, ker tvori podlago za razvoj nekega balkona, ki je navadno obrnjen na solnčno stran. Iz njega se je razvil galerijski hodnik vsled izobešanja gotovih predmetov kot perila, koruze, maka za sušenje, za kar je moral imeti človek sigurno in trdno podlago pri delu. (Na redkih vrtovih in njivah se goji izredno dosti maka, katerega uporabljajo za pripravljanje olja, kajti buče vsled višine ne dozoriijo.) Vsi hodniki so iz dekorativno izrezljanih desk in to ovalne in povprečno prekrižane oblike. Hodnik na gospodarskem poslopju je samo deloma odprt in prost; in to takrat, ako leži na oni strani n. pr. severni ali vzhodni, odkoder ne zanaša veter poleti dežja, pozimi pa snega na galerijski hodnik, medtem ko so južni in zahodni deli hodnika vedno z deskami obiti.

Drugi razlog za nastoj galerijskega hodnika in podseka (napušča) pa je varovanje sten pred deževno in snežno mokroto.

Pročelje hiše je vedno leseno. Zaradi svetlobe in zračnosti podstrešja pa so v deskah, ki tvorijo pročelje, izdelane line, ki zavzemajo večji prostor tedaj, ako je na podstrešju shramba, sušilnica ali kaj podobnega. Line se razširijo čez celo pročelje, tako da tvorijo oblikovno in prostorno lože, za katerimi leži notranje pročelje, skozi katero vodijo vrata na podstrešje, v kašto. Ostrejšje linije kot pročelje daje zunanjemu izrazu streha. Streha kóbanskega hrama je vedno strma in pokrita v manjši meri s slamo, v večji s škodljami. Najbolj strme strehe imamo tam, kjer so na podstrešju prirejene shrambe za žito, slanino, meso itd. Šele z izdelavo kašt, povečanjem kleti, sploh z razširjanjem in postavitvijo poslopij kot pritikin se polagoma oblažuje strmina strehe. Za zvezo strehe s pročeljem je značilen šop ali zatrep za vse ozemlje od Sv. Urbana (nad Mariborom) do Sv. Janža, odkoder proti zahodu vedno bolj izginja.

Vse Kóbansko gorovje razdelimo po legi, materijalu, tločrtu in središču hrama v dva dela: V ozemlje Radljev, Remšnika in Kozjaka s kmetijami na kopah, grebenih in ravnah ali policah in v ozemlje med Radljem in Ojstrico s kmetijami na pobočjih. V obeh delih je prostor okoli kotla, zidu in krušne peči zidan, pri premožnejših kmetih tudi veliki štible; v obeh delih prevladuje križni in kolenasti tločrt. Na Radljah, Remšniku in Kozjaku se je razvila iz dimnice tipična kóbanska kuhinja, ki se na Gólici, zahodno Radlja, meša s kuhinjo v splošno-slovenskem smislu.

Muta.

Josip M r a v l j a k, Vuzenica.

Grad Muta, mitnica in urad¹⁾.

Nekdaj, pred nekako 800 leti, ni bila v Dravski dolini meja med Štajersko in Koroško tam, kakor pred 10 leti, temveč je tekla veliko bolj vzhodno, nekako pri Sv. Ožbald; torej tudi naša pokrajina, ki se ji je reklo Dravski gozd (»Traawalt«), ni spadala pod Štajersko, temveč h Koroški. Radi tega nahajamo mejno mitnico v Bistrici pri Selnici. Pokrajini vzhodno Dravskega gozda se je reklo »marka onkraj Dravskega goz-

¹⁾ Kjer vir posebej ni naveden, je gradivo povzeto: iz raznih letnikov »Beiträge« in »Mitteilungen«, iz listin deželnega arhiva v Gradcu, iz Zahovega »Urkundenbuch« in Kosovega »Gradiva«.

da», središče je bil Maribor, gospodar te marke pa Bernard Šponhajmski-Trušenjski-Mariborski.

Kot najmogočnejša vlastelina v Dravskem gozdu, zlasti na levem bregu Drave, nahajamo ob koncu 11. in v začetku 12. stoletja Werianda, mejnega grofa Savinjske marke, in grofa Bernarda Mariborskega; darovala sta velik del svojih posestev samostanu v Admontu, tako da je ta imel okoli 1147 na Radeljskem pogorju skoro 100 kmetij. Ker pa je grof Bernard določil v svoji oporoki samostan v Št. Pavlu za svojega dediča, ni dobil Admont nič in izgubil še povrh vso svojo dotedanjo last na Radlju. Vlastelinstvo ob Dravi in v Dravskem gozdu je po Bernardovi smrti prešlo na njegovega nečaka Otokarja III. (Traungavca); s tem je prešla Dravska pokrajina na levem bregu Drave od nekako Sv. Boštjana do Št. Ožbalda k štajerski marki (1147).

Ker je postala vsled nove meje obmejna mitnica v Bistrici pri Selnici brezpomembna, so jo preložili dalje proti zapadu. Kot najpripravnejša točka je prišla v poštev le Muta, ker je bila blizu meje, nedaleč od stikališča obeh takrat najvažnejših cest: via regia (kraljeva cesta, današnja državna cesta ob Dravi) in via publica (ljudska cesta, današnja okrajna cesta, ki se odcepi pri Vižingi in pelje čez Radelj v Ivnik); pa tudi prostora je tu bilo dovolj, da se je mogla razviti blizu mitnice pomembnejša naselbina, ako takšna že ni prej obstajala. Gre le še za to, ali je bila mitnica na Zgornji ali na Spodnji Muti. Mnenju, da bi bila mitnica stala v **srednjem** veku na **Zgornji Muti**, mogoče nekje tam, kjer je danes Leitingerjeva gostilna, se ne moremo pridružiti; nasprotno trdimo, da je bila prvotna mitnica pod bregom bržčas tam, kjer je danes Turnerjevo posestvo, južno od cerkvice sv. Janeza. To trditev opiramo pred vsem na dejstvo, da je tik ob Dravi stal tudi stolp, ki je bil zvezan z mitnico po podzemskem hodniku, ki je še danes kakih 50 m daleč ohranjen; dalje pravi colninska tarifa (mitnice na Muti) iz l. 1489.²⁾ in 1586.³⁾, da se je pobirala mitnina tudi od splavov, potemtakem pač ni kazalo, da bi bili v kraju **dve** mitnici, ena zgoraj in ena spodaj ob Dravi, tembolj, ker je itak tudi spodnja stala tik ob cesti. Tudi ni neverjetno, da je stala cerkvice sv. Janeza res že sredi 11. stoletja⁴⁾, in če je res stala vsaj že v sredini 12. stoletja, potem pač ni dvoma, da so postavili tudi mitnico blizu nje. Uvaževati je tudi dejstvo, da še danes pravijo ljudje, da je vodil nekdanj podzemski hodnik od Drave (stolpa) pa na Grašin kogel na grad, kar je za oni čas tudi precej verjetno, — če pa bi bila mitnica na Zgornji Muti, to z ozirom na teren ne bi bilo verjetno. S tem pa nikakor ni rečeno, da se mitnica ne bi bila začetkom 17. stoletja prenesla na Zgornjo Muto,

²⁾ Zahn: *Miszellen*, 308 s.

³⁾ Časopis 1927: *Vuzeniški urbarji*.

⁴⁾ Orožen: *Diöc. Lavant I.*, 116.

ko je grad že bil bolj ali manj v razvalinah, in se je začela širiti in razvijati graščina Kienhofen.

Kdaj pa se je zvršila preložitve mitnice iz Bistrice na Muto, se ne ve točno, bržčas kmalu po letu 1147. Sicer pravi listina iz l. 1181.⁹⁾, da se je Rajnbert iz Cmureka odrekel mitnini pri Bistrici («in loco **apud** Feustritz dicto»), toda po prej rečenem imamo pomisleke, ali je to Bistrica pri Selnici; nasprotno bi sklepali iz tega, da se je tudi prvotni naselbini ob Bistrici (potoku) pri Muti reklo Bistrica. — V varstvo mitnice so bržda istočasno sezidali na Grašinu tudi grad Mutenberg.

Kakor je imel šentpavelski samostan začetkom 13. stoletja v naših krajih obširna posestva, zlasti v okolici Vuzenice in Marenberga, tako je spadala Muta z okolišem, mitnica in grad Mutenberg, kakor izvemo iz listin, pod škofijo bambersko. Kdaj in na kak način je to prišlo pod Bamberg, in kdo je sezidal grad, nam je znano prav tako malo kakor to, kako so prišli (tudi bavarski) grofje Lebenau do posesti Sekožni (pri Vuzenici). Znano pa je, da je dobival dohodke od mitnice in grada štajerski deželni knez; ta je bil potemtakem fevdnik vsakokratnega bamberskega škofa, Muta pa fevd deželnega kneza od bamberske škofije.

Leta 1246. je padel pri Litavi vojvoda Friderik II. Bojeviti v bitki proti Madjarom; z njim je izumrl slavni vojvodski rod Babenberžanov. Mitnica in grad na Muti sta pripadla kot prosta zajma zopet bamberski škofiji. Ker potem do l. 1260. na Štajerskem ni bilo pravega deželnega gospoda in je takratnemu bamberskemu škofu Henriku de Schmiedefeldenu (1242—1257) često primanjkovalo razpoložljivih sredstev, — saj mu je moral celo Seifrid Marenberški enkrat pomagati iz zadrege, — je škof zastavil mitnico in grad na Muti Henriku de Greifenfels (na Koroškem). V juniju 1255 sta se oba sestala v Beljaku in sta se pogodila spričo mnogih plemenitašev, — med njimi je bil tudi Seifried Marenberški — glede modalitet zastave. Tozadevno sestavljena (latinska) listina (gl. prilogo 1), prva o gradu in mitnici na Muti, nam pove to-le:

Škof Henrik je bil dolžen Henriku de Greifenfels dvesto mark oglejskih denarjev. Za ta znesek mu je zastavil grad Mutenberg in dohodke, 55 mark, od pripadajočih posestev; nadalje je imel dobiti Henrik de Greifenfels za varstvo grada, grajsko stražo in za osebno bivanje na gradu 45 mark, torej skupaj 100 mark, — ostali dohodki so pripadali škofu. H grajskemu zajmu je dobil še nadaljnjih 10 mark iz dohodkov, in sicer 5 mark od mitnice in 5 od drugih posesti. Škof mu je prepustil tudi enega izmed dveh prostorov v gradu ali pa onega pred gradom, toda prepovedal mu je, da bi sezidal tam kako poslopje, ki bi bilo višje ko grad. Zanimiva je na tem mestu vrinjena opomba: »... prostor pod gradom, kjer je nekaj

⁹⁾ Kos: Gradivo IV. št. 648.

bilo obzidje,« iz tega sledi, da je bil grad nekda po obsegu večji, če je že l. 1255. bil del obzidja opuščen ali razpadel. Tudi celotni dohodki iz posestev pač niso bili ravno mali, če je dobil zajmnik 110 mark, »ostali« dohodki pa so imeli še pripasti škofu.

Leta 1261. je dobila Štajerska s kraljem Otokarjem II. (Přemislom) strogega vladarja, ki si je prizadeval, spraviti v deželo zopet red in pravico; posebno pažnjo je posvetil tudi upravi deželnoknežjih uradov in posesti. Njegov namestnik v deželi, škof Brunon iz Olomuca, je dal po turinškem notarju Helwigu sestaviti deželnoknežji urbar cele Štajerske; v tem so bili kolikor toliko točno popisani vsi deželnoknežji uradi in posesti ter njih dohodki, kakor tudi izdatki za njih upravo. V tem urbarju najdemo tudi grad Mutenberg in mitnico. Mislili bi, da je oni čas bilo oboje že deželnoknežja last, — toda bilo je še tedaj kakor prej le fevd deželnega kneza od bamberskega škofa. Herbord de Fulmenstain (na Moravskem), stolnik štajerskega deželnega glavarja škofa Brunona in poznejši deželski sodnik za Štajersko, je imel leta 1267. — kakor zvemo iz tega urbarja — dohodke mitnice v najem za 120 mark; skrbeti pa je moral tudi za varstvo grada, in kot plačilo za to skrb se mu je prepustilo po priliki 150 mark dohodkov iz urada in dež. sodnije v Ivniku.⁶⁾

Kakor bi sklepali iz gornjega, ni mitnica prinašala bogve kakih dohodkov; toda plačilo mitninske takse (čeprav je bila malenkostna), so smatrali kot težko breme trgovci, trgi in samostani, ki so običajno imeli velika posestva izven dežele in so izmenjavali pridelke. Med tem ko se na prva dva (trgovce in trge) sploh ni oziralo, so deželni knezi samostane kmalu oprostili mitnine, ako ne popolnoma pa vsaj za gotove pridelke. Tako je dovolil tudi kralj Otokar dne 6. decembra 1270 samostanu v Vetrinju prostost mitnine na Muti.

Vladal je Otokar v naši deželi v celem le 17 let. Pri Suhih Krutih je izgubil v boju z Rudolfom Habsburškim avgusta 1278 bitko in življenje. Mitnica in grad na Muti sta prišla kot prosta fevda nazaj pod Bamberg. Kralj Rudolf se je kot pravni naslednik Otokarjev odpovedal svojim pravicam do tega fevda v prid svojim sinovom in tako je bamberski škof Bertold podelil ta fevd dne 19. septembra 1279 Albrehtu, Hartmanu in Rudolfu. Ker je umrl Hartman že l. 1281. in Rudolf l. 1290., je bil kmalu Albreht sam v posesti naših bamberskih zajmov.

Leta 1298. se je potegoval vojvoda Albreht za nemški cesarski prestol, in ko ga je zasedel, je določil za vladarja Avstriji in Štajerski svojega sina Rudolfa III. Nekako ta čas je bilo, ko je točaj Bertold de Emmer-

⁶⁾ Dopsch: Landesfürstliche Gesamturbare, str. 61: »Item muta sub Mutenberch 120 marcis et officium et iudicium provinciale circa Ybanswalde deputata sunt dapifero de Fulmenstain pro custodia eiusdem castri Mutenberch ad aestimationem 150 marc. denariorum.«

berg, posestnik vlastelinstva Marenberg, zajel viteza de Pechelbach, ki mu je bilo ali poverjeno grajsko varstvo na Muti, ali pa je dobil na kak protipraven način grad v svoje roke. Bertold je imenovanega viteza izročil svojemu, stricu Henriku Viltuškemu in mu je s tem tudi pridobil mutski grad. Sedaj se je oglašil tudi vojvoda Rudolf in zahteval zase mutski grad »iure principatus«, to je: da mu gre grad kot deželnemu knezu. Za razjasnitev obojestranskih pravic se je bil določil dan; Henrik Viltuški pa k razpravi ni prišel, temveč je zasedel in utrdil grad. Vojvoda je nato ukazal svojim kapitanom pl. Hakenbergu, pl. Hohenloheju, pl. Taufersu in maršalu pl. Landenbergu, da se ima grad oblegati. Slednji pa je že po 14 dneh izprevidel, da se bode vsled dobrih utrdb in ker je bil grad od treh strani sploh nedostopen, obleganje zavleklo mogoče za celo leto, zato je dal napraviti in spraviti na dostopno mesto (bržčas proti severozapadu) dva oblegovalna stolpa, za katerima se je potem utrdilo vse oblegovalno moštvo. Nato je sam odjahal na Dunaj in prosil vojvodo, da bi osebno prišel na Muto in si zaslužil tam svoj prvi lovor.

Ko se je raznesla novica, da pride vojvoda sam na Muto, so se na mah pojavili tukaj tudi vsi najmočnejši v deželi, ki se dotlej za obleganje sploh niso zmenili. Prišli so grof Ulrik Vovbrški s svojim sinom, sekovski škof Ulrik, Konrad pl. Auffenstain, celo Bertold pl. Emerberg, nečak obleganega, je bil navzočen. Vojvoda se je odločil, da bode sam ostal čez zimo pred gradom; dal si je postaviti barako s 17 sobami in povabil spremstvo in goste, da ostanejo pri njem. — Ko je Henrik Viltuški to videl in tudi zvedel, da si je vojvoda prilastil vsa ostala njegova in njegove matere posestva, je skrivaj poslal poslanca k vovbrskemu grofu in ga prosil, da naj posreduje za mirno rešitev spora pri vojvodu in naj zastopa njegovo stvar. Grof je njegovi prošnji ugodil in posredoval skupaj s Kolonom (IV.) Vuzeniškim, Bertoldom pl. Emerbergom, pl. Aufensteinom in Weissenekom pri vojvodi Rudolfu in dosegel, da se je spomladi 1299 sklenil mir: Henrik Viltuški je moral odstopiti vojvodu grad na Muti, dobil pa je od njega kot odškodnino 200 mark srebra⁷⁾.

Tako je prišel mutski grad v last Habsburžanov, čeravno je imel vojvoda Rudolf do njega prav tako malo pravice kakor Viltužan; kajti grad kakor mitnica sta bila slej ko prej lastnina bamberske škofije, in je še l. 1291. dovolil škof Arnold vetrinjskemu samostanu za njegova vina lastnega pridelka prostost mitnine na Muti.

Umljivo je, da si bamberski škof te posesti ni pustil kar tako iztrgati, temveč je vedno Habsburžanom očital nasilje, povdarjal svojo pravico in apeliral na njih pobožnost. Tako nam je tudi razumeti, da je izjavil vojvoda Albreht II. z listino z dne 19. novembra 1341 svečano na Dunaju,

⁷⁾ Archiv f. öst. Geschichte, Bd. 25, stran 252. Ottokars Reimchronik, cap. 720—721; Muchar VI. Mitteilungen 47; Krones, Herrenstand str. 72, samo letnica je napačna!

da sta njegova brata Friderik in Oton izpovedala na mrtvaški postelji, da nimata do kraja in grada na Muti nikake pravice, in da se tudi on (Albreht) odreče zase in za svoja nečaka Friderika in Leopolda tej posesti in jo vrne v popolno last bamberskemu škofu Leopoldu. (Glej prilogo 2.)

Tako je postal kraj in grad Muta zopet last bamberske škofije in Habsburžani so ga sprejeli kot zajem.

Leta 1346. nahajamo kot gradnika na Muti nekega Haidenreicha. Bržčas je ta dobil od vojvode Albrehta grad, mitnico in kraj (Muto) v zastavo za kako (večje) posojilo; bil je nedvojnno iz plemiške rodbine, ker ga kot navadnega grajskega variha pač ne bi nahajali v družbi s Kolonom V. Vuzeniškim in kot pečatnika njegove listine, ki se tiče nakupa dvorca v Tisingu (1346, 12. VII.). Toda že kmalu nato je Albreht zastavil mutski grad za 660 gl. Rudolfu Otonu Lichtensteinskemu. L. 1350. mu je ta (Lichtenstein) grad zopet prepustil in dobil za to odpadajoči delež na gradu Dürrenstein.

Iz druge polovice 14. stoletja imamo le malo podatkov o gradu in mitnici. Znano nam je, da je dobil samostan v Vetrinju prostost mitnine na Muti v letih 1359, 1380 in 1404. Grad je bil v upravi deželnoknežjih oskrbnikov in gradnikov, mitnino so pobirali mitničarji, ki so bržda imeli mitnico v podnajemu, — dohodki obojega so se stekali v deželnoknežjo blagajno.

Začetkom 15. stoletja je bil gradnik Oton Pergauer (1407), in pred njim Wolf Spangstainer (1405); oba sta z Mute pustošila in napadala tujo lastnino. Falski urbar iz l. 1638. pravi, da je l. 1407. za časa šentpavelškega opata Ulrika opustošil Oton Pergauer falso graščino in sotesko, poškodoval brod, dvorec in cerkev in zavzel in požgal trg Št. Lovrenc (na Pohorju). Opat si je vse z orožjem zopet osvojil. S posredovanjem in rzsodbo vojvoda Ernesta se je sklenil med obema potem zopet mir^{*)}.

Wolf Spangstainer, ki je bil za Pergauerjem zopet gradnik na Muti, je pa z Mute delal l. 1409. neprilike Bernardu Ptujskemu: napadel je njegove služabnike in podložnike in jih vrgel v ječo. Bernard pa, energičnejši kakor opat, je kratkomalo zavzel mutski grad in se je s tem osovražil pri bamberskem škofu. Izvoljeni rzsodniki so se sestali na Božič (1409) v Solnogradu (med njimi je bil tudi celjski grof Herman) in so v zadevi rzsodili tako, da mora bamberski škof plačati 1000 gl. odškodnine, Bernard Ptujski pa ima vrniti grad. — Iz leta 1419. vemo, da je bil gradnik Krištof Falbenhaupt, o katerem nam pa sicer ni znano nič.

Ko je Bamberg uredil gornje prepire, v katere je prišel po svojih oholih gradnikih, se je kmalu s celjskim grofom Hermanom sam zapletel v spor, katerega izid je bil za grad in trg Muto za prihodnost velikega pomena.

*) Urkundenbuch Stift St. Paul, šte. 352 in 353.

Nastal je spor zaradi sodne pravice in sodnih mej med bamberškima graščinama Volšperk in Grebinj na eni in Weissenek in Hartnidstein na drugi strani. Ta spor je bil tudi vzrok mnogoterim protipravnostim na deželnoknežji lastnini in se je baš radi tega trudila tudi vlada, da ga poravna. Dne 13. februarja 1425 so sklenili menjalni dogovor: škof je prepustil Celjanu Muto in dobil zato grada Hartnidstein in Weissenek. Vse rente in dohodki gradov naj bi se ocenili in če bi se izkazalo, da donaša Muta več kakor oba ona gradova, bi se ta razlika izravnala na drugih posestvih. Škodo, povzročeno po dosedanem sporu, naj popravi vsak sam, vse jetnike je izpustil na svobodo brez odškodnine. Dne 26. aprila so se sestali svetovalci trgov Mute in Vuzenice, ki je že bila celjska last od l. 1376., da ocenijo vse davščine, in 29. aprila se je menjava izvršila. Bamberški škof Friderik je tega dne prepustil celjskemu grofu Hermanu grad in trg Muto z mitnico in enim letnim sejmom proti izročitvi gradov Hartnidstein in Weissenek (oba v Labodski dolini) z deželskimi sodnijami in vsemi pritliklinami, ljudmi in posestmi. Ker pa je bil Hartnidstein le zajem od vojvode Friderika, si je celjski grof Herman moral od njega šele dobiti zadevno dovoljenje; odstopiti je moral vojvodu zato grad Waldstein.

Tako je prešla Muta po 200letnem gospodovanju Bamberga v last celjskih grofov, domače plemiške rodbine, najmogočnejše oni čas v naših krajih, in jo je prejemal naprej kot zajem deželni knez od celjskih grofov.

Še istega leta (1425, 21. VI.) je grof Herman potrdil vetrinjskemu samostanu prostost mitnine za lastne izdelke in podelil l. 1427. (7. VI.) isto svoboščino samostanu v Št. Pavlu; zajedno je oprostil slednji samostan tudi mitnine v Dravogradu.

Zdi se, da je bil Celjan Herman II. zelo naklonjen samostanu v Št. Pavlu; za grofa Friderika II. pa je utrpel imenovani samostan od gradnika na Muti Sigmunda Weisspriacha veliko škodo. Iz leta 1439. zvedo, da je neki Wolfgang Schrampf odvezel pri Muti z dvema pomočnikoma šentpavelskemu samostanu dva voza s 16 konji in vso opremo na javni cesti in brez vsake pravice (in menda tudi brez povoda). Opat Janez se je radi tega pritožil pri vojvodu Frideriku in ta je opatu sporočil, da se bo moral Schrampf 7. aprila o tem činu zagovarjati. Radi drugih poslov pa se je morala razprava preložiti, toda tudi o kaki poznejši razpravi ne zvedo nič več. Kakor se kaže, je cela zadeva sploh zaspala, kajti 1442, ko je upravitelj na Muti zajel župnika Jakoba in nekega tržana iz Št. Lovrenca, se pritožuje isti opat pri cesarju Frideriku, da mora trpeti od celjskih grofov toliko škode, ker so mu že tudi nedavno odvzeli dva voza in 16 konj z vso opremo.

Povod, da sta bila župnik Jakob in oni tržan zajeta, je bil neki prepir med šentpavelskim opatom in gradnikom na Muti Sigmundom Weisspri-

achom zaradi obmirja, ki je segal nazaj v leto 1440. Mutski grad je namreč imel v marenberški deželni sodnji svoje obmirje, to se pravi, pravico nižjega sodstva nad svojimi podložniki, in sicer v teh mejah: ob potoku, ki tvori še danes mejo na vzhodu med Spodnjo Muto in Sv. Primožem I. (Kaiserbach), od Drave gor po jarku do vrha Bricnika, odtod po potu in rebbru do Boronika in Hadernika, potem skozi Hadernikov gozd na veliko bukev (tedaj seveda!) v Mlakah, odtod naravnost dol k Bistrici in ob tej dol do mosta čez Bistrico. O lažjih prestopkih, kakor pretepih, poškodbah (pri katerih pa ni tekla kri), sramotitvah, motenju posesti i. t. d., v teh mejah je sodil gradnik, oziroma oskrbnik na mutskem gradu; deželna sodnja pa, ki je bila (tudi) v oblasti šentpavelskega samostana, je imela tudi pravico krvnega sodstva, to je pravico, soditi o zločinih, na katere je bila nastavljena smrtna kazen. Torej se je sodilo v deželni sodnji v Marenbergu, pod katero je spadala tudi Sobota, o cestnem ropu, posilstvu, tatvinah, pretepih, če je tekla kri, umorih i. t. d. — Takratni upravitelj v Marenbergu, Prašnik, je gnal nekega ujetnika iz Sobote po cesti z nabito puško in samostrelom skozi distrikt mutskega obmirja, ne da bi bil prej o tem obvestil upravnika na mutskem gradu. To je smatral Sigmund Weisspriach kot hudo kršitev pravic vojvoda, ki je imel Muto z obmirjem kot fevd od celjskega grofa, in je zahteval od opata in upravnika v Marenbergu zadoščenje za to drznost, »wie . . . sollecher muetwillen mich . . . unpilleich bedunkht und vor bey andern phlegern nicht geschehen ist.« Opat Janez, ki se je oni čas mudil v Mariboru, je pozval na odgovor Prašnika, ki je slučajno tudi bil tam, in ta je izjavil, da je gnal vjetnika »ze zeitten und an stetten«, kakor to že od nekdaj pripada deželni sodnji v Marenbergu. Vse pisarjenje med opatom in Weisspriachom (ohranjenih je pet pisem, od 6., 7., 9., 12. in 14. oktobra 1440) ni dovedlo do nikakega rezultata, temveč je slednji s 34 prijatelji (katerih imena so vsa navedena), napovedal opatu 14. oktobra boj, o čigar izidu ni znano nič.⁹⁾ —

Leta 1451. sta volila celjska grofa (Friderik in Ulrik) grad in trg Muto ter grad in trg Vuzenico cesarjevima svetovalcema Volfgangu in Rajnprehtu Valzejcema, bržčas radi tega, da bi ona dva bila v razprtijah med cesarjem in Celjani (radi izročitve kralja Ladislava) stala na strani slednjih; in resnično sta Valzejca že koncem decembra odpadla od cesarja in pomagala Celjanom.

Iz fevdnih knjig celjskih grofov zvemo, da je grof Friderik podelil Juriju Leisserju (morda gradniku?) hišo v trgu na Muti z dvorcem in pritliklinami in desetino v Ribičju in pri cerkvi sv. Janeza, kar je do tedaj imel ranjki Ulrik, ki je bil upravitelj mutskega grada in obenem tudi mitninar. (1441, 7. IV.)

⁹⁾ Urkundenbuch Stift St. Paul, števil. 445 (str. 392—395).

Z Ulrikom III. je 1456 izumrl imenitni in mogočni rod Celjanov, takorekoč naša (slovenska) edina avtohtona dinastija. Za zapuščino Celjanov se je med mnogimi drugimi potegoval (na podlagi dedne pogodbe iz l. 1443.) cesar Friderik.

Kakor zvemo, je cesar Friderik podelil že začetkom 1457 Frideriku Verlu za neke usluge grad Vuzenico in grajsko varstvo ter 100 gl. dohodkov, in ker sta tvorila takrat Vuzenica in Muta nekako enoto, moramo iz tega sklepati, da Valzejca svoje dediščine nista dobila; in ker je cesar v prihodnje postavljaj tudi za Muto oskrbnike, zastavljaj grad in ga slednjič podaril, moramo iz tega s sigurnostjo sklepati, da je dobil cesar iz zapuščine Celjanov tudi Muto. Istočasnih poročil sicer ni, toda že v letih 1460 do 1472 nahajamo na Muti cesarskega oskrbnika Antona pl. Holleneka. Temu je sledil Hartnid pl. Hollenek (1472—1478) in dne 21. aprila 1478 je cesar dal grad in mitnico na Muti v najem za 120 funtov letno Hansu Gallu iz Puhentajna. Zapovedal je tudi (v isti listini) svojim h gradu spadajočim podložnikom, da morajo biti novemu zajmniku Hansu Gallu v vsem pokorni. Znano nam je še, da je dobil l. 1483. grad in mitnico v zajem Andrej Spangstainer, l. 1490. pa Friderik pl. Hollenek.

Že takrat je mutski grad vidno propadal. Radi tega ne nahajamo tu več nobenega oskrbnika, pač pa je imenoval za Friderikom pl. Hollenekom cesar Maksimilijan za upravitelja dohodkov in rent mutskega grada marenberškega oskrbnika Jurija Koloniča (Krabat) leta 1494. Ta je dobil tudi nalog, da naj poruši razpadajoči grad. — Leta 1510. se grad že omenja kot razvalina; istega leta podari cesar Maksimilijan te razvaline za nekaj izkazane usluge svojemu svetovalcu in komorniku Sigmundu pl. Dietrichsteinu; dovoli mu tudi, da si sme grad na novo postaviti in ga potem imeti v popolno last. Dietrichstein pa tega ni storil, temveč je prodal razvaline z obmirjem, ribiško pravico in h gradu spadajočo pristavo dne 21. marca 1532, — istega leta, ko so bili Turki prvič in zadnjič na Muti — za 500 gl. Rozini pl. Herberstein, vdovi po Hansu pl. Eibiswaldu. S tem je prišla Muta zopet k vuzeniški graščini nazaj; to je namreč imela v zastavo tudi Rozina. Eibiswalderji so imeli potem Muto v lasti precej časa (okoli 50 let), toda ravno glede Mute manjkajo vsa poročila, — vemo to le iz vuzeniških listin. Leta 1584. še govori Jurij Žiga pl. Eibiswald o svojem razpadlem gradu Mutenbergu, — potem pa izgine to ime brez sledi v zgodovini.

Toliko nam poročajo zgodovinski viri o zgodovini mutskega grada. Danes je ves Grašin gosto zarasel s smrekami in hojkami, le na vrhu še moreš najti malce razvalin in zasut vodnjak, — to je vse, kar priča o starodavnem slavnem gradu nad Muto!

Od mitnice na Muti sta nam ohranjena še dva mitniška tarifa. Prvi je iz leta 1489.: »das Mawtbuch zu der Mawt« (priobčen v »Steierm.

Geschichtsblätter« 1883 in pa v Zahn: »Miscellen«); omenimo iz tega le zadnjo opazko: »die Urbarlewt an der Mawt sullen mawtfrey sein,« — da torej domačim podložnikom ni bilo treba plačevati mitnine ne od uvoza ne od izvoza. Drugi je ohranjen v vuzeniškem graščinskem urbarju iz leta 1586: »Ordnung und Vectigal«¹⁰⁾ in je priobčen v »Časopisu za zgodovino in narodop.« 1927.

O uradu na Muti (»das Amt an der Mawt«) vemo, da je leta 1498. imel 60 graščinskih podložnikov, raztresenih od Drave do Sobote in še čez (najdaljnji so bili v današnji občini Wiel, zračne daljave 15 km severno od Mute), da je bilo v trgu Muti 72 hiš — ali pač le samo 12 — (»hofstet«), da se je od vsake plačevalo davka po 12 fen., potem da je še vsak moral dati: za 1 prasca 36 fen., za 1 ovco 12 fen., za 1 sir 2 fen. in za 2 plečeti, 2 kokoši in predivo skupaj 19 fen., torej vsega vsak tržan 81 fen. H gradu je spadalo tudi polje za 6 dni dela, potem travnik ob Bistrici in pa grajski travnik (»hofwisn«), oba za 20 dni dela. Podložniki so morali obdelati polje in požeti žito, pokositi travo in seno zvoziti v grad. »Der Amtman hat die vorgeschriebene Robot bis auf ain yeden umb neun tag geringert und was der gueter sein auf widerrufen, die sein in massen auf etlich Henngnusse zu Lehen aufgelassen worden«¹¹⁾.

Vuzeniški urbar iz leta 1586. nam pove, da je urad na Muti imel le še 51 podložnikov, da je trški sodnik moral plačati vuzeniški graščini letno kramarine (»ladtgeldt«) 10 gl. 2 β 20 š in da se je pobirala mitnina ne le od robe, ampak tudi od vozov in konjev, in da se je slednji denar moral uporabljati izključno le za popravilo ceste. (Obširneje glej »Časopis« 1927.).

Urbur vuzeniške graščine iz leta 1619.¹²⁾ izkazuje v mutskem uradu le še 14 podložnikov; ti so morali plačevati razen običajnega davka (»Zinsgelt«) še: 300% doklade (»Steur«), potem namesto robote in lova (»für Robot und Jagfrisch«) večina po 6 fl 6 β (posamezni tudi po 3 fl 6 š ali 4 fl 4 β ali 5 fl 6 β), nekateri pa še zraven tega v naturalijah po 2—4 škafe rži, 2—9 škafov ovsu in 1—3 škafe pšenice. Za tem pa tudi o mutskem uradu utihne vsaka vest.

Priloga 1.

1255, juni, Beljak.

Pogodba med bamberškim škofom Henrikom in Henrikom Greifenfelsom zastran Mutenberga.

Nos Henricus dei gratia babenbergensis episcopus et ego Henricus de Griffenvels communi verbo et voluntate protestamur presentium per tenorem, — quod cum

¹⁰⁾ Gradec, deželni arhiv: Stockurbar Saldenhofen.

¹¹⁾ Gradec, deželni arhiv: Ratkerspurger Schachenamt, fol. 111—121.

¹²⁾ Gradec, deželni arhiv: Mape Saldenhofen, Specijalni arhiv.

castrum Mutenberch, quod ad ecclesiam Babenbergensem spectat, mihi Henrico esset pro ducentis marcis Aquilegensium obligatum, — convenimus in hanc formam, quod ego recepi in pignore pro dicta pecunia redditus quinquaginta quinque marcarum de bonis ad ipsum castrum pertinentibus, et domino meo ipsum castrum libere assignavi, et redditus, quos in pignore recepi, sibi libere remittam, quandocumque ducente triginta quinque marce solidorum Veronensium vel ducente marce Aquilegensium fuerint persolite; et nos episcopus dabimus sibi (et) Henrico quadraginta quinque marcas ad procurandum castrum in vigilibus, janitoribus et aliis, et in subsidium, quod hoc anno ibidem residentiam faciat personalem, et sic in universis percipiet de mutta et aliis nostris redditibus marcas centum, **residuum vero omnium reddituum nostrorum nostris usibus remanebit.** Deputabimus etiam (et) sibi unam de duabus areis in castro, si volumus, vel **aream ante castrum, ubi propugnaculum fuit situm**, ita quod ibidem non ponat edificia nostris edificiis altiora, nisi de nostra licentia speciali, et si aream ante castrum habere volumus magis, quam aream in castro, expensas edificiorum, quas fecit in ipsa area, sibi refundemus, et quamcumque aream de predictis tribus areis sibi dimiserimus. — Ad eandem contulimus sibi (ei) in feodum castrense redditus X. marcarum denariorum, quinque de mutta et quinque de prediorum redditibus assumendis. — In cuius rei testimonium presentes iussimus litteras sigillorum nostrorum impressionibus roborari. Actum Villaci, anno domini MCCLV, mense junii, XIII, indictione, presentibus Burchardo de Ahorn, Sifrido de Merenbere, Ottone de Vinchenstein, Henrico de Griffenvels, Harlibo de Wincer et aliis multis.

Priloga 2.

1341, Nov. 19. Dunaĵ.

Vojvoda Albreht se odreĉe pravici do gradu na Muti in prizna isto bambersĉkemu škofu.

Wir Albrecht von gotes gnaden hertzog zu Oesterreich und Steyer, tun chunt mit disen brif, daz wier beweiset sein sunderlichen von unseren liben hern und bruder kunig Fridrich von Rom und unseren bruder hertzog Otten seligen, die sich des an iren todpet erchant habent, daz wier zu der stat und veste Mauttenberch, di in unseren lande ze Steyer gelegen ist, chain recht haben und wan wier uns auch noch der selben beweisung des erchenen, haben wier uns fuer unser liben hertzog Leutold und hertzog Fridrich und unser erben der vorgevanten stat und veste Mauttenberch genzlichen verzigen und verzeigen uns auch des mit diesem brif, also daz wier diselben stat und veste dem gotshauz ze Pabenberch, dem si von recht zugehort, lediglichen widergeben haben, mit alle dem, daz dazue gehoeret, und sol der erwierdig bischof Leupold und daz gotshauz daselbs di obgenante stat und veste Mauttenberch furbaz niezzen und inne haben als ander ir eigen guet. Und sullen wir und unser vorgevant veteru und unser erben dem vorgevanten Bischof Leupold, seinen Nachkomen, noch seinem gotshaus ze Pabenberch chain irrung daran tun in dhainem weg, und des ze urchund geben wir disen brif versigelten mit unserm insigel. Der Geben ist ze Wienne an Sand Elzpeten tag, da man zalt von Cliristes gepurde drezehen hundert iar, darnach in dem ains und viertzigsten Jar.

Anton Lah in njegova „Družba slovenskega branja v — Lembahi“.

J. Glaser, Maribor.

1.

Antona Laha pozna naša književna zgodovina kot prevajalca Schmidovega »Lesenega križca« (Glaser, II, 181, 253) in izdajatelja »Duhovnih pesmi za šolsko mladost« (ZMS 1905, 104; ČZN 1907, 174). Sicer pa so podatki o njem zelo skromni. V naslednjem priobčujem nekaj drobiža o njegovem življenju in njegovih literarnih poskusih, prvo večinoma po Slekovčevih zapiskih (v arhivu Zgod. društva v Mariboru), drugo po Lahovi ostalini (v župnem arhivu v Limbušu), deloma tudi po beležkah kanonika Pajka (v moji lasti; dobil sem jih od pokojnega prof. Košana).

Porodil se je Anton Lah 3. jan. 1803 v Jarenini in od 1817 do 1822 študiral gimnazijo v Mariboru. Bil je ves čas odličnjak, prvi, drugi ali tretji v razredu; skoraj nikdar nima v katalogih drugačnega reda ko »eminenter«. Med njegovimi sošolci najdemo Marka Glaserja, ki je bil Lahu najljubši prijatelj, in poznejšega dajničarja Antona Šerfa. Od profesorjev je menda najbolj vplival nanj J. A. Zupančič, ki je l. 1819. prišel v Maribor in naslednjega leta kot učitelj prve humanitete prevzel Lahov razred ter z njim napredoval tudi v drugo humaniteto (prim. ZMS 1912, 89). Nedvomno Zupančičev vpliv kaže najstarejša pesem Lahove ostaline, »Abschied von Marburg«, nastala l. 1822. ob zaključku gimnazijskih študij. V njej jemlje avtor slovo od Maribora, učiteljev, prijateljev, spominja se lepe preteklosti in z negotovostjo gleda v bodočnost. Kot primer navajam 11. kitico, ki je posvečena Pohorju:

Des Bachers hoch erhab'nes Haupt
Begrüß' ich nochmals, und die blauen Höhen;
Sein hoher Rücken dicht umlaubt
Sah manchen Sturm der Zeit vorüberwehen.
 Leb' wohl, du Riesensohn
 Mit grün gewebter Kron'!

Podobno se poslavlja od Ptuijskega polja, od Drave, od vinorodnih gričev. Vse to se glasi kakor prepesnitev elegije, ki jo je istega leta z naslovom »Jüngling's Abschied von Marburg« napisal Zupančič, in sicer baš za Lahov razred; elegijo je 13. sept. 1822 ob slovesnem zaključku

šol. leta deklamiral Lahov sošolec Anton Lorber iz Sv. Ruperta v Slov. goricah. V njej čitamo o Pohorju med drugim te-le verze:

Wie hebst du, ernster Bacher, deine Zinnen
 In hehrer Majestät so kühn empor!
 Du siehst so still den Zeitenstrom verrinnen!
 Geschlechter schwanden hin wie schwankes Rohr
 Und viele deiner Eichen sind gesplittert,
 Doch nimmer hat dein Felsenhaupt gezittert!

Ni dvoma, da je Lah posnemal svojega učitelja. Vendar je njegova pesem zanimiva, ker vsebuje — biografske podatke. Proti koncu, kjer govori o nejasni bodočnosti, je pozneje Lah dostavil pod črto tri pojasnila, ki se nanašajo na njegove takratne načrte in njih usodo. V prvih dveh pripombah pravi, da se ni mogel odločiti, kje bi študiral filozofijo, in da je končno izbral Pešto. Tretja se glasi: »Michael Lorber, ebenfalls von Jahring gebürtig [to ni bil zgoraj omenjeni deklamator Lorber!], machte die Reise mit nach Pesth, wo man aber nicht verblieb, sondern den Winterkurs in Raab, den Sommerkurs aber in Preßburg als Logiker absolvierte. — Lorber M. trennte sich jedoch schon zu Weihnachten ao 822 von A. L.lahl und ging allein nach Gratz zur Fortsetzung seiner Studien, wohin ihm A. L. nach einem Jahre folgte«. V Gradcu je dovršil Lah modroslovje in bogoslovje ter bil posvečen kot tretjeletnik 28. avg. 1827. Od 18. sept. 1828 do 26. avg. 1832 je kaplanoval pri Sv. Petru pri Radgoni, nato pa zaradi bolezni moral v začasni pokoj; živel je v Gornji Radgoni. A že čez eno leto (10. avg. 1833) je zopet nastopil službo, in sicer kot kaplan v Radgoni, odkoder se je 24. avg. 1835 vrnil k Sv. Petru, kjer je služil do 21. sept. 1837. Nato je šel za provizorja h Gornji Sv. Kungoti, kjer je 7. febr. 1838 postal župnik in pastirjeval do 22. okt. 1843, ko se je preselil kot Cvetkov naslednik v Limbuš. Pred imenovanjem dr. Antona Murka za hoškega dekana je bil začasno tudi upravitelj hoške dekanije (zahvalni dekret v limbuškem župnišču). Umrli je 26. jul. 1861 v Limbušu, kjer je tudi pokopan.

V mladih letih — ob konkretnih prilikah pa tudi še pozneje — se je poskušal v nemških verzih. V njegovi ostalini so se ohranili med drugim trije sešitki, ki jih je napolnil z nemškimi pesmimi, deloma s svojimi, deloma z raznimi prepisi. Prvi snopič je iz leta 1822. in vsebuje samo zgoraj omenjeno »Slovo od Maribora«. Drugi (nekoliko večji) ima naslov »Knospensammlung auf dem Musengebieth« in je nastal večinoma najbrž že v graških letih; prvih 13 strani je pisanih z istim črnilom in isto potezo, potem sledi še nekaj poznejših vpisov. V zbirki čitamo še enkrat »Abschied von Marburg« (v novi redakciji), za tem elegijo »Das Heimweh«, napisano v distihih l. 1823., dalje »Meinem Freunde«, posve-

čeno Marku Glaserju (z večkratnim akrostihom), pesem »Entsagung«, v kateri pesnik izraža sklep, da se noče izpostavlja »Amorjevim pšicam«, istotako z akrostihom (»Lach nur als Freund«), razen tega pa same prigodnice, večinoma voščila h godu. Tretji zvezek vsebuje večinoma prepise; kar je izvirnega, so zopet prigodnice, in sicer iz gornjeradgonskih let; le en grobni napis, priložen na posebnem listu, je iz Limbuša. Prepisi so posneti po listih »Der Aufmerksame«, »Sonntagsblatt« ter po pesnikih Jos. Christ. v. Zedlitz, C. G. v. Leitner, Joh. Pollack. Kot primer Lahove nemške verzifikacije naj sledi tukaj začetek in konec pesmi, posvečene M. Glaserju:

Gerne hat ein fühlend Herz,
 Leicht gerührt von Freud' und Schmerz,
 An der Seite ein mitfühlend Wesen;
 Solches hat man, wenn ein Freund,
 Ein vertrauter uns erscheint,
 Ratsam dann in ihm sich auserlesen.

Glaube mir, daß alles Irdisch-Schöne
 Locker stehe und vergänglich sey,
 Außer Gott gib't keinen festen Grund.
 Sing nur ihm das Lob durch Freudentöne —
 Es sey heiter stets Dein Lebensmay —
 Rein komm' jedes Wort aus Deinem Mund.

Iz ostaline se vidi, da je bil Lah dokaj spreten nemški verzifikator, da pa se je te spretnosti posluževal le za »domačo rabo«. »Inspiracijo« so mu dajali godovi, smrtni slučaji in razna darila, ki jih je opremljal z epistolami v verzih. V teh epistolah je skušal biti včasih dovtipen, vendar zašel večkrat v bizarnost, tudi v banalnost. Pisal je v nemščini, spočetka pač pod vplivom šole in svojega prvega literarnega vzornika — prof. Zupančiča —, pozneje najbrž zato, ker mu je bil izpiljeni nemški pesniški jezik bolj pri roki, morda tudi zaradi oseb, katerim so prigodnice veljale.

Slovenskega pisanja se je lotil najbrž po vzgledu Petra Dajnka, ki je do 1831 kaplanoval v Radgoni, tako da sta z Lahom tri leta bila soseda. Morda je vzpodbudno vpival nanj tudi prijatelj Marko Glaser. V pismu Glaserju 1. maja 1833 (VBV 1910, 302) ocenjuje Lah literarne poskuse, ki mu jih je prijatelj poslal v pregled, ter dostavlja: »Für das Kompliment, das Du mir meines Versuches in der wind. Poesie wegen machtest, danke ich schönstens — glaube aber, daß ich wohl noch viele Übung brauchte, bis es mir gelingen würde, etwas fürs allgemeine Beste zu Stande zu bringen. Du aber brauchst Dich auch nicht gar so sehr zu

erniedrigen. Und wenn Du in Deinen Augen noch nicht gut genug zu slavieren glaubst, so, meine ich, wird es ein öfterer Versuch, wenn nicht so leicht in gebundener — doch vielleicht in ungebundener Rede, so weit bringen, daß Du den Wenden etwas Nützliches selbst in die Hände liefern — oder zu liefern beytragen könntest.« (L. c. 302.) Iz tega je razvidno, da se je Lah takrat že »poskušal« v slovenski poeziji, da pa mu je — po lastni sodbi — manjkalo vaje. Ovirala ga je pred vsem pač jezikovna neokretnost, to tem bolj, ker je po vsej priliki imel za blagozvočnost verza dokaj prirojenega čuta. V Glaserjevih pesmih hvali »čistost izraza in pobožni pesniški duh«, graja pa številne apostrofe: »Diese Lieder klingen mehr oder weniger hart — weil so viele notwendigen Selbstlaute fehlen, die zur Fließigkeit viel beytragen«. Smisel za obliko¹⁾ se kaže tudi v opombi, da je za resno vsebino daktilski verz preveč poskočen (l. c. 302). Po vsem tem je umljiv njegov občutek, da bi mu, če bi hotel ustvariti kaj dobrega, bilo treba »pač še mnogo vaje«.

Kakor pa se zdi, do tega ni prišel. Dr. Pajek v svojih beležkah sicer poroča, da je l. 1881. našel v Lahovi ostalini »dosti cerkvenih in posvetnih pesmi«, in zadnje tudi našteva. Vendar se iz naslovov vidi, da so bili to skoraj sami prepisi, in še ti večinoma najbrž iz poznejše dobe. Vmes so tri pesmi iz Šerfovega »Cvetenjaka«, Slomškova »Svete sabote večer«, Staničeva »Deklica, ki je v šolo hodila«, Strelov »Popotnik«, narodna »Kadar nevesto razpletajo« itd. Nedvomno Lahova je po Pajkovi sodbi (razen ene nemške prigodnice) samo pesem »Za gospoda farmeštra Sellinšegga« (dekana pri Sv. Barbari v Halozah) ter dvoje ali troje prevodov. Kake so bile te pesmi in kedaj so nastale, se ne da ugotoviti, ker jih je pridržal Pajek; ali so še v njegovi literarni zapuščini, ki jo hrani stolni kapitelj v Mariboru (ČZN 1905, 4), pa žal nisem mogel zvedeti. Iz začetne dobe Lahovega slovenskega »pesnikovanja« utegne biti med njimi prevod Huberjeve »Die Todtenwache«: »Mertvečka vaha«; to sklepam iz tega, ker je naslov pisan v dajncici. Zanimivo je, da je F. Kočevar našel ta prevod tudi v Vrazovi ostalini (Slov. Gospodar 1868, 90²⁾); ali jo je Vraz dobil naravnost od Laha, ali po kaki drugi osebi, ne vem; tudi ne, v kak namen. Nemara za »Cvetlice«?

¹⁾ Morda je čut za te stvari v zvezi z Lahovo muzikalno izobrazbo; dr. Jožef Pajek piše o njem, da je bil »vešč godec in pevec in je kot župnik Lembaški celo večkrat v gledišči godcem pomagal«.

²⁾ Na isti strani stoji tudi: »Prevodi v prozi so ti-le: »Cirkvica (Waldkapelle) pripoved poslovenil St. Vraz«; — »Kanarek, povest iz pisem Krištofa Schmida, poslovenčena od F. Miklošiča«. Ta precej obsežna povest je tako na čisto spisana (v bohoričici), da bi se mogla koj v tiskarnico nesti. — »Izgubljeno dete«, poslovenil Bal. Vidosl. Štuhec, je tudi precej dolga povest«. — To v izpopolnilo in korekturo Ilesičevih trditev na 54. str. lanskega »Časopisa«.

V tisku je izdal Lah, kakor znano, dve delci: l. 1835. »Leseni križec«, l. 1850. »Duhovne pesme za šolsko mladost«. Kakor bomo videli, je razen tega sodeloval tudi pri Murščevem »Bogočastju«, kar doslej ni bilo znano.

O postanku »Lesenega križca« bi se točnejši podatki našli skoraj gotovo v Dajnkovih pismih Lahu; žal pa teh pisem nisem mogel dobiti, ker jih je l. 1881. odnesel dr. Pajek. Na razpolago mi je kratek izvleček, ki si ga je Pajek zapisal med svoje beležke o Lahu; ti izpiski se — kronološko razvrščeni in numerirani — glase: »(1.) Pismo Laha Dainku 3/6 1834. (2.) Dainko piše 22/6 834 Lahu, kaplanu pri mestnej župniji v Radgoni, v zadevah knjižice »Das hölzerne Kreuz«, kojo je Lah v slov. jezik predstavil. (3.) Concept nemškega pisma Lahovega Dainku 6. Juli 834. (4.) P. Dainko piše iz Velke nedlje 15/7 834 Lahu o istej zadevi (o »Lesenem križcu«). (5.) Pismo dekana Danjka Lahu 25. avgusta 834. Na zadnji strani je tudi podpis i pozdrav Šerfov. (6.) Sekavski škof Roman daje 3. septembra 834 dovoljenje, da se sme natisniti lesen križec po Schmidovi povesti³⁾. (7.) Krauss iz Gradca piše 17. septb. 834 Dainku v zadevah Lahove knjižice »Hölzernes Kreuz«. Tudi omenja, da je razpisana stolica za slov. jezik s 400 gold. To pismo je poslal Dainko Lahu, ki je bil takrat kaplan pri okrožnej dekaniji v Radgoni. (8.) Dainko piše Lahu, naj le napravi konkurs za slovenščino; pismo je od 2/12 1834. (9.) Dainko Lahu 6/7 836 v zadevah domačega slovstva.« Dasi skope, nam te beležke vendarle precej jasno pričajo, da je Lahovemu »Lesenemu križcu« kumoval Dainko. Isto potrjuje tudi dajničica, v kateri je knjižica izšla. Zanimiva je v beležkah razen tega vest, da se je Lah nameraval potegovati za slov. stolico v Gradcu.

Prevod je opremil Lah s predgovorom, v katerem govori o namenu svojega dela, največ pa o svojem jeziku. Opravičuje se, naj bralca ne motijo »cifre ¹⁾, ²⁾, ³⁾ i.t.d.«, »kajti tote so le za tega delo postávlene, ki vsaki lahko, či mu ena ali druga beséda nej prav znana, spoda eno leki bole znano besédo najde«. Vsem, »posebno vúčenim prijátelom slovénskega jezika«, sicer ne bo »nagodil«, a tolaži se s tem, »da na totem svéti celó nič nej popúnega, naj menje pá naša slovénšina. Naj le vsaki vardéne, tè bo vidil, ki je dalč lèži gúčati no poprávlati, ko pá pervokrat prav kaj dobrega napráviti.« Na koncu še dostavlja ob praktičnih primerih »novo-navadne pismence« (dajničico). Prevod sam kaže v jezikovnem oziru močen vpliv Lahovega domačega narečja, obenem pa je zanimiv primer za način, kako je skupni knjižni jezik nastajal, oziroma se udomačeval: med besedami, ki so označene s »ciframi« in razložene pod črto, najdemo razne dialektične izraze in oblike, ki jim je

³⁾ Natisnjeno v knjižici takoj za naslovnim listom.

pisatelj pristavil knjižno-slovenske, drugod zopet obratno. Evo nekaj primerov! Za prvo: rájžati — potovati; maternik — mučenik; rátati — svètvati; žmetno — težko; lúcki — ludski, neznan, tuj; nèmrem — nemóren; mà — boma, bova; mía — midva. Za drugo: zediniti — zglihati; zadovolni — cofrídni; red — òringa; odpovedal — gorkundal; računiti — rajtati; brati — šteti; ona — oníá; z očmí — z očésami (žensko a-deblo, kakor tudi na Pohorju!).

S knjižico je imel prevajalec praktičen, vzgojni namen in v skladu s tem je tudi njegov jezik: pisatelj upošteva dejanske potrebe in skuša biti kolikor mogoče umljiv. Vendar pa vpliva z razširjanjem čitateljevega (krajevnega) besednega zaklada v splošno-slovensko smer tudi jezikovno-vzgojno in je za vzhodni Štajer soudeležen pri prizadevanjih za ustvaritev skupne knjižne slovenščine.

Nato je Lah 15 let molčal. Zapel je kvečjemu kako prigodnico. Sele l. 1850. ga srečamo zopet v slovenski knjigi, tokrat kot prireditelja cerkvenih pesmi. Predvsem je prevedel 7 antifon in 4 sekvence (ter eno popravil) za dr. Josipa Muršca (ZMS 1905, 104 s.). Prevodi so priobčeni v Murščevem »Bogočastju«, antifone na str. 20—22, sekvence na str. 88—98. Avtor sicer ni imenovan, vendar je iz pisma 19. apr. 1850, priobčenega na navedenem mestu, nedvomno, da so prevodi Lahovi. Dotični del pisma se glasi: »S' tem Vam pošlem vse 7 »Antif. O« ino še ovih »4 sequenc« na slovensko prestavljenih, pa nevé, kak sem Vam vstregel. Zakaj tako delo bi se še moralo po časi skozi in skozi spiliti, in kar se spervega ne vda, zadnič popraviti. Dokler pa teh reči že skoro potrebujete, nje pošlem, kakor so mi najprej na misel prišle. Is velikonočne sequencie si nisem zmožel vun pomagati; pervič sem jo v-jambe. zadnič v-trohee zložil, pa menda eno tak malo, kak ovo velja — samo, da v-troheah bolj gladko teče. Vzemte zato, kero hočete, ali imate kar bolšega. Največ dela je dala sequencia, kera se bere na telovo. Pod šte, sem neke »variante« postavil, n. pr. »quantum isti, tantum ille« ino »mors est malis, vita bonis etc.« kjer znate vzeti, kar se Vam dopade. Volkmerovo »stabat Mater« sem nekaj predelal, pa nevem, ali sem popravil, ali pogubil, — sami presodite.« Pri velikonočni sekvenci se je Muršec odločil za troheje:

Jagnetu velikonočnem
Hvalo dajo naj kristiani.

Upravičeno pa Lah ni bil zadovoljen ne s troheji ne z jambi, kajti v izvirniku je pesem napisana v prostem ritmu. Iz sekvence za Telovo (Lauda Sion Salvatore) hočem 8. in 9. kitico, ki se na nji nanaša opomba v Lahovem pismu, navesti obenem z izvirnikom kot primer Lahovega prevajanja:

A sumente non concisus,
non concontractus nec divisus
integer accipitur.

Sumit unus, sumunt mille,
quantum isti, tantum ille,
nec sumptus minuitur.

Sumunt boni, sumunt mali,
sorte tamen inaequali
vitae vel interitus:
Mors est malis, vita bonis,
vide paris sumptionis,
quam sit dispar exitus.

Kteri koli Njega vživa,
Vsaki celega dobiva,
On ne da se razdelit'.
Eden vživa, alj stoteri,
Vsaki po ednaki meri:⁴⁾
Vunder vživan ni povžit.

Vživa dober, vživa hudi:
Alj v tem najdeš uzrok tudi
Smerti alj zveličanja.
Hudim smert, dobrim zdravilo:
Glej ednako obhajilo
Kak razločen konc ima. —

Približno v istem času ko te prevode je pripravljala Lah samostojno knjižico, ki jo je izdal l. 1850. (brez letnice) pri Leyrerju v Mariboru z naslovom »Duhovne pesme za šolsko mladost«. Kakor je razvidno iz Lahovih pisem Muršcu (n. m. 105—107), se je knjižica tiskala v prvi polovici l. 1850. in je imela prilogo z napevi (za pet pesmi). Knjižico samo je tiskal J. Janžič v Mariboru, prilogo pa (v 300 izvodih) Kissmann v Gradcu, in sicer s ploščami, ki jih je izdelal Johann Diem, istotako v Gradcu; posredoval je Muršec. Stroške za prilogo je plačal pisatelj sam, zato pa so mu ostale »cinate ploše v-last«⁵⁾. Priloga je bila namenjena »školnikom«, šolarjem so se prodajale »samo pesemske bukvice brez viž«. Izvod »Pesmi«, ki mi je na razpolago (iz gimn. knjižnice v Mariboru), je žal brez priloge.

Knjižica sama obsega kratek predgovor, za tem 15 pesmi, nato par molitvic v prozi, končno kot nekaj dodatek šest nemških pesmi, samih takih, ki so spredaj prevedene. Glede teh pravi pisatelj v predgovoru: »Imate zadnič še nekoliko nemških pesem za poskušnjo, ker je dobro ino lepo, ako slovenska mladost poleg svojega maternega jezika tudi nemšine se pervadi«. Slovenske pesmi po večini niso izvorno Lahovo delo, ampak posnete po starejših predlogah. To priznava na naslovni strani avtor sam: »nekóliko predelal, pomnožil ino na svetlo dal«. Pesmi so sledeče (poleg naslova navajam povsod prvo vrstico, za tem eventualne predloge): I. K - ž e g n i. (Častimo te.) V dodatku je priobčen nemški izvirnik: Segenlied. (Wir ehren Dich.) Pesmi ni prevedel Lah; ima jo v skoraj popolnoma isti obliki že l. 1826. Dajmko (»Sto cirkvenih pesmi«, 121). — II. K - p e r v e m u ž e g n i. (Nisko se zdaj perklonimo.) Se nahaja skoraj doslovno že l. 1840. v Glaserjevih »Cirkvenih pesmah«, 55. — III. K - š o l a r s k i m e š i. (Jezus! male kličeš k-sebi.) V dodatku izvirnik: Zur Schulmesse. (Jesus rief zu sich die Kleinen.) Tudi to pesem

⁴⁾ K temu verzu je pod črto pristavljeno: Kelko eden, telko vsakteri.

⁵⁾ Ali so še v limbuškem župnišču?

ima že Glaser (o. c. 23), in sicer po Volkmerju, ima jo tudi Dajanko (o. c. 210); vendar se Lahov prevod močno razlikuje od obeh. — IV. K - m e š i. (Pred tobó mi klečimo.) V dodatku: Zweites Meßlied. (Wir werfen uns darnieder.) Najdemo jo v raznih inačicah davno pred Lahom, n. pr. pri Volkmerju, Verdinku, Dajniku, Glaserju; Lahov prevod pa je predelan in močno okrajšan. — V. K - č e r n i m e š i. (Zadne sodve strašna sila.) To je posneto po sekvenci, ki jo je Lah prevedel za Muršca, torej brez dvoma njegovo lastno delo. Prevod metrično točno odgovarja originalu in znatno nadkriljuje Volkmerjevega (v jambih), ki ga je priobčil Glaser, o. c. 57. — VI. P r e d p r e d g o. (V-Očeta ino Sina.) Skoraj doslovno že pri Glaserju, o. c. 3. — VII. P r e d n a v u k o m. (Kjer so otroci vkup.) V dodatku: Vor dem Unterrichte. (Komm' herab, heil'ger Geist.) Prevod je precej svoboden. V starejših knjigah ga nisem našel, torej utegne biti Lahov. — VIII. A d v e n t n a p e s e m. (Češena si Divica.) Pesem pozna že Volkmer l. 1783. (»Pesme k - tem opravili te svete meše«, 52), Dajanko, o. c. 135, Glaser (po Volkmerju), o. c. 33. Lah se v glavnem naslanya na Dajnka, uporablja pa tudi Glaserja, vendar oba »popravlja«. — IX. B o ž i č n a p e s e m. (Čujte, čujte ludi vi!) Najbrž nova. — X. P o s t n a p e s e m. (Čem terplenje tvojo peti.) Že Volkmer, o. c. 59, Dajanko, o. c. 167, Glaser (po Volkmerju), o. c. 44. Lahova redakcija je svobodna kontaminacija Glaserja (ozir. Volkmerja) in Dajnka. — XI. V e l i k o n o č n a p e s e m. (Zveličar je gor stano.) Prezveta je iz Volkmerja (o. c. 62), kar je pod črto izjemoma celo zabeleženo; le jezikovno jo je Lah opilil, predvsem odstranil spolnike. Ima jo (po Volkmerju) tudi Glaser, o. c. 47. — XII. P r e d s v. o b h a j i l o m. (Lubi Jezus! pridi k - nam.) Najbrž nova. — XIII. P e r p r o c e s j a h k r i ž o v e g a t j e d n a. (Bog! poglej na vsako njivo.) V dodatku izvornik: Bei der Prozession an Bitt-Tagen. (Blick', o Gott, mit Wohlgefallen.) Pozna jo tudi Dajanko, o. c. 195, vendar jo je Lah prevedel drugače. — XIV. K - n a j s v e t e š e m u R e š n e m u T e l é s i. (Pridi brumna družbica.) V dodatku original: Vor dem allerh. Altars-Sacramente. (Komm', o fromme Christen-Schaar.) Pesem ima (po Volkmerju) tudi Glaser, o. c. 52, vendar za eno kitico manj; tudi drugače jo je Lah precej izpremenil. — XV. T e D e u m l a u d a m u s. (Tebe, Bog! mi hvalimo.) Posneta je po Volkmerju, ki jo je izdal kot samostojno tiskovino l. 1795. v Ptuj⁹⁾, in ki jo je po njem prevzel tudi Glaser, o. c. 54. Dajnkov prevod (o. c. 47) je drugačen.

Od teh 15 pesmi jih je našel Lah 12, torej štiri petine, že v dotokratnem repertoarju slov. cerkvene pesmi. Nekatero je prevzel skoraj

⁹⁾ Ker stvarca naši bibliografiji ni znana, evo točnega naslova (po izvodu, ki ga hranim v svoji knjižnici): Te Deum laudamus. Is latinskega prestavljeno ino v- pesem spravleno v- leti 1795. (V Ptuj⁹⁾ pritičkano pri Franzi Ant. Schützi.) 8°, 4 nepaginirane strani.

doslovno, večino pa z različnimi »popravki«. Tri med njimi (št. III, IV in XIV) je predelal v toliki meri, da jih lahko smatramo za njegovo last; istotako seveda tudi št. V in XIII, kjer Volkmerjevega, ozir. Dajnkovega prevoda sploh ni upošteval, ampak prevajal nanovo. Ostalim trem pesmim (št. VII, IX in XII) nisem mogel najti (slovenskih) predlog; najbrž jih je spesnil, ozir. prevedel šele Lah ter z njimi »pomnožil« (kakor pravi v naslovu) stari repertoar. Morda govori za to tudi dejstvo, da so vse te tri pesmi med tistimi, ki jim je oskrbel Lah posebne napeve. V uvodu čitamo o tem: »Gospodi školniki najdejo skoro za vse te pesme potrebne viže v znani D u k o v i zbirki cirkev. pesem, ali imajo druge navadne; samo za sledeče pod števil. V. VII. VIII. IX. XII. so posebne viže narete«.

Kot primer, kaka je Lahova slovenska verzifikacija tam, kjer je najboljša, naj sledita tukaj še 1. in 3. kitica pesmi »Per procesjah...«, obenem z izvirnikom in Dajnkovim prevodom.

Izvirnik:

Blick', o Gott, mit Wohlgefallen
Auf die Flur, die wir durchwallen;
Unser Herz erweitert sich,
Denn es fühlt als Vater Dich.
(Deine milde Hand gibt Segen,
Gibt uns Sonnenschein und Regen.)

Sä'n und pflanzen hilft noch wenig,
Das Gedeihen gibt kein König;
Keiner hat mit aller Macht
Nur ein Blatt hervorgebracht.
(Seht, von oben kommt der Segen,
Kommt uns Sonnenschein und Regen.)

Dajnko:

O Bog! tebe hvalti čemo
Tū na polah, kde zdaj gremo;
Vsaka reč nas podvüči,
Da si dober Oča ti;
Tvoja roka nam nadáva
Deža, sunca, blagosláva.

Dá šè setba hasek mali;
Kajti obrodénja krali
Vsi v' küp njemi z' močjo vso
Dati le ne zmorejó,
Dober Bog nam le nadáva
Deža, sunca, blagosláva.

Lah:

Bog! poglej na vsako njivo,
Vsako gorco dopadljivo,
Nam se serce veselí,
Dokler ti naš Oča si.
(Tvoja roka vse žegnava,
Ona dež no sonce dava.)

Znamo sejat no orati,
Zrasti pa ne mormo dati,
Zrasti dati kral ne zna,
Či vso drugo moč ima.
(Bog le setve nam žegnava,
Zrast no dež no sonce dava.)

Posebnih pesniških kvalitet Lahovo delo sicer ne kaže, vendar je relativno dobro.

Kot nagib literarnega delovanja je označil Lah l. 1833. v pismu M. Glaserju težnjo, da bi mogel dati »den Wenden etwas Nützliches«. Ta označba velja v polni meri za obe njegovi knjižici. Korist vidi pred vsem v skrbi za dušni blagor, zato prevede pobožno-vzgojno Schmidovo povestico, zato izda »duhovne« pesmi, da bi z njimi »zbujal k pobožnosti«. Nekoliko pa misli tudi na svetno korist, ko dodaje k slovenski knjigi nemške pesmi, češ, naj se mladina privadi »tudi nemšine«. Tako spada z obema delcema popolnoma v okvir takratne utilitaristične slov. literature na Štajerskem, kakor jo reprezentirata Dajnko in Slomškov krog.

2.

Še eno Lahovo delo zasluži, da se na kratko zabeleži. Kot župnik v Limbušu je l. 1847., torej še v predmarčni dobi, ustanovil za svojo župnijo nekako bralno društvo, »Družbo slovenskega branja v - Lembah«. Kako si je stvar zamislil, nam najbolje kažejo pravila, ki so se v dveh lastnoročnih zapisih ohranila v limbuškem župnišču (enega ima sedaj pišec teh vrst). Napisana so v gajici na četrtinko pole (na obeh straneh) in se glase:

Družba
za branje slovenskih bukvic
ima tote regelce:

1. Kupile se bodo samo slovenske, dobro zvezane bukve za lepi keršanski navuk ino za kratki čas.
2. K' toti družbi znajo le ljudje 'z domače Lempaške fare perstopiti, tako, da eden k' menjšemu 10 krajcerov srebra naprej vloži; ino taki bojo pomočniki dobre reči imenuvani.
3. Leti pomočniki znajo kuplene slovenske bukve zabstoj brati na tako vižo:
 - a.) Postavim, ker 10 kr. naprej vloži, zna 2 meseca zabstoj tote bukve brati; po totima dnevoma mesecoma pa zna ene ali druge bukve še pa 2 meseca tako brati, da bo, kak dolgo bukve v'rokah imá, od dvujih dnevov 1 kr. šajna, od 4. dnevov 2 kr. i. t. d. plačal.
 - b.) Ker 20 kr. sr. naprej vloži, zna 4 mesece

keri 30 « « « « zna 6 mesecov	}	zabstoj brati
keri 40 « « « « zna 8 «		
keri 50 « « « « zna 10 »		
keri 1 rajniš « « zna edno leto		

Po tem pa zna vsaki še enkrat tak dolgo, kak je prej zabstoj bral, tudi za tako malo plačilo bukve imeti, kak je zgoraj rečeno, najmreč, da od dvujih dnevov 1 kr. šajna plača.

4. Keri pa nič naprej ne vložijo, znajo bukve lete družbe tako brati, da od vsakega dneva, dokler bukve v' rokah imajo, 1 kr. šajna v' kaso plačajo.
5. Keri kake bukve za spoznanje rasterga, omaže ali celo zgubi — mora is svojga lastnega premoženja škodo popraviti.
6. Vsaki mora na posodo vzete bukve nazaj prinesiti — ne pa sam komu drugemu dale posoditi; zakaj, da se gor zapiše, g d o bukve vzeme, k a k š n e ino g d a jih

vzeme. Vseli se bukve pri istem išejo — tisti jih mora odrajtati, ker jih je na posodo vzel.

7. S' tistimi penazi, kere ali pomočniki ali drugi, ker bukve berejo, vkup vlačejo, bodo se lepe, koristne bukve kupovale — pa tudi stare, po časi stergane ali oškodjene popravljale.
8. Lete bukve se bodo posebno zaznamljale, da toti družbi slišijo, ino bojo se pri G. farmeštri hranjuvale, ker vižanje cele družbe na se vzemejo.

V' Lembahi 14. Svečana 1847

Anton Lah m. p.
Farm.

Slika, ki nam jo nudijo ta »pravila«, se da izpopolniti z zapiski v dveh drobnih sešitkih, ki sta se ohranila v Lahovi ostalini. Starejši, osnovan l. 1847., vsebuje »Verzeichniß der Geldbeyträge zum wind. Lesevereine« in nemški pisan seznam knjig. Iz seznama prispevkov vidimo, da je družba v celem štela 10 »pomočnikov dobre reči«. Pristopilo jih je l. 1847. šest, l. 1848. trije, l. 1849. eden (ozir. ena), če štejemo vsako leto samo nove člane, ne pa tudi starih, ki so svojo »pomoč« obnovili. Odslej najdemo le še take obnovitve, te pa čisto do l. 1861., ko je Lah umrl. Kot prispevki so zabeleženi različni zneski: 1 fl, 48, 40, 20, 12, 6 kr.; vsota vseh znaša 20 fl 4 kr. V seznamu knjig je vpisanih 41 tekočih števil, v resnici pa jih je samo 40, ker je zapisovalec št. 29 pomotoma preskočil; število zvezkov znaša po seznamu 49, pri tem pa so štete dvakrat po dve in enkrat tri knjižice za en zvezek, pač zaradi skupne vezave. Knjigam so pripisane tudi cene. Med nakupljenimi deli najdemo l. natis Slomškovega »Blažeta ino Nežice« (cena 1 fl), Drobtince 1846—1858, Jarnikovo »Zbér lépih ukov« (16 kr.), Ciglerjevo »Življenje sv. Heme« (16 kr.), Malavašičevega »Erazma iz Jame« (15 kr.), razne povestice »iz nemškega« (5 Schmidovih) ter nekaj nabožnih in poučnih knjig. Najstarejša med vsemi je »Zbér lépih ukov« (1814), najmlajša Drobtince 1858; najcenejši sta Lahov »Leseni križec« in »Življenje svétiga Janeza Nepomučana«⁷⁾ (po 12 kr.), najdražje je Veritijevo »Življenje svetnikov« (5 fl). Cena vseh knjig znaša 33 fl 44 kr. Glede krajev, kjer so dela izšla, dobimo iz seznama sledečo zanimivo statistiko: v Ljubljani 25 zvezkov (štejem zvezke, ker so Drobtince bile tiskane v raznih krajih), v Celovcu 21, v Celju 2, v Radgoni 1, v Gradcu 3 (pravzaprav bi tudi radgonskega bilo šteti sem!), v Gorici 1. Zanimivo je, da niti enega dela ni iz sosednega — Maribora. Knjige se še danes naha-

⁷⁾ Ker omenja Simonič (str. 607) delce brez točnejših podatkov, bodi naveden naslov v celoti: Shivljenje svétiga Janesa Nepomuzhana. Mladim in odraslim is verjetnih píem sdelano in s lepimi nauki po némško píjano od Antona Niderhuberja, fajmohtra. (S eno podobo.) V Ljubljani, 1847. V saloshibi in na prodaj per Janesu Giontinitu, bukvarji. Natiñil Joshef Blasnik. 8°. 60 str.

jajo v limbuškem župnišču, večinoma prav lepo ohranjene, kar priča, da strogi § 5. Lahovih pravil ni ostal brez uspeha. Ohranjene knjige nam tudi kažejo, kako jih je Lah »zaznamljal«: v vsako je vlepil pravokoten listič (ex libris), na katerem stoji natisnjeno: Družba slovenskega branja v -Lembahi. Da je knjižnica tudi poslovala, nam priča drugi zgoraj omenjenih dveh sešitkov, v katerega si je Lah zapisoval izposojevalce in izposojevalke (teh je več) od l. 1850. naprej. Med njimi najdemo precej imen, ki jih v seznamu »pomočnikov« ni; najbrž so se ubožnejšim posojale knjige zastonj.

Kaj je Laha napotilo, da je ustanovil to bralno društvo? Nehote misli človek na »družbo« za zbiranje slovenskih knjig v Gradcu, o kateri poroča Ilešič v lanskem ČZN, str. 46 s., da je obstajala okoli 1832—1835. Ali je eksistirala morda že takrat, ko je študiral v Gradcu Lah (1823—1828)? Izključeno bi ne bilo. Ali pa je Lah, že kaplan v Radgoni, ozir. v Gornji Radgoni, vsaj slišal o tej »družbi«? Tudi to je mogoče. Prav tako verjetno pa se mi zdi, da je Lah prišel na misel takega društva sam. Že l. 1835., ko je bil kaplan v Radgoni, je posojal knjige raznim meščanom in meščankam in vodil o tem zapisnik. To so bile po veliki večini nemške knjige, brez dvoma iz Lahove lastne biblioteke. Kakor pričajo njegove beležke, je nadaljeval s takim izposojevanjem tudi pozneje, tudi še v Limbušu; celo iz Maribora so parkrat zabeleženi izposojevalci, zlasti za razne muzikalije. Odtod je bil do ustanovitve posebne knjižnice v obliki bralnega društva le še majhen korak.

A bodi že temu tako ali tako — eno je gotovo: »Družba slovenskega branja v -Lembahi« je bilo eno prvih bralnih društev na slovenskem Štajerskem in Lahu gre zasluša, da je to društvo ustanovil.

Izvestja.

Osemletna pravda (1636—1644)

med Gregorjem Tavčmanom in Saro Hayd (Vuzenica—Ribnica—Puhenštajn)¹⁾.

Iz onih časov, ko so bili graščaki še veliki gospodje in tudi sodniki svojih podložnikov, nam je ohranjenih le zelo malo spisov, ki bi pričali, kako brezpravna raja so bili naši predniki. Graščak, če je bil le malo zloben, je lahko neljubega podložnika tlačil in šikaniral, kolikor se mu je ljubilo; na kako pritožbo ali priziv ni bilo misliti; saj bi bil naletel

¹⁾ Po aktih vuzeniškega madžupnijskega arhiva.

povsod na gluha ušesa. In to tlačenje ravno je bilo tudi eden izmed vzrokov kmečkih vstaj. — Kočljiv, dostikrat silno neprijeten in s stroški združen pa je mogel postati kak nepreviden čin graščaku, če ga je izvršil nad tujim podložnikom ali na tujih tleh in če se je drugi graščak potem zavzel za stvar. Tak slučaj se je zgodil v Ribnici na Pohorju in ga v naslednjem opišemo, ker dobimo ž njim tudi vpogled v takratne pravne razmere in forme.

Da se bode cela pravda lažje razumela, treba poseči nekoliko nazaj v razmere vuzeniških graščakov in župnikov. Leta 1586. je kupil Lenart pl. Kolnic vuzeniško vlastelinstvo od nadvojvoda Karla; ni ga pa obdržal dolgo, ker zveemo, da je bil že l. 1589. lastnik graščine Matija Amman »von Ammansegg zum Grotenhoven«. Ta se je sprva dobrikal domačinom in tudi vuzeniškemu župniku, potem pa je pokazal pravo barvo in ga poznamo kot zelo nasilnega in krivičnega graščaka, ki je tedanjemu vuzeniškemu župniku Mihaelu Schiniginu (1589—1601) napravil mnogo neprilik. Kako je ravnal s svojimi podložniki, o tem priča točno ohranjen akt²⁾. Ž njim se je začelo sovraštvo med graščaki in vuzeniškimi župniki, ki je trajalo že dolga desetletja. Za Matijo Amanom je bil graščak v Vuzenici Krištof Maks Regal, o katerem vemo le, da je kratko časa tukaj gospodoval, ker nahajamo že l. 1617. Hansa Amana, sina Matije A. kot vlastelina. Ta je imel dve sestri, Ano Marijo Elizabeto in Saro; slednja se je (okoli 1635) omožila z Matijem Haydom, graščakom puhenštajnskim, in mu prinesla kot doto menda skoraj vse podložnike prejšnjega ribniškega urada vuzeniškega vlastelinstva. Po smrti Hansa Ammana (okoli 1636?) je bil graščak v Vuzenici Žiga Friderik Amman, ako ne sin, pa gotovo kak nečak ali bratranec prejšnjega. Ta je bil oženjen z Ano Regino Schmelzer, in ga nahajamo v vuzeniških spisih od leta 1637. naprej; umrl je bržčas okoli 1644. Regina se je nato omožila z Janezom Friderikom Caraduzijem in mu je prinesla kot jutrnjo vso dedščino po svojem prvem možu. Tega Caraduzija nahajamo tudi v vuzeniških matrikah parkrat navedenega, prvič 1646, slednjič spomladi 1654 (»liber baro«) in je bil, kakor je videti, ljudomil človek. Ko je Caraduzi umrl (1655), se je Regina v tretjič omožila (1656) in sicer s Hansom Karlom Kemeterjem, in tako je prešla graščina v last poznejšim gospodom puhenštajnskim. Regina je umrla 26. sept. 1657 in so jo pokopali tam, kjer je sedanji zunanji oltar pri cerkvi Device Marije na Kamnu, H. K. Kemeter pa je prodal 21. februarja 1663. graščino z vsemi pritiklinami samostanu dominikank v Marenbergu. —

Deloma vsled zapravljalivosti župnikov Adakvatika (1526—55) in vikarja beneficijata Wildpacherja (1542—57), deloma pa vslea objestnosti

²⁾ Namestniški arhiv v Gradcu, fa. 32, vloga komisarjev pl. Gleinz, D. Khals in W. Mlasko na deželnega kneza z dne 8. maja 1606.

graščakov, je nekdam zelo imovita vuzeniška župnija, pri kateri je bilo še okoli l. 1500. po sedem kaplanov, popolnoma obubožala. Pritožbe raznih župnikov, kakor Schinigina, Grundenija (1604—12), Traunikerja (1612—25) na deželnega kneza so bile brezuspešne, tako da je bilo res treba energične roke, ki bi vsaj nekoliko uredila posestne razmere župnika kot vlastelina in pa tudi razmerje do graščakov. Ta oseba je bil Gregor Tavčman (župnikoval v Vuzenici 1634—1644).

Tri velike pravde je vodil ta župnik; prvo proti nekemu Pellizeroli, drugo proti Voliču, naddijakonu med Dravo in Savo in župniku v Laškem radi nekega podložnika, in tretjo proti Sari Hayd, puhenštajnski graščakinji in hčerki ali pa vnukinji onega Matije Ammana, ki je napravil Schiniginu toliko neprilik. S slednjo se hočemo obširneje seznaniti.

Začela se je tožba za pravo radi neke malenkosti, ki jo podajemo po izvorniku (akt 11/a): »...den 23. Tag Augusti disses lauffenden 1636. jars hadt aus Gehaiß der Frauen dero Ehegemahl Herr Matthias Haidt in aigen Person sambt etlichen bey Sich gehabt Personen, deren Nahmen mir unwissendt, ganz gewalthätig und unbefuegter Weise den zwey Thail Roggen und Waiz Zehent an Weixelperg ohne beschehene Ansagung meiner als dritthailers abzunehmen und davon führen zu lassen Sich unterstanden. Wann nun aber Ich als confirmirter Pfarrer zu Saldenhoffen dess Dritthail Traidt Zehents und der Ansagung zu Abnembung dessen zugleich neben den zwey thailen weith über Jar und Tag in Rechtmässig Rhüerig und unperturbierter Possess bin, ist mir hierdurch ain im Landt hochverbner Gwalt, den ich ringist auff 100 Gold Ducaten aestimire, erwisen und angethan worden, den Ich mit stillschweigen khaines wegs hingehen lassen khann...«

Gregor Tautschmann.

Najprej se je Tavčman obrnil naravnost na graščakinjo Saro Hayd, da se tekom osmih dni poravna z njim v gornji zadevi; ker pa ona menda sploh ni reagirala na poziv, se je obrnil na deželnega glavarja Karla grofa Saurau, da ta posreduje rešitev spora mirnim putem. Deželni glavar je prošnji ugodil in pozval Saro Hayd, da se poravna z vuzeniškim župnikom in poplača vse nastale stroške (»mit Abtrag Cost, Zehrung und Schaden aestimirter massen«), sicer bode prvi pondeljek po Treh kraljih (to je bilo 9. jan. 1637) razprava v zadevi (»in Hoffrechten«) v Gradcu. Nato je bila razprava v Gradcu, pri kateri je toženo zastopal Hans Zierfuss in se protivil obtožbi rekši, da mora tožitelj svojo pravico šele dokazati (»die allegierte Possess der Ansagung widersprochen, dessen sich der Clager zu beweisen anerbotten«). V dokaz svoje pravice je nato župnik Tavčman navedel kot priče: Primoža Karbelija, župnika na Remšniku; Primoža Prodnarja, Urbana, opravnika župnijskih podložnikov; Lipuša Breznika in Jurija Vindiša, »Herrn Sigmundt Frie-

drich Amman gehörige Burger zu Saldenhofen«; Boštjana Gribena in Andreja Lužnika, podložnika Jurija Adla. Tudi Matija Hayd je navedel iste osebe kot priče, izvzemši prvega, župnika Karbelija; namesto tega je imenoval vuzeniškega graščaka Fr. Žigo Ammana, — toda dalje o stvari sami ne izvemo nič več, — bržčas je župnik Tavčman svojo pravico dokazal z župnijskimi urbarji, Hayd pa je potem bil obsojen na plačilo stroškov.

S tem sicer neha ta pravda, že sporedno s to pa se je začela druga, važnejša, hujša in dolgotrajnejša. Dne 24. avgusta 1636 (torej dan po nasilju na Višnji gori) je bila v Ribnici (na Pohorju) Jernejeva nedelja (patrocinij). Kakor menda običajno vsako leto na ta dan, je bila pač tudi tokrat po cerkvenem opraviilu popoldne pred župniščem ljudska veselica z godbo, plesom in bržčas še z drugimi zabavami. Iz aktov izvemo o dveh godcih-goslačih (enemu je bilo ime Pez), bil pa je gotovo še tretji s kakim spremljevalnim instrumentom. Slučajno je bil navzoč na ta dan tudi graščak puhenštajnski, Matija Hayd s svojo soprogo Saro, rojeno Amanseg. Ne da se ugotoviti, kaj je bil povod, — mogoče pa tudi nobenega povoda ni bilo, — dejstvo je, da je Matija Hayd odvezel enemu goslaču gosli »gestrakchs«, drugi, in sicer Pez, pa si gosli ni pustil kar tako iztrgati, temveč se je branil jih izročiti; šele ko je nato pristopila Sara in vdarila nepokornega Peza lastnoročno v obraz, jih je izpustil. Takratni vikar v Ribnici Janez Legat se je radi tega pritožil pri svojem šefu, vuzeniškem župniku Gregorju Tavčmanu, ki te objestnosti ni mogel in tudi ni hotel kar tako vtakniti v žep.

Med akti je reverz Primoža Pannerja, tržana in barvarja v Vuzenici, ki nam pove, da je on zanesel v Puhenštajn dva odprta poziva, naslovljena na gospo Saro Hayd, radi dvojnega nasilja, nedvomno radi onega na Višnji gori in v Ribnici. Bržčas je Tavčman pozval graščakinjo, naj pride v Vuzenico, da se pobotata radi odškodnine. Ker pa Sara ni hotela nič vedeti o kakem nasilju, se je obrnil župnik v Gradec na deželnega glavarja H. F. Freiherr von Kienburg, da posreduje mirno rešitev spora, sicer bode moral vložiti tožbo. Ta je potem pisal Sari Hayd v gornji zadevi in jo opozoril, »...als seye Ihme (Tavčman) hiedurch ein im Landt hochverbotner Gewalt, dene Er ringist auf 200(!) Gold ducaten aestimire, erwisen worden«. Ker tudi s tem ni nič dosegel, je vložil tožbo »in Hofrechten« v Gradcu in imenoval kot priče: 1. Janeza Legata, vikarja v Ribnici, 2. Gabrijela Pompeja, kaplana v Vuzenici, 3. Andreja Ritosinonina in 4. Encija Stromačnika, (oba podložnika samostana v Marenbergu), 5. Pankraca, gostača pri Feldenu in 6. Matevža Purggrafa (oba podložnika tožene Sare Hayd), 7. Encija Wotonika (podložnika samostana dominikank v Gradcu), 8. Pankraca v Tisalicu in 9. Encija Stabnika (podložnika župnije v Vuzenici), 10. Andreja Pin-

terja (podložnika cerkve sv. Lenarta v Ribnici), 11. Boštjana Wrega (podložnika K. M. Regala) in slednjič 12. Matevža Vinšeka (podložnika Žige Fr. Ammana).

Prva razprava je bila 3. aprila 1637 v župnišču v Vuzenici. Preiskovalna komisarja H. G. Gaisruk »Zeugskommissarius im Viertel Cilli« in Mihael Božič, upravitelj zavoda sv. Seyfrida (domin. sam.) v Marenbergu sta dobila zadevni nalog 26. februarja in sta se še kolikor-toliko potrudila, kajti pet tednov nato se je že vršila razprava, potem ko je Gaisruk pravilno o zadevi pravočasno obvestil obe stranki. Prva in druga priča sploh nista bili zaslišani, sedma priča pa ni bila navzoča; drugi so vsi izpovedali, da se je stvar odigrala, kakor jo popisuje tožitelj. Mislili bi, da je bila stvar s tem končana, — toda sedaj se je šele pravda prav začela. — Drugi dan po preiskavi (4. aprila) so sestavili zapisnik in poročilo na dež. glavarja v Gradcu, obenem pa je Gaisruk predložil župniku Tavčmanu svoj stroškovnik, ki je radi tega zanimiv, ker so nam v njem ohranjene takratne sodne takse. Glasi se:

»8 Verkhündtschreiben, von jedem der Gerichtsordnung nach 2 β «	2 fl	15 kr
za priloge v nekaterih pozivnicah		18 kr
»das gebierendt Liffergelt, belauft sich der Gerichtsordnung gemäss	5 fl	15 kr
»wegen 9 aydtpindtig examinirten Zeugen, von jeden laut Gerichtsordnung 1 β	1 fl	7 kr
za spis poročila (»Relation«)		54 kr
	skupaj 9 fl 34 kr	

Ker so poročila po preiskavah sestavljena vsa po istem vzorec, naj opišemo enega nekoliko točneje. Uvodoma je poročilo (»Relation«) dež. glavarju, v kateri zadevi in kako se je razpravljalo; pod tem poročilom podpisa komisarjev. Sledi nalog (»Commission Bevelch«), glasom katerega sta bila komisarja pozvana, da preiščeta sporno zadevo; podpis dež. glavarja oziroma njegovega namestnika. Potem je besedilo tožbe in dokazi (priče) [»Hauptweissarticl« oziroma »Gegenweissarticl«], in končno izpovedbe navedenih prič, pri katerih je označena tudi približna starost. Na koncu »Silentium« in zopet podpisa preiskovalnih komisarjev.

Proti dokazilom župnika Tavčmana je vložila S. Hayd (bržčas prve dni leta 1638) svoje protitrditve s pričami (»Gegen weissarticl«), da se inkriminirani dogodek ni vršil v župnijskem dvorišču (v Ribnici), »sondern herforn ausser Dachtraffs in meinen offenen Landtgericht« in navede kot priče:

1. Davida Schottur, 2. Valentina Janže, 3. Andreja Guršnika, 4. Jurija Patuečnika, 5. Melhiora Keferja, 6. Gregorja Močnika (mežnarja v

Ribnici), 7. Gregorja Dojnika (vsi puhenštajnski podložniki), 8. Davida Mülnerja, »Wierth an der Eggarten« (podložnik Julija grofa Mersperga), 9. Martina Glinaha, »sonst Mawrus genant«, 10. Jurija Schmidta, tržana v Vuzenici in 11. Luko Pičkota v Ribnici (vsi trije podložniki Fr. Žige Ammana v Vuzenici).

Vse priče potrjuje, da graščak gosli res ni odvezel pod kapom (»Dachtraff«), temveč na trati pred župniščem, ki se ji po slovensko reče Gorica, kjer se je plesalo, in ki da baje spada pod »offenes Landtgericht Puchenstain«; trata je bila ograjena s plotom iz lat (»Speltenzaun«). Obravnavala se je zadeva 16. novembra 1638 v Puhenštajnu, komisar Gaisruk sam, župnik Tavčman ni bil pri obravnavi. Ko pa je dobil prepis zapisnika v roke (bržčas prve dni leta 1639.) in je videl, da hoče Sara Hayd zavesti razpravo v drugo smer, je vložil takoj tudi sam protest proti dokazilom graščakinje in sicer dobesedno: »...will ich zum andertenmall wahrmachen, daß die Clagte hinwekhnehmung der Geygen **nicht** in offenen Landtgericht, sondern in dem Eingefangen Vicariats Hoff in Reiffnig beschehen. Zum dritten will ich auch beweisen, daß seith der Zeit der Beschehenen Recuperierung der Güetter der Landtgerichts Herr in dem Vicariats Hoff in Reiffnig darunter neben dem Dachtraff auch der eingefangen Hoff verstanden wierdet, einzugreifen khaines wegs befuegt, auch solliches nimallen ausser diesen clagten facti fürkhert hat«. Kot priče svoje trditve navede vse svoje prvotne priče. Čeprav sta dobila Gaisruk in Božič preiskovalni nalog že 22. marca 1639, se je razprava vendar vršila šele 4. maja 1640 v župnišču v Vuzenici. Vse priče so potrdile župnikove trditve, cele povesti pripovedujejo nekateri v dokaz.

Proti tej »schließliche Weisung« je vložila še Sara Hayd svoje »schließliche Gegenweisung« in sicer trdi, da ni res, da bi bil župnik na svoji zemlji, ki jo obsega plot, svoj gospod, temveč samo pod kapom, in hoče to z nekaterimi trditvami in dogodki dokazati, ki pa govorijo ravno proti njenim pravicam. Zanimivo pa je, kar izvemo iz njenega dokazovanja, da je bil namreč takrat, ko je ona nastopila gospodovanje na Puhenštajnu (bržčas okoli 1630), v Ribnici vikar Adam Pez. V dokaz svoje trditve navede graščakinja zopet vse svoje prvokrat navedene priče in še par novih zraven, ki pa vsi izpovejo več ali manj za župnika Tavčmana. Posebno zanimiva je izpoved nekega 67-letnega Matije Vinšeka, ki pripoveduje neki dogodek iz časa pred letom 1607. o nekem študentu Danijelu, »so hernach Pfarrer zu Eybeswaldt gewest«, ki da je z neko deklico pred biriči Matije Ammana (star.) bežal v vikarjevo klet, ki je bila na trati, da si pa nihče ni upal dalje ga zasledovati ko do vrat pri plotu. Oni čas (torej nekako med 1600 in 1607) je bil vikar v Ribnici Pongrac. — Tudi marsikatera druga izpoved je še zanimiva za

krajevno zgodovino Ribnice, toda tukaj se ne moremo pobliže spuščati v te prigodbe, ugotavljamo le, da od vseh 17 prič, ki naj bi pričale za graščakinjo, izpove več za Tavčmana ko za Saro Hayd. Razprava se je vršila šele 24. novembra 1641, čeprav je Sara Hayd vložila protest takoj in je tudi dež. glavar baron pl. Kienburg izdal razpravni nalog že 9. maja 1640, komisarja pa sta bila Gaisruk in vuzeniški graščak Žiga Friderik Amman pl. Amanseg. S tem je bila cela preiskava končana in izjava deželnega glavarja Krištofa barona Ivniškega od 21. junija 1642 nam pove, da sta obe stranki privolili v otvoritev pravde. Izid procesa pač ni mogel biti dvomljiv, tem bolj, ker je med tem (24. junija 1640) puhenštajnski opravnik Jakob Adart zopet izzival v župnijskem dvorišču v Ribnici, napravil tam zgago in celo hotel vikarjevega hlapca zabosti z mečem v prsa. Vse to je seveda Tavčman takoj naznanil v Gradec, končna razprava pa je bila bržkone prve dni februarja 1643. Dne 15. januarja je Tavčman sestavil in odposlal svoj playdoyer »clag und Impugnations-schrift«, kjer se bavi z vsemi izpovedbami svojih in nasprotnikovih prič in dokaže, da ima le on prav. Na podlagi tega je bila, kakor smemo iz zadnjega spisa celega akta sklepati, Sara Hayd spoznana za krivo in obsojena; kajti v svoji vlogi na nadvojvoda, ki je prispela v Gradec 4. junija 1644. in v kateri skuša dokazati svojo pravico, ki pa je zelo plitva, pravi na koncu dobesedno: »Also gelangt an Euer Khay. May. mein allerunterthenig — diemüetigistes Bitten, die geruehen mir bey so wahr und gegründter der sachen Beschaffenheit, das **saluberrimum beneficium Revisionis** in sachen allergnädigst zuerthailen und entzwischen nicht allein alle ferrer Verfahrung, sondern auch die Execution wegen der alberaith destwegen taxirten Expensen bis zu Euer Khay. May. gnedigsten Resolution einstöllen zu lassen; zu allergnedigister Gewöhrung mich allerunthenig — diemüetig befiehlt etc etc ... Sara Haydin, geborene Ammanin«.

Med tem pa je Gregor Tavčman že 16. maja 1644 umrl, (pokopan je na listni strani glavnega oltarja v nadžupnijski cerkvi v Vuzenici), in bržda ravno zato je Sara Hayd uporabila to ugodno priliko za rekurz in se hotela izlizati; ker pa ne nahajamo v zadevi tudi pozneje nobene sledi več ne v arhivu v Vuzenici ne v Gradcu (namestniški arhiv), je bržkone ostalo pri prvotni razsodbi in Sara Hayd je morala plačati vse pravdne stroške in še odškodnine 200 cekinov za objestno nasilje.

Prav zanimivo bi bilo videti ves stroškovnik, o katerem si pa sicer lahko vsakdo sam napravi približno sodbo, če pogleda le zgoraj naveden stroškovnik prve preiskave. Žalibog ne bodemo manjkajočih aktov nikdar več videli, ker je puhenštajnski grad, kjer bi imeli iskati manjka-joče, pogorel do tal, in ž njim seveda ves arhiv, dne 23. avgusta 1706. (Zahn Miszellen, str. 58.)

Jos. Mravljak.

Boj za slovensko šolo v Studencih.

Krajevni šolski odbor v Studencih pri Mariboru je izdal ob 50-letnici tamkajšnje šole spominsko knjižico s podatki o šoli, cerkvi in občini v Studencih. Knjižico, ki obsega 54 strani, je sestavil upravitelj tamošnje osnovne šole g. A. Hren, ki mu je bilo na tem, da zbere znani material v informacijo občanom in onim, ki se zanimajo za javne in gospodarske prilike v Studencih pri Mariboru. Reči se mora, da knjižica svojemu namenu popolnoma ustreza; istočasno pa je treba ugotoviti, da avtor res obzirno omenja narodne boje na šolskem polju, in sicer le na straneh 28 in 29 pod naslovom: Še par zanimivosti.

Ta boj Slovencev za šolske pravice v Studencih pa je vendarle tako važen, da ga moramo kot dodatek k omenjeni brošuri, po aktih zbrana, obelodaniti, dokler še žive priče, ki morejo pojasniti nekatere stvari, ki niso točno razvidne iz aktov.

Že leta 1908. so prosili stariši za ljudsko šolo s slovenskim učnim jezikom ter so izkazali mnogo več šoloobveznih otrok, kakor pa jih je zahteval ljudskošolski zakon. Dotični prosilci bi bili morali svoje pismo vložene prošnje potrditi še pred posebno komisijo. Ta komisija pa se ni sklicala v nepristranske uradne prostore okrajnega glavarstva, marveč v pisarno občinskega urada, kjer je imela vso oblast stranka, ki je bila iz političnih vzrokov nasprotna slovenski šoli. Nastala je proti ustanovitvi taka agitacija, da si mnogi prosilci na dan komisije niso upali niti na ulico, posebno še, ker so bili to večidel revni in odvisni sloji, zlasti delavci, ki so se bali gmotnih posledic, če se zamerijo svojim delodajalcem.¹⁾

¹⁾ Dne 21. decembra 1908. leta so sklicali Nemci v dvorane Križevega dvora protestno zborovanje proti utrakvizaciji obstoječe šole. V listu »Marburger Zeitung« z dne 22. i. m. čitamo: Der Redner (Gassareck) wies nach, daß der Sinn der Petition auf ein Vorwärtsschreiten zur Verdrängung des deutschen Kindes, des deutschen Arbeiters usw. gerichtet sei. Diese Bestrebungen seien Gewaltmaßregeln, denn schon die Gründer der deutschen Volksschule in Brunnorf, zum großen Teile Slowenen, wußten den Wert der deutschen Sprache zu schätzen. Jeder soll sich tatkräftig einsetzen, daß dem ewigen Unfriedensstiften in Brunnorf Einhalt getan werde.« K besedi sta se oglašila in se protestu pridružila tudi nadučitelj Jäger in učitelj Mayer, na kar je prečital protestno rezolucijo neki Piantschitsch (!)

Dne 23. I. 1910 so predstavljali v mariborskem Narodnem domu Freudenreichove Graničarje. V poročilu o tej predstavi čitamo: Veliko smeha in priznanja je žel kuplet o slovenski šoli v Studencih, ki ga je pela Karollna:

Oh die Slaven, to je strašno,
so was ni za misliti,
že slovensko šolo wollen
in Brunnorf narediti.

Nemci ti pa so oh böse,
das tut mich unendlich weh,
pravijo, da jetzt Slovenen,
je kot listja in trave.

Ker se je tako iz — formalnih razlogov preprečila ustanovitev javne ljudske šole, a med prebivalstvom nikakor niso utihnile želje in zahteve po šoli, kjer bi se slovenski otroci poučevali v maternem jeziku in si obenem pridobili tudi znanje nemščine, so se obrnili stariši 150 otrok l. 1910. na šolsko družbo sv. Cirila in Metoda v Ljubljani s prošnjo, da bi ona ustanovila tako šolo, kar je tudi družba takoj obljubila.²⁾

Ker se je bilo bati, da bi družba sv. Cirila in Metoda ne dobila v nakup nikakega zemljišča v Studencih, je kupil od zakonskih Viktorja in Ane Wergles takratni revident Juž. žel. Ivan Kejžar zemljišče vl. št. 56 k. o. Studenci, obstoječe iz parcele št. 49/1 stavbišče s hišnim poslopjem št. 41, nova 19, ter ga je on naprej prodal družbi. Kupnina je znašala K 10.800.—. Ta kupna pogodba se je sklenila 9. novembra 1909.³⁾ Od takrat naprej se je borila družba, da bi smela na tem svojem zemljišču otvoriti zasebno slovensko šolo.

Družba sv. Cirila in Metoda je vložila dne 15. marca 1911 po svojem pooblaščenču, odvetniku dr. Franju Rosini v Mariboru pri c. kr. okrajnem glavarstvu načrte za trirazredno ljudsko šolo s slovenskim učnim jezikom in za slovenski otroški vrtec v Studencih pri Mariboru in zaprosila za šolsko in stavbno dovoljenje.⁴⁾

Ker ni bilo na to vlogo nobene rešitve, je družba z vlogo dne 10. maja 1911 urgirala rešitev svoje vloge, proseč telegrafičnega obvestila.

C. kr. okrajni glavar v Mariboru je na to 11. maja 1911 družbi poslal ta-le telegram:

»Zadeva po § 187, točka 4. šolskega in učnega reda pri mariborskem okrajnem šolskem svetu še ni dokončana, vendar se utegne čimpreje razpisati komisijonelni ogled.«

Ker je bilo jasno, da hoče okrajni šolski svet v Mariboru stvar zavleči, je C. M. družba dne 12. maja 1911 pri namestništvu v Gradcu vložila prošnjo za hitro rešitev svoje prošnje z dne 15. marca.

²⁾ Na našo šolsko družbo so se morali pač takoj spomniti, saj so vedeli, da je podpiral Deutscher Schulverein celo njihovo javno šolo.

³⁾ Poleg zemljišča, ki ga je kupila Družba sv. Cirila in Metoda v Studencih, je imel hišo in vrt Franc Trummer. Ta je hotel zemljišče prodati in je bil že v pogajanjih z Südmarko, ki bi bila tam napravila kovačijo ter tako že kar vnaprej obrezuspešila prošnjo za šolsko dovoljenje. Nujna potreba je torej bila, da je tudi to posest kupila CMD, za kar je dala K 17.800.—. Pogodba je bila sklenjena 31. avgusta 1911.

⁴⁾ Načrte za novo šolo je izdelal šolski ravnatelj Mihael Nerat, izboljšal pa ing. Viktor Brabenc. Stroški so bili preračunjeni na K 53.500.—; pri Posojilnici v Mariboru pa naj bi se za zidanje šole najelo posojilo. Posojilnica je dovolila K 30.000.— po 5%. Za nadziranje stavbe se je po naročilu družbinega vodstva že izvolil v Mariboru stalen stavbeni odbor z načelnikom dr. Franjo Rosino in z veščakom in nadzorovalcema prej imenovanima Mihaelom Neratom in Viktorjem Brabencem.

Na to je družba od okrajnega šolskega sveta v Mariboru z dne 5. julija 1911 prejela dopis, ki se glasi dobesedno:

»Z odlokom c. kr. deželnega šolskega sveta z dne 30. junija 1911, števil. 3—4106, 2—1911, dobil je okrajni šolski svet naročilo, da na Vašo prošnjo z dne 15. marca t. l. glede ustanovitve zasebne ljudske šole in otroškega vrtca v Studencih pri Mariboru potrebno ukrene v smislu § 187. dokončnega šolskega in učnega reda.

O tem Vas **začasno** obveščamo z ozirom na Vašo pri c. kr. namestništvu v Gradcu vloženo prošnjo z dne 12. maja 1911, števil. 932.«

Ker stvar nikakor ni prišla naprej, je družba dne 30. avgusta vložila urgenco pri ministrstvu za bogočastje in nauk.

Z razpisom okrajnega šolskega sveta v Mariboru z dne 7. oktobra 1911 je družba na to urgenco dobila to-le rešitev:

»Vsled odloka c. kr. deželnega šolskega sveta z dne 20. septembra 1911, števil. 3 3 4106 1911, Vas opozarja okrajni šolski svet, da Vam je prositi dovoljenja za stavbo hiše, v koji mislite ustanoviti nameravano šolo, pri pristojnem stavbnem oblastvu, t. j. pri občini Studenci.

Nadalje je c. kr. deželni šolski svet razodel, da je stvar okrajnega šolskega sveta v smislu § 187. dokončnega šolskega in učnega reda edine, da prerese pozvedbe o sposobnosti dotičnih prostornosti in predloži potem prošnjo deželnemu šolskemu svetu v razsodbo.«

Stvar okrajnega šolskega sveta bi torej bila, da bi predložene načrte po svojem tehniškem, zdravniškem in pedagoškem strokovnjaku v smislu § 187. dokončnega šolskega in učnega reda presodil, če bode stavba odgovarjala tozadevnim predpisom; — tega pa ni storil, marveč je načrte družbi vrnil brez vsake opazke.

Dne 11. decembra 1911 je dr. Fran Rosina kot družbin pooblaščenec pri občinskem uradu v Studencih zopet vložil pravilno opremljeno prošnjo za stavbeno dovoljenje nameravane slovenske zasebne ljudske šole.

Ker na to prošnjo ni bilo nobene rešitve, je C. M. družba z dopisom z dne 13. januarja 1912 pri občinskem uradu urgirala rešitev svoje vloge ter nato dobila od občinskega predstojnika odgovor z dne 16. januarja 1912, v katerem ta naznanja, da je stavbene načrte dal v presojo arhitektu Bayerju na Dunaju⁵⁾ ter dostavlja dobesedno: »Nach Einlangen der Aeußerung wird sogleich eine kommissionelle Lokalerhebung hinsichtlich der Eignung des Bauplatzes unter Zuziehung der Interessenten vorgenommen und das Resultat dahin mitgeteilt werden.«

Z vlogo z dne 27. januarja 1912 je C. M. družba urgirala rešitev svoje vloge za stavbeno dovoljenje pri okrajnem glavarstvu in (ker od

⁵⁾ Arhitekt Bayer na Dunaju je bil stavbni izvedenec društva »Deutscher Schulverein«.

tu ni bilo odgovora) z vlogo z dne 30. januarja 1912 pri c. kr. namestništvu v Gradcu.

Ko je v tej zadevi osebno posredoval v Gradcu tudi deželni odbornik Fr. Robič, je c. kr. okrajno glavarstvo v Mariboru z dopisom z dne 20. marca 1912 C. M. družbi naznanilo, da je županstvo Studenci glasom poročila z dne 16. marca 1912 določilo stavbno razpravo na dan 15. aprila tega leta.

Ob določeni uri 15. aprila 1912 sta dr. Rosina in družbin prvomestnik prišla h komisijalnemu ogledu na lice mesta; **a ogleda ni bilo, ker ga župan sploh ni razpisal.**

Nato sta družbina zastopnika zoper županovo postopanje vložila pisneni protest pri županu samem in pri okrajnem glavarstvu, pri katerem se je iz aktov konstatiralo, da je župan poročal, da bode 15. aprila komisijalni ogled. Pri okrajnem glavarstvu sta družbina zastopnika na zapisnik zahtevala, naj okrajno glavarstvo župana prisili k razpisu komisijalnega ogleda, eventuelno istega samo razpiše.

Ker na ta protest ni bilo nobene rešitve, je C. M. družba vložila pritožbo z dne 18. junija 1912 na c. kr. ministrstvo za javna dela, na katero pa navzlic intervencije državnega poslanca dr. V. Ravniharja ni dobila nobene rešitve.

Z dopisom z dne 9. avgusta 1912, števil. 1729, je C. M. družba pri okrajnem glavarstvu v Mariboru urgirala rešitev protesta, ki sta ga dne 15. aprila ondi vložila družbin prvomestnik in dr. Fr. Rosina proti nezakonitemu postopanju županstva v Studencih.

Nato je C. M. družba od okr. glavarstva v Mariboru, pa šele potem, ko je družbin prvomestnik v spremstvu deželnega odbornika Fr. Robiča pri c. kr. namestniku v Gradcu v tej zadevi osebno interveniral, prejela sledeči dopis z dne 11. novembra 1912:

»Na ondotno vlogo z dne 9. avgusta 1912, števil. 1729, se spoštovanemu vodstvu družbe sv. Cirila in Metoda vsled odloka c. kr. štajerskega namestništva z dne 30. oktobra 1912, števil. 2, 9, 2082 1912, javlja, da je namestništvo z dopisom z dne 16. julija 1912, števil. 5, 802 1912, deželnemu odboru štajerskemu izročilo razpravne spise v svrhu uradnega poslovanja v smislu člena I. zakona z dne 12. aprila 1866, dež. zakon. števil. 12, ter ga naprosilo, da naj naznani, kaj da je ukrenil v stvari.

Na odloka deželnega odbora štajerskega z dne 24. julija 1912, števil. 32.205 in z dne 16. avgusta 1912, števil. 34.856, ki sta se bila doposlala občini Studenci in s katerima se je bilo zaukazalo nadrobno poročilo, je občina Studenci sporočila, da bode stavbno prošnjo pritoživšega društva rešil n o v i občinski zastop studenški, ki se ima voliti.

K temu se pristavlja, da so bili imeniki volilcev za nove občinske volitve v Studencih medčasno že razgrnjeni«.

Ker o rešitvi družbine prošnje za stavbeno dovoljenje ni bilo ne duha ne sluha, je družba na deželni odbor štajerski odposlala vlogo z dne 28. avgusta 1913, v kateri je prosila, naj deželni odbor potrebno ukrene, da se bode družbina prošnja za stavbeno dovoljenje nemudoma rešila. Družba se je sklicevala na to, da veljavni stavbni red za Štajersko predpisuje, da se morajo vloge v stavbinskih zadevah kolikor mogoče hitro reševati in da občina Studenci posluje popolnoma redno in sicer pod podžupanom dr. Juritschem (župan je namreč leta 1912 umrl).

Tudi na to vlogo družba ni prejela rešitve. Zato je na deželni odbor štajerski odposlala novo vlogo z dne 29. decembra 1913, v kateri poudarja, da si je občina Studenci izvolila za župana dr. I. Juritscha in da je sedaj odpadel vsak izgovor, zakaj se družbina prošnja za stavbeno dovoljenje ne reši.

Ko je družba zopet čakala mesece in mesece zaman na rešitev, jo je ponovno urgirala z vlogo na deželni odbor z dne 3. aprila 1914. V maju je poslala c. kr. namestnija družbi prepis odloka, v katerem nalaga deželnemu odboru, da mora proti občinskemu predstojniku v Studencih »nunmehr unnachsichtlich vorgehen und über das Verfügte anher (namestniji) berichten«.

In zopet se ni nič zgodilo. Zadnjič je družba urgirala rešitev z vlogo z dne 13. junija 1914 na namestniji. Tudi na to vlogo seveda ni dobila nobenega odgovora, ker deželni odbor na ukaz namestnije ni hotel ničesar ukreniti, da prisili občinski urad v Studencih k poslovanju.

Na osebno prošnjo prvomestnikovo sta tudi državni poslanec in deželni odbornik dr. Verstovšek in deželni poslanec dr. Kukovec v zadevi te šole pri deželnem odboru in pri c. kr. namestniku opetovano posredovala. Nameravana je bila deputacija Studenčanov, ki bi jo naj vodil dr. Kukovec, a do izvršitve ni prišlo.

Z izbruhom vojne je ta zadeva seveda popolnoma zastala. Ker je bil po izbruhu vojne odpor še hujši in so se razmere za časa vojne še poslabšale in je bilo potrebno, da se znova pregledajo stavbeni načrti in sestavijo po novih cenah stroškovniki, je družba svojo prošnjo za stavbeno dovoljenje iz leta 1911 umaknila in zahtevala predložene načrte nazaj. In na tozadevni dopis z dne 8. oktobra 1916 je občinski urad že dne 23. oktobra prošnji ustregel, pri čemer je v spremnem dopisu kakor v zasmeh podčrtal, da vrača prošnjo od 11. decembra 1911 z vsemi prilogami.

Tako se je zaključila dolgoletna borba za slovensko šolo v Studencih, ki se v raznih spisih imenuje križeva pot za slovensko šolo v Studencih. Kupljeno zemljišče pa ima Ciril-Methodova družba še danes in ga izkazuje v bilanci z dne 31. decembra 1925 med aktivno imovino z zneskom Din 30.000.—.

Dr. P. St.

Šajkarstvo v Vuzenici.

Ako pravi Muchar v svoji zgodovini Štajerske, VIII, str. 440,460, 469, da so deželni stanovi izbrali kot gradbeno in vojno-opremno postajo za bojne šajke (»Nassade«, »Nassarnschiffe«) baš Vuzenico, mora to pač imeti poleg dejstva, da je bil kraj skrit in za sovražnika (Turka) ne lahko dosegljiv, še drug vzrok. Ta drugi vzrok nam je iskati v tem, da so tukaj delali že od nekdanj daleč znane in bržčas priznane dobre in za prevoz materiala pripravne ladje, šajke. K temu je največ pripomogla pač narava z izbornim terenom za pristanišče ob izlivu Cerkvenice.

Posebno je cvetela gradba teh plovil pred otvoritvijo koroške proge; potem je zaradi prevelikih stroškov in boljših prometnih sredstev, v zadnjem času pa zlasti vsled pomanjkanja veččih ljudi vedno bolj popuščala, dokler ni l. 1914. menda za vselej zaspala. Da se to zanimivo poglavje naše domače zgodovine otme pozabljenju, naj sledi tukaj kratek opis, kako in v kak namen so šajke delali.

Za gradnjo šajke je bilo potrebnih devet mož, osem hlapcev in mojster. Ko je bil ves material pripravljen, so zjutraj za rana začeli z delom in z mrakom je morala biti šajka gotova. Materiala pa je bilo treba: nad 3 m³ štiricentimeterskih štukov, dva velika »žajšpama«, dva mala »žajšpama«, šest »kruk«, šest »špang«, 3 kg »klamf«, 100 kovaških žrebļev (štirioglati, okoli 15 cm dolgi s široko, ploščato glavo), 3 punklji mahú, 700 smrekovih cvekov (15 cm dolgi, osemoglati klini) in 700 bolh (8 cm dolgi, štirioglati klini iz topolkinega lesu).

Šajka je bila v celem dolga 7 sežnjev in tako dolg je moral biti tudi veliki žajšpam, široka pa 3 sežnje, ravno toliko oba mala žajšpama, kruke, špange in štuki. Za veliki žajšpam so rabili dolgo, lepo zraslo smreko; 14 m dolg hlod so razpolovili na ta način, da so navrtali po dolgem luknjo poleg luknje in deblo potem s klini preklali na dve polovici. Tako so dobili iz enega debla dva velika žajšpama. Stalo pa je takšno drevo leta 1880. tri goldinarje — takrat mnogo denarja. Za oba mala žajšpama so uporabili cele 7 meterske hlode, ako so bili lepo vitki, sicer pa so tudi eden hlod razpolovili v kaki žagi, če je tako bolj kazalo. Kruke, na katere so pritrčili šajkina tla in stranske stene, so bile navadno 6 colske hmeļoyke z lepo stransko koreniko; deblo so s koreninami vred izkopali ter potem do ene korenine, ki je tvorila z deblom nekoliko top kot, vse odstranili. Tudi vseh šest kruk je stalo 3 goldinarje. Špange so služile istemu namenu kakor kruke in so bile pravzaprav isto, le da pri njih kolena ni tvorila korenina, ampak se je namesto te postavil znotraj poseben stebrič, nekako 10 cm debel in nad 1 m dolg (visok) štuk (t. zv. »fosten«), na katerega so potem pritrčili stranske štuke.

Velika žajšpama sta tvorila gornji rob obeh stranskih sten, mala žajšpama pa gornji rob prednje in zadnje stene; vsi štirje skupaj so predstavljali pravokoten okvir. Kruke in špange so bile položene v notranjosti šajke povprek in so tvorile njeno ogrodje, ob katero so, kakor že omenjeno, bile pritrjene stene in dno, in sicer dno ob debela, stene pa ob korenine (pri krukah), oziroma ob stebriče (pri špangah). Razvrščene so bile izmenoma: kruka, španga, kruka, španga itd.

Med seboj so zvezali štuke in tramovje s klamfami, kovaškimi žreb-lji, cveki in bolhami, vsako seveda po gotovem redu in na gotovem mestu. Štuke so med seboj zamašili s pripravljenim mahom, kojega je eden punkelj (prilčno en koš) stal en goldinar, torej ves mah za eno šajko tudi 3 fl.

Šajke je delal mojster ali po naročilu ali pa tudi na lastni račun. Ako po naročilu, potem so hlapci dobili za vsako šajko vsak po 1 fl., mojster 2 fl., razen tega še, če je dal delati šajko kak »purgar«, en hleb črnega kruha, če pa kmet, pa steklenico slivovke. Ako pa je napravil šajko mojster na lastni račun, potem je stala 60 fl., tu pa je bilo vračunano vse, tudi plačilo hlapcem, ki so dobili ravno tako 1 fl., le nič kruha in nič slivovke.

Domačini so prevažali na teh šajkah večinoma rezan les po Dravi dol v Osijek, Novi Sad in Beograd. Naložilo se je povprečno po 30 ton ter je bilo za vsako ladjo treba šest veslačev (hlapcev). V Fali (pri Ilgu) so običajno kupili še čoln (»ranco«), ki je bil za plovbo od Maribora naprej predpisan. Do Kotoribe (Dubrave) je imelo vseh šest veslačev dela dovolj, tam pa je kolmonež (poveljnik ene šajke ali pa tudi večje partije) odpustil z vsake šajke po dva; potem so vozili do Vizvara štirje, tukaj pa so po dve in dve šajki zvezali in so naprej štirje veslači zadostovali za obe šajki; odpustil jih je torej spet polovico. — V Osijeku, Novem Sadu ali Beogradu se je potem tovor oddal in šajka (posebe) prodala; toda novi lastnik šajke tudi ni razdril, temveč je običajno natovoril tamkajšnje pridelke, nakar je šla na daljnjo pot naprej, po navadi do Črnega morja.

Pa ne samo domačini, tudi tujci so radi kupovali šajke. Razen v Vuzenici so delali slične ladje tudi v Vuhredu, v Dravogradu in Libeličah, toda nobene niso bile tako dobre in solidno zgrajene, kakor vuzeniške, zlasti, odkar je bil mojster neki Kramer. Zato so od Maribora do Brezna po večini vsi reflektanti naročali šajke v Vuzenici. Tako so tudi Rušani*).

*) Kakor sem slišal v Rušah od svojega očeta, so vsako jesen, kadar je bila sadna letina (običajno vsako drugo leto), prišli Švabi iz Sedmograške, pokupili sadje, ga naložili na šajke, najeli tukajšnje splavarje ter z njimi spravili nakupljeno blago domov. Ob takih prilikah so domačini šajke že naprej pripravili; v Mariboru pri Felberju jih je okrog l. 1870. stalo včasih baje po dvajset. Te šajke, namenjene za transport sadja, so se razlikovale od drugih predvsem po tem, da so bile pokrite s streho.

J. G l a s e r.

ki so prodajali svoje sadje na Madžarsko, kupovali ladje v Vuzenici; te so bile posebno lepe, mogoče manj solidne, toda za oko prijetnejše. Sadje iz Ruš se je prodalo navadno v Segedin, Sento, Temešvar ali Arad in so šajke od Slankamna naprej vlekli po Tisi navzgor z volovi.

Največ ta stik vuzeniških flosarjev s tujino, drugimi ljudmi, nava-dami, nazori in novotarijami, ki jih pa niso pravilno umeli, je pač bil kriv tudi revolucionarnemu gibanju v Vuzenici leta 1848., ki je sicer zani-miva epizoda, pa tvori poglavje zase in ne spada sem.

Jos. M r a v l j a k.

Naše pravice po arhivskem sporazumu z Avstrijo.

Saintgermainška mirovna pogodba nalaga Avstriji v členih 93 in 191 do 196 obveznosti napram nasledstvenim državam glede arhivov, ozi-roma pisanega materijala ter starin in umetnin, ki se nahajajo na njenem področju. Radi izvrševanja omenjenih členov mirovne pogodbe je skle-nila naša vlada z avstrijsko zvezno vlado poseben sporazum dne 26. ju-nija 1923, ki je bil ratificiran dne 29. novembra 1923 ter stopil s tem dnev v veljavo.*) Naše pravice se naslanjajo v glavnem na določila členov 93., 191., 192., 193., in 196. mirovne pogodbe.

Preko pravic, katere nam daje mirovna pogodba, je Avstrija na pod-lagi sporazuma prevzela z ozirom na kulturne potrebe srbohrvaškoslo-venskega naroda glede arhivov še nadaljne obveznosti. Že iz poslednjega dejstva izhaja, da mirovna pogodba sama pri rešitvi tega vprašanja ne vpoštevava dovolj našega kulturnega momenta; ona nam nudi bore malo. Zato tudi stališče naših delegatov pri sklepanju sporazuma ni bilo lahko; njih uspeh je bil odvisen v glavnem od dobre volje avstrijske vlade, ozi-roma od protikoncesij, katere smo mogli nuditi Avstriji, da je šla preko obveznosti, katere ji nalaga mirovna pogodba.

Danes, ko se skuša ta sporazum praktično izvajati, je postal položaj še bolj neugoden, ker so Avstrijci danes mnogo bolj neodvisni in zato samozavestnejši kot pred par leti, ko so imeli težave s prehrano ter so se smatrali odvisne od sosedov. Čehi so baš v tej za Avstrijo težki dobi izvršili likvidacijo arhivov; dospeli so do dokaj ugodnega rezultata. Se-veda je zahtevalo njih delo tako ogromnih denarnih žrtev, da mi na slic-no izvedbo likvidacije arhivov niti misliti ne moremo.

Naša javnost je o tem, kar moremo po sedanjem pravnem stanju zahtevati od Avstrije, povsem netočno poučena. Zato naj naslednje vr-stice prinesejo malo jasnosti v to vprašanje, da ne bo brezmiselnih re-

*) Sporazum je objavljen v Uradnem listu ljubljanske in mariborske oblasti z dne 18. marca 1924, št. 94/21.

krimnacij in razočaranj, pa tudi ne brezuspešnega nadlegovanja oblasti in naše delegacije.

Kaj nam nudi mirovna pogodba?

Člen 93. pravi, da izroči Avstrija naši kraljevini arhive, registre, načrte, listine in dokumente vsake vrste, ki pripadajo civilnim, vojaškim, finančnim, sodnim ali drugim upravam odstopljenih oblasti. Če kateri teh dokumentov, arhivov, registrov, listin ali načrtov niso bili na svojem mestu, jih vrne Avstrija na zahtevo naše kraljevine. Gre tedaj za administrativni material, ki pripada našim oblastvom. Ta člen je pomemben, ker izhaja iz njega — vsaj po mnenju avstrijske vlade — principijelno gledišče, ki se naj uveljavlja pri razdelitvi arhivov. Odločujoča bi naj bila beseda »pripadajo«, ki se glasi v francoskem tekstu »appartenant«. V prvotnem osnutku mirovne pogodbe je bila na tem mestu beseda »concernant«, ki pa je bila na zahtevo avstrijskih delegatov spremenjena v »appartenant«. Avstrijska vlada izvaja iz tega načelno stališče, da je dolžna izročiti le arhive, ki nam gredo po principu porekla, tedaj spise, ki so na našem teritoriju nastali kot produkt delovanja javnih oblastev, pravnih in fizičnih oseb; ne spadali pa bi sem oni akti, ki se sicer nanašajo na naše kraje, oziroma osebe, toda niso po postanku našega izvora, ker se je predmet začel obravnavati n. pr. v centrali na Dunaju ali vsaj izven našega sedanjega teritorija. Avstrijci zagovarjajo svoje stališče z veliko spretnostjo ter so upregli tudi znanstvene kroge za svoj »Provenienzprinzip« proti »Betreffsprinzip«-u, ki je za naše pravice mnogo ugodnejši. Istina je, da ima v znanstvenem svetu princip porekla precej pristašev; vsekakor pa gre Avstrija predaleč, ako misli, da more to načelo nedvomno izvajati iz besedice »appartenant« v členu 93. mirovne pogodbe, iz te besede lahko izvajamo mi z isto pravico princip nanašanja, kakor se je to tolmačilo v avstrijskem arh. ugovoru.

Naš arhivski sporazum se je v končni stilizaciji vkljub zahtevi Avstrije izrecni rešitvi tega načelnega vprašanja izognil, dasi je iz posameznih mest razvidno, da si je Avstrija svoje tozadevno stališče skušala varovati. Avstrija sama je morala implicite priznati, da je za nas princip porekla nesprejemljiv ter je pristala na izjeme, oziroma pustila možnost pogajanja v konkretnih slučajih. V kolikor gre za obravnavanje tekočih upravnih zadev, nam bo v splošnem zadostoval člen 93. mirovne pogodbe, ki glede predpisov ni omejen na izvestno dobo, medtem ko je člen VI. sporazuma iz praktičnih razlogov omejil starost predpisov na leto 1888 (glede železnic, vojne, kmetijske, vozne, notranje, rudniške ter poštna in telegrafske upravne grane), oziroma na leto 1848 (1. maj). Starejši predpisi se redoma ne vračajo.

Ostali členi mirovne pogodbe (191, 192 in 193) obligirajo Avstrijo k restitucijam. Gre tu za vrnitev materiala, ki je bil odnesen z današnjega teritorija naše kraljevine.

Člen 191. se nanaša izključno na Srbijo in Črnogoro ter nalaga Avstriji obveznost, da vrne vse spise, listine, starine in umetnine, kakor tudi znanstveni in bibliografski material, ki se je ob času okupacije odnesel in to brez ozira na to, kdo poseduje ta material.

Člen 192. m. p. se nanaša na ono bivšo avstro-ogrsko ozemlje, ki je po mirovni pogodbi odstopljeno naši kraljevini, ter predpisuje obvezo vrnitve glede predmetov v istem obsegu ko člen 191., v kolikor so bili ti predmeti odnešeni po 1. juniju 1914 (izvzeti so od privatnikov kupljeni predmeti).

Na starine in umetnine imamo tedaj pravo le, v kolikor gre za restitucijo odnešenih predmetov. Navajam člen 196. m. p., ki nalaga Avstriji

a) obvezo, da se z nasledstvenimi državami pogaja radi sklenitve sporazumnega dogovora, po katerem bi se omogočila povrnitev vseh onih delov starinskih in umetniških zbirk onim državam, li kojih kulturni posesti pripadajo.

b) dolžnost, da omenjene zbirke skozi 20 let hrani in čuva, jili ne proda, ne raztroši in ničesar ne ukrene, razun če se je v tej dobi sklenil poseben dogovor.

Pripominjam, da do sedaj glede teh zbirk do kakega sporazuma z Avstrijo ni prišlo in tudi ostale nasledstvene države tega vprašanja z Avstrijo še niso razčistile. Naš arhivski sporazum obravnava v drugem delu zgolj točko b) čl. 196. m. p., tako da danes o porazdelitvi starin in umetnin, v kolikor ne gre za prej omenjene restitucije, sploh ne more biti govora.

Končno prihaja za porazdelitev arhivov še v poštev člen 193. m. p., ki nalaga Avstriji (ob izključitvi principa porekla), da mora vrniti iz javnih zavodov vse spise, listine in historične zapiske, ki so v zvezi z zgodovino naši kraljevini odstopljenih ozemelj in ki so bili odnešeni v zadnjih 10 letih (do leta 1913.) iz tega ozemlja.

Ta člen z ozirom na slično vsebino člena 192. nima mnogo praktične vrednosti.

Kakor izhaja iz prednjih izvajanj, nam nudi mirovna pogodba izvzemši slučaje restitucije, oziroma zopetne vrnitve iz odstopljenih ozemelj odnešenih aktov, oz. predmetov le po členu 93. mogočnost, da zahtevamo administrativne pripomočke (predspise).

Vprašanje odstopitve naših zgodovinskih dokumentov, oziroma arhivnih edinic, ki se tičejo našega ozemlja, v mirovni pogodbi

sploh ni rešeno. V tem pogledu nam je arhivski sporazum prinesel nekaj več, dasi so ostala nerešena mnoga vprašanja, ki posegajo globoko v kulturnozgodovinsko interesno sfero.

Arhivski sporazum.

Ta sestoji iz štirih delov. Prvi del obravnava arhive, oz. pisani material ter navaja v prvih štirih členih določila §§ 191, 192, 93 in 193 mir. pogodbe. Nato opisuje člen V. pojme »arhivalije« ali »pisani material«. O čl. VI. gl. zgoraj!

Člen VII. nam daje pravico preko mir. pogodbe, ker se izjavlja Avstrija pripravljeno izročiti vse arhivalije, ki so nastale kot arhivalne edinice na našem ozemlju in so dospele kot take na ozemlje Avstrije. To načelo velja tudi za poedine spise in zbirke.

Člen VIII. gre isto tako preko obveznosti po mirovni pogodbi ter določa, da se nam imajo izročiti v prilogi k ugovoru zaznamovane arhivalije. Za nadaljnje delo naših delegatov je važen še zadnji odstavek tega člena: Zahteve glede arhivalij, ki niso navedene v tej prilogi, ker za sedaj še niso zbrani potrebni podatki o tem, se rešujejo po diplomatski poti.

Člen IX. in X. določata souporabo in izposojevanje arhivov, ki se ne dajo porazdeliti.

Nadaljnji členi XI.—XV. urejujejo poslovanje povodom zahtevanja in izročanja zahtevanega pisanega materiala.

Člena XVI. in XVII. vsebujeta predpise o čuvanju tajnosti glede pisanega materiala, medtem ko določa člen XVIII., da sme Avstrija vršiti skartiranje (uničevanje) spisov samo, ako po obvestilu niso v določenem roku protestirali.

Končno vsebuje še člen XIX. posebne predpise glede pisanega materiala vojaških oblastev. Tu je ločiti normalne upravne vojaške akte od onih, ki se tičejo svetovne vojne; za prve veljajo ista načela, ko za civilne akte, medtem ko se akti, ki se tičejo svetovne vojne, še ne izročajo; izvzeti so vojaški kazenski akti, ki se tičejo izključno naših pripadnikov.

Drugi del sporazuma obravnava starinske in umetniške zbirke ter določa v splošnih obrisih, na katere predmete se naj nanaša obveza 20-letnega čakanja, oz. čuvanja po členu 196., lit. b) mir. pogodbe. Vprašanje vrnitve teh predmetov v smislu lit. a), čl. 196. m. p. v tem delu ni rešeno, nasprotno, se je avstrijska vlada zavarovala, da z obvezo čakanja, oz. čuvanja še ni priznana nobena druga obveza. Člen XXII. nam zasigura prvenstvo nakupa ob istih pogojih v prvih 20 letih, prihodnji člen pa določa našo souporabo teh zbirk.

Tretji del sporazuma obravnava vrnitev zemljarinskega katasterskega materiala, ki se tiče našega ozemlja.

Četrty del vsebuje zaključne odredbe, ki se nanašajo na slučaje so-prizadetosti kake druge države ter event. razlike v mnenju, tako da je treba razsodnika.

Dr. Ot. Pirkmajer.

Opomba uredništva. Objavljamo članek našega delegata v komisiji za prevzem arhivov, da bo zainteresirana javnost pravilno poučena o pravnem stanju tega vprašanja. Ta članek naj bo obenem apel našim merodajnim krogom, da posvetijo važnemu arhivskemu vprašanju večjo skrb nego do sedaj.

Nekaj slovarskih in zgodovinskih drobtinic iz starotrškega arhiva.

V 4. in 6. letniku »Časopisa« je Kaspret objavil »Slovarske drobtinice«, katere je nabral iz raznih urbarjev in aktov 18. stoletja.

Nekak slovarček slovenskih izrazov za razne dajatve ima starotrški župnijski¹⁾ urbar iz sredine 17. stoletja (1647), ki ga tu objavljamo. To so pač domači pohorski izrazi in ne smemo pričakovati kakih jezikovnih umetnin, a so baš zato tem bolj zanimivi za jezikoslovca in folklorista. Stran 1 urbarja:²⁾

3 Casten Maas machen 2 Windischgraazer schaff oder Ten Maas.
2 spannen zuesammen undt führen —500 (?!)

Zünsgetraydt	Casen	Kütz	cosle
Steuer	Stifra	Pretter	dila
Zehrung	zehrunge	Weizen	Pscheniza
Ahnlag	laglana nalaga	Roggen	Raisch
Leibsteuer	Sivodna stibra	Habern	aus
Rauchgelt	Raufansky denari	Hayden	Haidina
Frischling	auca (!)	Hirschen	Proso
Hündlein	Pische	Gersten	Getschman
Ayer	Jeice	Fennich	Beer
Kays	Sir	Grauth	Seela
Faschanheng	Pustnitza	Linzen	Letscha
Haarzechling	Predivo	Bohnen	Bab
Schulter	Pletsche	Arbsen	Grach
Lamp	Jagne		

Mimogrede omenimo, da zadnjih štirih dajatev (zelja, leče, boba in graha) ni glasom urbarja nihče odrajal.

¹⁾ Stari trg pri Slovenigradu.

²⁾ Urbar nima signacije ter je pravzaprav »Stiftregister«.

Kakor prva stran v jezikovnem oziru, je za vrsto domačih župnikov nekoliko važnosti še zadnji list, ki se glasi:

Post Casparum Freidenschuss vicarium.

Sebastianus Bocaliz, dictus Severus, ab ao. 1579 usque ad 1590.

Balthasar Tautscher, nuhr 1 Jahr.

Andreas Tautscher, 41 minus 3 Wochen, ab anno 1597 usque ad annum 1638.

Georgius Pop.

Gregorius Rosmanus 1639.

A. Chienberg ab ao. 1640 usque 1642. — Eodem anno Rev. Otto Fridericus, anno 1642.

sub administ. Nicolai Slapnigk

H. Johan Dienstman anno 1643 usque 1647.

Jacobus Vrabizh, admin. ab 1648 usque 1656.

Hermanus Matthias ab Atthimis 1657, administratus per Petrum Stellam 1658—1663.

Anno 1664 Michael Aug. Borgnyach Franciscanus. —

10. Martii 1665 assumpsit hanc parochiam Thomas Fridericus Leberwurst, usque ao. 1680, obiit 20. July 1680. —

Franciscus Coppinus ss. Thlg. Doctor ab 1681 usque 1686. —

Ioanes Georgius Ernst ss. Thlg. Bacc. form. Styru(s)- (Saalfeldensis) ab anno 1687 usque 1701.

Urbanus Cavalier ss. Thlg. Bacc. formus, parochiam hanc ingressus 17. feb. 1701, sed egressus ad s. Martinum intra Crainburgem anno 1715 in parochum ibidem, ubi obiit anno 1734. —

Huic successit ex comissionatu (!) Fraslaviensi Antonius Josephus Marco, ss. Thlg. Bacc. f., institutor in hac ecclesia s. Radegundis Beneficii Rosariani et Novenna s. Francisci Xaverii, mortuus hic anno 1732, quo successit Daniel Beer, Thlg. Bacc., natione Carniolus Camnicensis. —

Huc vocatus die 3. Junii 1742 Doctor Nicolaus Ioannes Kraskovitsh, Styru(s) Saxenfeldensis a principe et eppo Labacensi, Sigismundo Felice, comite a Schrattpach ex primo confessario religiosarum sor. s. Ursulae Labac. ex primario vicario Eppali perpetuo parochiae ad s. Petrum Labaci et ex commissariatu Scalensi, fundator pro pauperibus rusticis et dotandis puellis apud magistratum Labacensem, alumni in convictu graecensi, et ordinator, solidator et confundator mane missariatus sclavo-graecensis etc. Item alumni in seminario soc. Jesu Labaci.

Josip M r a v l j a k

Slovstvo.

Državni grb kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

»Učiteljski dom v Mariboru« je izdal državni grb v barvah na kartonu v velikosti 45×45 ; izdelan je po besedilu in sliki službenega grba, ki je podan v »Službenih Novinah« z dne 14. oktobra 1922, št. 229. Da moremo gornji grb pravilno oceniti, se moramo najprej pomuditi pri službenem.

Pri nas Slovincih je heraldika malo poznana, še manj gojena; nič boljše ni pri Srbih; ne eni ne drugi nismo imeli svojega viteškega plemstva. Drugače je bilo pri Hrvatih; tu se je razvilo višje in nižje plemstvo po vzgledu zapada že pod Arpadoviči, torej v času, ko je bila heraldika na višku in zato je imela in ima Hrvatska še danes odlične poznavalce heraldike. To sem hotel ugotoviti zaradi tega, ker bi naš državni grb bil heraldično pravilen, če bi bila njegova sestava poverjena strokovnjaku heraldiku. Tako pa je ščit, ki nosi vse tri grbe, neobičajno predeljen, in sicer od sredine na desno in levo v dveh navzgor obrnjenih polkrožnih črtah, kar je pri ščitih, ki so bili v navadi pri vitezih v sredi srednjega veka skoraj nemogoče in tega tudi ne zasledimo v poznejšem času pri onih grbih, ki so bili izdelani po heraldičnih pravilih; tako razdelitev naziva dr. Bojničić heraldičen nonsens.

Po službeni sliki je moral tudi ta grb prevzeti to netočnost, drugih se je ognuil in jih popravil, pri tem pa sam postal netočen.

Grb je lično izdelan. Na sivi temeljni barvi je kakor šotor, odgrnjeno škrlatasto s hermelinom podloženo in z zlatimi resami okrašeno ogrinjalo; nad njim zlata krona kraljevine. V sredi ogrinjala je takozvani »španski« ščit, ki nosi na rdečem polju dvoglavega belega orla v poletu; tudi nad tem ščitom je zlata krona kraljevine. Na prsni ima dvoglavi orol manjši ščit po obliki enak prejšnjemu; v tem so združeni trije grbi: 1. desno zgoraj (heraldično) srbski: na rdečem polju srebrni križ s srebrnimi ognjili v vsakem kraku; 2. levo naj bi bil hrvatski: šahovnica, 25 izmenoma srebrnih in rdečih kock v petih vrstah po pet in 3. spodaj takozvani grb Slovenije: na modrem polju 3 zlate šestokrake zvezde v legi 2, 1, pod njimi srebrni polumesec z rogljema navzgor. — Barve so povsem heraldično pravilne: krone in rese so zlate, ogrinjalo zunaj škrlatasto, hermelin in orol bela, križ, ognjila, bele kocke in polumesec srebrni; rdeča barva je svetlobliščeč cinober, modra — ultramarin.

S to izdajo si je nadel »Učiteljski dom« hvalevredno nalogo, podati grb pravilno, da bi napravil konec zmešnjavam tako različnih grbov, ki so že prava sramota za našo površnost. Kaki grbi vise na državnih uradih! Še celo službeni državni grb v Almanahu kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je pomanjkljiv; običajno je baldahin ali ogrinjalo barvano v škrlatu, tu pa v svetlobliščečem cinobru in zvezde v slovenskem grbu se vrste skoro v vodoravni črti.

Avtor grba »Učiteljskega doma« pa je dal ogrinjalo škrlatasto barvo in zvezde v slovenskem ščitu heraldično pravilno razvrstil: zgoraj dve vodoravno in tretjo spodaj pod njima v sredi; še celo v hrvatskem grbu je zaradi pravilnosti (kakor pravi posebej tiskano besedilo k temu grbu) zamenjal prvo — službeno: rdeče — polje s srebrnim, sklicujoč se na dejstvo, da je tako sestavljen hrvatski grb na strelji cerkve sv. Marka v Zagrebu. Temu ne bi oporekal, le če je že sam hotel odstranjevat morebitno napako, ne bi smel takorekoč v eni potezi sam napake zagrešiti: to je, ne bi smel kock oziroma kvadratov spremeniti v pokončne pravokotnike; heraldika je izredno natančna v označevanju posameznih črt, likov, podob itd., in to po njenih

pravilih ni več šahovnica, ampak skodlast ščit, kakor podajajo n. pr. ležeči pravokotniki (ker so podobni opekj pri zgradbi) zidan ščit.

Zaradi tega tudi grb »Učiteljskega doma« še ne odgovarja vsem zahtevam heraldike in še ni docela pravilen, ker pravi hrvatski grb ima kocko in ne skodle.

Kadar bo društvo pripravljalo novo naklado, naj da odpraviti omenjeni nedostatek in tako popravljeni grb naj bi potem ne služil samo šolam kot učilo, ampak kot točen vzorec vsem, ki imajo opraviti z izdelavo državnega grba, posebno risarjem, slikarjem, graverjem, črkoslikarjem, izdelovalcem štampiljk in pečatov; na pravilnost grbov bi pa morala paziti tudi državna oblast sama.

Ob tej priliki naj kot dopolnilo k prejšnjim izvajanjem nekoliko pojasnim postanek in sestavo teh grbov.

Dvoglavni beli (nekdaj zlati) orel in križ z ognjili kot grbi Nemanjičev, srbskih despotov in Srbije, so bizantinska dediščina srbske dinastije, ki je bila z bizantinskim dvorom v rodu (grb bizantinskih Komnenov — Paleologov). Nova Srbija ni bila v zadregi za svoje državne embleme; »illiričko-rassijanski občij zograf« Hristofor Žefarović je že leta 1741. izdal v sloveno-srbskem jeziku prevod in grbe Ritter-Vitezovićeve stematografije, ki ima na strani 2 grb nazvan: Imperium a Nemanide institutum in na strani 41 je grb: Serblia; Žefarovićevega dela so se Srbi držali in prevzeli po njem dvoglavega belega orla in križ z ognjili.

Hrvatska je imela dva grba: šahovsko desko z rdečimi in belimi kockami (Primorska Hrvatska) in kuno na rdečem polju med dvema srebrnima rekama (Slavonija). Slavonski grb je prenehal o priliki ujedinenja, ker je bila sprejeta šahovnica kot grb hrvatskega dela naše države. Po svoji preprostosti in enostavnosti je ta najbrže starejši kakor srbski, čeprav se je začel pojavljati šele v sredi XV. stl.; prvotno velja za grb Primorske Hrvatske; ali dosedaj še ni bilo mogoče izslediti, v kateri dobi ima svoj početek in kak je njegov prvotni osnutek; zato tudi ne presenetijo nedoslednosti v grbih in literaturi; eni pričenjajo z belim (odnosno srebrnim), drugi z rdečim poljem hrvatski grb, tudi število kock je različno. Knjiga: »Spiegel der Ehren des höchstlößlichen keyserlichen Ertzhauses Oesterreich«, ki je izšla koncem 17. stl., ima na strani 477 hrvatski grb s ca. 87 kockami in začenja z belim kvadratom; na str. 508 stoji grb Ladislava Postuma, v katerem je poleg ogrskega, češkega in dalmatinskega tudi hrvatski ščit, ki ima 25 kock v petih vrstah in je prva tudi bela; istotam na str. 1399 pa je v grbu cesarja Ferdinanda III. hrvatska šahovnica osmih vrst po šest polj in prične z rdečim. V »Ohmučevičevem rodoslovju« (najbrž iz druge polovice 16. stl.) je rdeče-srebrno kockasto polje, istotako po Stehmacher-ju iz l. 1604.

Ritter ima prvo polje rdeče, čeprav se glasi pod grbom prvi heksameter: Candidus et rubeus color hoc variatur in agro; pa to je licentia poetica, saj v dodatku: declaratio stemmatum praemissorum, razlaga: Croatia, scutum habet in quatuordecim plagas, rubeas albis intermixtas. Neues Adeliges Wappenbuch, Conrad Tyroff, Nürnberg, 1791, I. kn., I. del ima pri sliki: Roemisch kaiserliches Wappen — hrvaški grb: v šestih vrstah po pet kock, prva je rdeča. Oficijelni ogrsko-hrvatski grb pred prvim vratom ima 25 srebrno-rdečih polj, pričenja torej z belimi — tako kakor že gori omenjeni grb na strehi cerkve sv. Marka v Zagrebu.

Tako nasprotujoče so tudi izjave zgodovinarjev in heraldikov; Bojničić navaja v Vijestniku hrv. arh. dr. 1895/96 str. 22: Hrvatska rabi: u pet reda dvadeset i pet crvenih i srebrnih kocaka; Srkulj veli v Povijesti Hrvata, Srba i Slovenaca str. 120: grb Hrvatski: izpremišane crvene i srebrne kocke; Rački in Pucić postavljata tudi na prvo mesto: rdeče. Avtor knjige: Poviest Hrvatah pa piše na str. 234: grb kraljevine hrvatske kockast jest: t. j. četverokutna polja biela su mu i crvena. O f roju

tih poljah i o njihovu značenju razna su mnjenja. Sigillum regni Croatiae, kako je utisnut pod priznanicu od 1. siečnja 1527, kojom na Cetinju izabraše Hrvati Ferdinanda za svoga kralja, broji do 64 kocka. Šišić je dosledno za belo polje kot prvo; v Pregledu povijesti hrv. naroda str. 229 označi grb Hrvatske; nalme u pet redova po pet izmjeničnih srebrnih i crvenih kocaka, isto označbo ima v Narodni enciklopediji str. 856 in v knjigi: Dokumenti o postanku kraljevine SHS registrira dokument 180 z dne 22. dec. 1918, ki je zanimiv in vreden, da ga v celoti podam, v kolikor se tiče provizornega državnega grba: Bijeli dvoglaví orao, koji ima na prsima štít, podijeljen u dva manja polja. Na desnom je polju crveni krst s četiri C (= S) na bijelom polju (grb Srbije); lijeva polovica grba imađe šahovsku ploču bijelo-crveno sa 20 četvorina (hrvatski grb). Donje manje polje predočuje grb stare Ilirije (Slovenije). Na plavom polju bijeli polumjesec okrenut prema gore, a između njegovih krakova bijela zvijezda sa pet pera.

Iz vseh teh različnih podajanj hrvatskega grba sledi, da imajo (dokler ne bo in če bo najden izvornik) oboji prav: tako tisti, ki trdijo, da pričinja ta grb s srebrnim poljem, kakor oni, ki postavljajo na prvo kocko rdeče polje.

In takozvani slovenski grb je kombinacija grba Celjskih grofov in enega dela »ilirskega« grba — ali morda celo nekdanjega kranjskega?! Poglejmo!

Predno je bila sestava državnega grba končnoveljavno redigirana, je dr. Mal v Slovincu z dne 9. febr. 1921, št. 31 svetoval, naj bi imela Slovenija kombiniran kranjski in štajerski grb — »ako pa hočemo imeti enostaven, nekompliran in kombiniran grb, bi bilo najumestnejše, da ne sežemo po tujem polumescu, marveč po grbu staroslavni celjskih grofov, ki so bili v rodu z bosanskimi in srbskimi vladarji ter bani hrvatski in so po podedovanju Ortenburžanov vladali domala vsemu ozemlju, ki tvori današnja Slovenija«. — In vendar je prišel polumesec v grb Slovenije, četudi nima nikake zgodovinske zveze z našimi pokrajinami.

Premotrimo, v koliko je ta slovenski ali ilirski? Predrimska in rimska Ilirija ni mogla imeti grba, ker jih še ni bilo; od takrat pa tja do Napoleona pa ni obstojala nobena Ilirija ne de facto in ne de jure, še manj njen grb; Napoleonova Ilirija ni imela nikakega grba, še-le kraljestvo avstrijske Ilirije je po dolgem zavlačevanju 1836 dobilo grb, ki pa nima nobenega polumesca, ampak na modrem polju zlato vestjačo (po novcih zadnjega ilirskega kralja Gencija) z zlato zobčasto krono na ščitu.

Kje je tedaj tisti grb Ilirije, na katerega se vedno sklicujejo in kje Ilirija tega grba, ki je združevala za kratko dobo vse slovensko ozemlje? — Samo v domišljiji. Valvazorjev prijatelj Pavel Ritter-Vitezović ima na prvi strani svoje stematografije iz l. 1701. naslikan grb te Ilirije: ščit s krono, na rdečem polju, zgoraj šesterokraka zvezda (Jupiter), pod njo bel polumesec z gori obrnjenima rogloma, pod sliko pa dva distiha:

Candida, juncta Jovi, stat campo Luna rubente;

Fortunae et fidei viva figura meae,

Candidus est animus, genius quoque; grandibus aptus;

sed varia summum stat mihi sorte bonum.

Klaić pa pravi v knjigi: Djela P. Ritter-Vitezovića str. 154: povsem izmišljen je grb starega Ilirika; ta grb omenja že grof Pucić v Archiv-u f. slav. Phil. 1880, str. 341 pri popisu »Ohmučevićevega rodoslovja«: »im rothen Schild ein silberner Halbmond, darüber die Königskrone und Legende: „литит илира старих бошгана. V istem časopisu, str. 501 govori Rački o Rupčićevi »Genealogiji« (ki tudi ima grb Ilirije) in pravi: »Diese konnte nicht in jener Periode entstehen, als noch Serbien und Bosnien selbständige Staaten waren, denn in dieser »Genealogie« wird der Name und das Wap-pen Illyriens angeführt, von welchen in jener Zeit noch keine Spur vorhanden war.

da dieser Name erst während der Türkenherrschaft und zwar vom XV. Jh. angefangen in Gebrauch kam; in na strani 503 dokazuje, da so vsa ta rodoslovja: Ohmučevićevo, Rupčičevo in Korjeničevo (z ilirskim grbom) nastala v Dubrovniku v drugi polovici XVI. stl., ker so Dubrovničani kot trgovci imeli zveze po celem Balkanu in so jim bile listine, grbi in pečati posameznih srbskih, bosanskih, zetskih rodbin in vladarjev najbolj znani in na razpolago, in da so ti za vse zapadne balkanske dežele, tako tudi za Bosno in Srbijo naredili skupno ime nekdanje Ilirije (vzrok: gojitev humanističnih nauk), obenem pa si izmislili in po vseh heraldičnih pravilih mojstersko skovali (poleg nekaterih pravih grbov) tudi skupen grb Ilirije: ščit z zvezdo, mescem in krono (pravilno sestavljanje grbov ni nič čudnega za ta čas, ker se je v 15. in 16. stl. heraldika že gojila in učila kot znanost v Angliji, Franciji in Nemčiji); ta ilirski grb se je pojavil pri nas za časa narodnega preporoda — ilirizma.

Iz vsega tega sledi, da grb take Ilirije, ki je ni bilo, nima ne heraldične vrednosti, še manj pa pravice, da bi ga pri kaki morebitni sestavi jemali v kombinacijo. Mesec v sedanjem grbu Slovenije tudi ne more biti povzet z višnjevega kranjskega orla, ker je na orlu le rdeče-belo šahirana polkrožna oprsna zapona (dr. Mal).

Če tedaj zgine mesec s slovenskega grba, ne bo pri tem prav nič trpela naša pokrajinska občutljivost, ker s tem, da ostane samo grb Celjanov grb Slovenije, niso Kranjci nič zgubili in Štajerci nič pridobili, saj so tri zlate zvezde v modrem polju grb koroških Vovberžanov, tako da ima tudi naš tretji najmanjši brat zadoščenje, ker je dal vsej Sloveniji znak. (Rodni grb Sovneških — Celjanov, sta bila dva rdeča prečnika v belem polju.) — Polmesec pa nikakor ne sodi v slovenski grb. — Vse to sem navedel le za pravilno presojo državnega grba.

Razen že v tekstu omenjene literature, sem se še posluževal del:

Hauptmann Felix: Wappenkunde, München und Berlin 1914.

Ивић Алекса др.: Стари српски печати и грбови. Нови Сад 1910.

Jireček Konst.: Geschichte der Serben, II. Gotha 1918.

Jugoslavische Philatelistische Zentrale, Zagreb I. Jg. št. 2, 1923 (Dr. Bojničić: Das Wappen des Königreiches SHS).

Polc Janko dr.: Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925.

Stemmatographia, sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio, et restitutio, auctore equite Paulo Ritter.

Zahn-Siegenfeld, Steiermärkisches Wappenbuch von Zach. Bartsch 1567, Graz—Leipzig 1893. Karl Prijatelj.

Jaksch-Wartenhorst Dr., Die Edlinge in Karantien und der Herzogbauer am Fürstenstein bei Karnburg. Sitzungsberichte dunajske akademije znanosti, zv. 205. Wien—Leipzig 1927. (Ponatis str. 19.)

Zadnja desetletja so prinesla celo vrsto daljših in krajših spisov o ustoličevanju karantanskih vojvodov in o postanku plemičarjev. Povod Jakschevi razpravi je dal članek Hansa Fehra »Das Waffenrecht der Bauern im Mittelalter« v »Zeitschrift d. Savignystiftung für Rechtsgeschichte« 48, Germ. Abt. 35, 121 (str. 11, op. 32), v katerem je Fehr opozoril na kapitular Karola Vel. iz l. 789., po katerem so svobodni kmetje smeli nositi orožje. Ta kapitular, doslej neznan in neupoštevane, je odločilne važnosti za vprašanje o postanku karantanskih plemičarjev, s tem je pa dalje v zvezi vprašanje, kaj je za pravo b i s t v o pri obredih vojvodskega ustoličevanja.

J. poda najprej pregled raznih teorij o teh vprašanih in jih je treba tudi tukaj navesti, da se razvidi, v čem se Jakscheva teorija razlikuje od drugih. P u n t s c h a r t (Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten, Leipzig 1899) je razlagal ustoličevanje kot posledico zmage poljedelskega sloja nad nomadskim; plemičarji so

slovenski kmetje, ki so zmagali nad pastirskim plemstvom. E. G o l d m a n n u (Die Einführung der deutschen Herzogsgeschlechter in den slowenischen Stammesverband, Breslau 1903) je vojvodski kmet pri ustoličevanju naslednik staroslovenskega duhovnika, ki nemškega vojvoda sprejme v slovensko plemensko zvezo, ko so po l. 828. bili odstranjeni domači knezi. — J. G r a b e r (Der Eintritt des Herzogs v. Kärnten v Sitzungsber., zv. 190, 1919) je vzel za podlago svoji razpravi vrinek v »Schwabenspiegel« o ustoličevanju in je izvajal, da je vojvoda imel svoje pravice deloma od kralja, deloma od dežele, oziroma od kmetov svobodnjakov. Le-ti so si izvolili svojega zastopnika-sodnika, ki naj rzsodi, je li novi vojvoda kmetom po volji ali ne. Vojvodski kamen je simbol najvišje sodne oblasti v deželi. Ko je ljudstvo novega vojvoda slovesno sprejelo in povedlo do vojvodskega kamena, mu je s tem priznalo najvišjo oblast v deželi. — Pr. L e s s i a k (Carinthia I, 1913, str. 81 d.) je krajevno ime K a z a z e razlagal kot turško-tatarsko in izvajal, da so »Edliugi« ostanki avarskih gospodarjev nad Slovenci.

Končno je Slovenec L. H a u p t m a n (Politische Umwälzungen unter den Slowenen v. Ende des 6. Jahrh. bis z. Mitte des 9. v Mitteil. d. Instit. f. öst. Geschichtsforsch. 36, 1915) prišel na misel, da so gospodujoč sloj v Karantaniji bili H r v a t i, ki so Slovence osvobodili avarskega jarma in sami zagospodovali. Njih nasledniki so plemičarji.

Na to poda Jaksch kratek pregled razmer in dogodkov v stari Karantaniji od onega časa, ko je karantanski vojvoda poklical Bavarce na pomoč proti Avarom in postal od njih odvisen, pa do frankovske zavlade. Edini vir je »Conversio — — —«, ki pa ni povse zanesljiva, ker zanaša razmere svojega časa (okoli 870) v starejšo dobo.

Po Jakschu je bistveni del obredov pri ustoličevanju in postanek plemičarjev v zvezi s pokristjanjenjem Slovencev. Odkar je Tassilo 772 zlomil odpor paganske siraanke med Slovenci in je 778 Karantanija prišla pod frankovsko oblast, ni več slišati o odporu paganskih Karantancev proti krščanstvu, vendar pokristjanjenje s tem ni bilo končano, v deželi sta bili še naprej dve stranki: paganska in krščanska. To razmerje odseva iz znane dogodbe na dvoru vojvode Inga. Tu nam daje podrobno prej omenjeni kapitular Karola Vel. Del plemstva se je pokristjaniil, enako tudi del kmetstva, toda varni niso bili pred napadi svojih paganskih sorojakov, z a t o s o d o b i l i p r a v i c o n o s i t i o r o ž j e, da so se mogli braniti. In to so ravno svobodni kmetje, ki so pozneje po svojem zastopniku pri ustoličevanju izpraševali novega vojvoda glede njegove krščanske vere, ta uredba je čisto germansko-krščanskega značaja in je prišla v navado za Karola Vel., če ne že za Tassila. Kmet, ki je izpraševal vojvoda, je dobil to častno opravilo v dedno pravico najbrž ob nastopu Majnhardovem (1286).

S tem padejo tudi prej navedene teorije drugih zgodovinarjev. »Knežji kamen« ni nikak simbol deželne oblasti in posesti, kakor sta mislila Puntchart in Graber; obred na knežjem kamenu se je sploh vršil le, če je izumrla vojvodska ročlovina in je nastopila nova, kakor se je to zgodilo ob nastopu Sponhajmcev 1122 in vojvoda Majnharda 1286. Dotični kamen je bil vzmogje nekega rimskega stebra in kmet-sodnik se ga je kdaj slučajno poslužil pri svoji funkciji, potem pa je dobil nekaj nimbus. Od tega je razločevati vojvodski stol; le ko je vojvoda tega zasedel, je dobil polno oblast v deželi. — Knežji kamen tudi ni nikakšen staroslovenski kulturni kamen, kakor je mislil Goldmann. Brez podlage je tudi Hauptmanova teorija, da bi plemičarji bili gospodujoči sloj Hrvatov. Odpade tudi Lessiakova fantastična trditev o gospodujočem avarskem sloju. Zanimivo je, da se največ plemičarjev nahaja na nekdanjih brižinskih posestvih v gornji Ziljski dolini, gornji Dravski in Melski dolini, potem na briženskih posestvih v Junski dolini in okoli nekdanj karolinškega Blatograda.

Krščanska vera dolgo ni bila varna pred paganskimi napadi, potrebovala je oboževanega varstva. To varstvo so dajali plemičarji.

V primeri z drugimi teorijami je ta še najmanj izumetničena in iz historičnih razmer celo umljiva, dasi si popolne izvestnosti in razvidnosti tudi ta ne more lastiti.

Fr. K o v a č i č.

Orožen Janko: Zgodovina Celja II. Celje 1927. 8°. 162 str.

Orožen je zbral vse važnejše izsledke o Celjanih in jih v pričujočem delu predal javnosti. Knjiga ne opisuje samo zgodovine Celja, ampak predvsem zgodovino Celjanov, katero pravtako nujno rabimo. Za naše razmere je značilno, da smo dobili izčrpno monografijo o Celjanih šele l. 1927., torej potem ko so že izšle razne zgodovine Slovencev in slovenskih pokrajin. Po izčrpno izrabljeni literaturi — pogrešam samo Mravljaka — spisano delo bo sigurno in pregledno služilo kot monografija o Celjanih tako strokovnjaku za vpogled kot lajku za splošno informacijo.

Vitanjsko gorovje je po Krebsu vse pogorje od Paškega Kozjaka do Donačke gore; v ožjem smislu pa ne obstoja, ravnotako kot tudi ne v širšem Krebsovem, ker se orografsko in po ljudskem imenovanju deli v Kozjak in Stenico. »Vitanjsko pogorje« so Nemci umetno ustvarili kot gorsko enoto, da postavijo nanj južno mejo Srednje Štajerske, po vojni pa politično mejo med Avstrijo in Jugoslavijo. Glede uporabe imena Sonck pripominjam, da rabi ljudstvo poleg imena Stari grad še ime Žovnek in da imenuje še danes lastnike dvorca »Ruhetal«, ki pa ne leži sredi polja, žovneške gospode. Radi tega bo edino upravičena raba Žovnek in ne Sonck. Da je stal prvotni grad Ojstrica na Krvavici, poroča Milica Štrekelj. Ker ne navaja virov, po kom ima te podatke, smatram na podlagi njene razprave, da izvaja to iz tradicije. Ljudstvo v Ojstriških hribih pozna še danes Veroniko Deseniško; precej razširjena pripovedka pravi, da je dal celjski grof (Hermin II.) vreči Veroniko z gradu v prepad pod gradom, ki je stal na Krvavici. Ljudstvo si tako razlaga vprašanje, zakaj so apneniški skladi na Krvavici krvavordeči, skladi, ki so ravno dali Krvavici ime; tako da ima ta pripovedka etiološki značaj. Na drugi strani pa ta tradicija potrjuje poročila, da je bila Veronika pogubljena v Ojstrici, kajti samo resnična tragična Veronikina smrt je lahko zapustila tako globoke in trajne vtise v ljudski duši. Proti gradu Ojstrici na Krvavici pa govori dejstvo, da nimamo na vrhu nobenih razvalin. Prostor na vrhu Krvavice je tako majhen, da se lahko nanj postavi majhna koča, na noben način pa ne grad¹⁾. Krvavica je s severa, vzhoda in zahoda nepristopna, z juga pa težko. Ta lega bi bila za grad izborna, ampak v veliki višini je prometno grad izoliran in nimamo niti enega primera v naših krajih, da bi ležal grad na hribu, ki sicer s svojo zunanostjo vzbuja fantazijo, ki pa leži v višini preko 900 m. Zgodovinsko imamo dokazane tri ojstriške gradove. Najstarejši je stal na gričku Stari grad, tudi Kukenberg imenovan, kjer imamo ostanke razvalin in kamor tudi postavlja ljudska tradicija najstarejši ojstriški grad. Kronološko drugi grad je stal na mestu, kjer imamo danes v Ojstrici (= dolina potoka Ojstrice, ki se izliva v Konjšico in ne obratno, kot to prikazuje avstrijska špecijalka) Piusijevo skladišče drv in katerega temelji se pod drvni še vidijo. Tretji, ki pa je bolj pristava, je današnji grad Ojstrica. Iz morfoloških in zgodovinskih prilik stara Ojstrica ni stala na Krvavici, ampak na Starem gradu ali Kukenbergu.

Topografsko predstavlja grič, na katerem leži Žovnek ostanek orografske zveze med Godvejem in Dobrovljem v ožjem smislu. Močen izvir Trnavce je na severu erodiral in denudiral ter povzročil, da je nastala dolina, ki končuje v ko-

¹⁾ Glej Lukman v »Časopisu« 1923, str. 102—103.

tiu. Pod gradom in tako prekinila zvezo z Dobrovrljem. Na južni strani pa je iz antikoline doline nastala nova tipično erozijska dolina Faronškov jarek in tako ločila Stari grad od Godveja. Vzporedno z nastajanjem doline Pod gradom pa se je razvila na pobožju Grmade nova dolina Kačnik, katera je poleg nastoja Faronškovega jarka ustvarila med Grmado in Starim gradom sedlo Rjava peč, vzhodno od katere se dvigujejo razvaline.

Predvojni lastnik Ruhetala in Žovneka Knobloch je Žovnek v začetku 20. stoletja restavriral s tem, da je upostavljal stolp za bivališče, popravil vhode in stopnišče. Kajti uporabljal je razvaline kot lovsko hišo. Da je imel lepo gotško sliko restavriranih razvalin pred očmi, je izsekal na 1 h hoda dolgi ravni črti Ruhetal—Žovnek iz gozda 8 m širok presek. Lična kuhinja je omogočala na razvalinah lovčemu pripravo jedi. Deloma so poškodovali restavrirane objekte nekulturni obiskovalci, deloma pa je restavrirano uničil preobrat l. 1918. Neodgovorni elementi, ki so poznali prilike, so raznesli kuhinjo in vse kar je bilo v do takrat opremljenem stolpu kaj vrednega. Ostala je samo še streha in del lesenih tal. Od takrat je Stari grad prepuščen samemu sebi.

Orožnovo mnenje, da je stal Scheineck na Vimpergu pri Polzeli, potrjuje poleg tega kar navaja Orožen dejstvo, da imenujejo Savinjšani še danes Pongratzov dvorec na Polzeli Šenek, lastnika pa šeneškega. Rechberški = Reberški. Mesto, kjer je nekdanj stal Sachsenwart, se imenuje danes Burkelčev hrib. Marof ni identičen s Heckenbergom in leži v Stopniku na vznožju Heckenberga. Nejasno je lokaliziran Podgrad, ki leži približno 1 km W od Vranskega tik pri jakem izviru Podgraščice in pod Taborom.

Z željo, da bi založništvo drugič izdalo najprej prvi in šele nato drugi del ter poskrbelo za lepšo izvedbo slik, združujem iskreno željo, da najde ta lepa knjiga mnogo čitateljev in da gre pisatelj Orožen po začrtani poti naprej. Potem bo zlasti v novejški zgodovini Celja pripravil obilo gradiva za novoveško slovensko socialno in gospodarsko ter narodnostno zgodovino.

H knjigi se, ko izide v celoti, še povrnemo.

F r. B a š.

Melik Anton: Kolonizacija Ljubljanskega Barja. Ljubljana 1927. 8°. 66 str. Knjiga podaja nastoj, razvoj in sliko barskih vasi Lipe, Črna vas, Izanska cesta, Ilovice in Havptmanice.

Po zgodovinskem opisu osuševalnih del na Ljubljanskem Barju v drugi polovici 18. in v začetku 19. stoletja se začne 1830 pod vplivom mestne občine ljubljanske kolonizacija na Volarju, l. 1838. na Ilovi. Iz knjige sem dobil vtis, da je kolonizacija Barja osebno del Hradeckega. Vsled premajhne brige oblasti in vsled naraščajočih poplav je nadaljna kolonizacija zastala do šestdesetih let preteklega stoletja. Prvotni naselbini ste bili živinorejsko-poljedelski. Proti petdesetim letom pa prikroji ljubljanska industrija svoje obrate na šoto. Rezanje šote na Barju da Barjanom zaslužek, dvigne že obstoječi koloniji na Volarju in Ilovi, na novo pa ustvari Izansko cesto, Lipe in Havptmanice. Vse barske kolonije se danes razvijajo pod vplivom Ljubljane. Izanska cesta do Iščice ima predmetni značaj, Lipe, Črna vas, Havptmanice in Ilovica so pa kmetjska selišča. Zelo natančno je opisan razvoj uporabe imen barskih naselbin. Po izvoru prevladujejo v Črni vasi priseljenci z dobavskih vasi, na Ilovi Dolenjci z okolice Šmarja in Grosuplja, na Izanski cesti in v Havptmanicah pa živijo v enaki meri priseljeni Izanci in Dolenjci. Večja posest se širi samo v Črni vasi in Lipah, tam je človek kmet, drugod pa mala posest prisili prebivalca na delo v Ljubljani. Med kulturami prevladuje travnik, mnogo manj je njiv, gozd pa skoro popolnoma manjka, kar je še posebno občutno, ko je izčrpana tudi šota. V kolikor ne redi

Barjana živinoreja, mu nudi kruh delo v Ljubljani. Radi rahlih tal je v začetku kolonizacije prevladovala lesena hiša; ker pa lesene hiše radi vlage in poplav hitro propadajo, gradijo danes Barjani zidane hiše, katere postavijo na umetne dvignjene, zvišane stavbišče in katere fundirajo s svežim jelševim lesom. Podzemeljskih kleti ni, mesto njih so bile nekdanje šotne jarnice. Razvoj hiš kažejo tločrti iz Črne vasi in fotografije. Različna priseljena narečja se pod vplivom ljubljanske govornice izoblikujejo v enotno narečje. Ker manjka Barju — t. j. barskim kolonijam — cerkev in občina, jim manjka tudi krajevno, topografsko središče. Izvor od revnih, gospodarsko propadlih oseb; pomanjkanje verskega, otroškega, gozdnega življenja, večni strah pred povodnjo je v zvezi s turobno in enolično pokrajino ustvarilo Barjana za fatalista, kateremu tudi manjka potreba in smisel za dekoracijo.

»Kolonizacija Ljubljanskega Barja« je lep zgodovinski, narodno-gospodarski in narodopisni spis; metodično je antropogeografski samo v toliko v kolikor je geografska podlaga zgodovini, narodnemu gospodarstvu in narodopisju. Brez ozira na geografsko enotno pokrajino, ki jo predstavlja morfološka kotlina celotnega Ljubljanskega Barja se vprašamo, ali sploh obstoja v Lipah, Črni vasi, Ilovici, Ižanski cesti in Hauptmanicah antropogeografska zveza med zemljo in človekom. Ali ne veže človeka na Ižansko cesto i. dr. Ljubljana kot ljudska aglomeracija in pa dolensko ter notranjsko hribovje? Fiziokratska uprava je Barje izsuševala in kolonizirala, ljubljanska industrija je to kolonizacijo pospeševala, današnja Ljubljana pa Barje urbanizira. Geografski problem je tu v Ljubljani in ne na Barju, to je element prostora v katerem se širi Ljubljana. Ali pa ne obstoja tu preobražanje narave po človeku v smislu G. Wegenerja? Ne, ker priseljevanje na Barje z čobravskih, ižanskih in šmarskih vasi je izraz pokrajine. Barske kolonije so geografsko izraz stremjenja obrobnega ozemlja Ljubljanskega Barja k svojemu antropogeografskemu središču, k Ljubljani. Problem je torej izven v 19. stoletju poseljenih vasi na robovju morfološke enote. Lipe, Črna vas, Ižanska cesta, Ilovica in Hauptmanice so zadaj izraz kolonizacije celotne enote Ljubljanskega Barja in osredotočanja njegovega prebivalstva na mejo hribovja in ravnine, posebno pa na Ljubljano. Dobra bi metodično bila lokalizacija polovica, ki je pogledala iz vode (str. 8), delov katere je bilo mogoče uporabiti za pašnike in travnike (str. 8, 9), kateri posestniki na Ilovici (kje) so ostali kmeti (str. 29), kje prevladujejo posamezni tipi hiš in kje bivališča z, kje brez gospodarskih poslopij. Podatki na str. 27 izpopolnjujejo Bohinca (Geografski vestnik 1926, p. 26).

Vsebinsko je delo zelo dobro, posebno se odlikuje zadnji narodopisni del. Za Melika značilni, prijetni epsko-pripovedni slog pa dvigne nazornost njegovega dela do izrazite poljudnosti. V stremljenju popularizirati znanost, pomeni Melikovo delo temeljit in odločen korak naprej, vsled česar mu je uspeh zasiguran. F. R. B. A. Š.

Vatovec Fran: K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja. Odločki iz inauguralne disertacije »Kolonizacija laškega okraja«. Ljubljana 1927. 8°. 95 str.

Hauptmann je kot univerzitetni profesor izredno vplival na svoje učence z metodo zgodovinskega podajanja snovi ter s tem, da je zainteresiral svoje učence za geopolitiko, predvsem pa za socialno in gospodarsko zgodovino. Medtem ko so dosedaj odhajali učenci z univerze na srednje šole prepojeni s Hauptmannovim duhom, je sedaj izdal mnogo obetajoči Vatovec javnosti nekatere rezultate svojih znanstvenih raziskavanj, ki nam predstavljajo gospodarsko-zgodovinsko stran Hauptmannove šole. Vestno in temeljito delo ne potrebuje ocene; stoji tako visoko, da ga težko pohvalimo, ker mnogokrat pohvalimo dela, katerih nivo je mnogo, mnogo nižji od Vatovečeve knjige.

V laškem okraju najdemo rimsko kolonizacijo na treh kompleksih: 1. Trbovlje—Hrastnik; 2. Zidani most—Loka—Razborje; 3. Laško—Rimske Toplice. Izven teh treh okrožij leži k celjskemu kompleksu pripadajoče ozemlje Rifnega gozda, Slivnega in Tremerja. Ta kolonizacijska okrožja so strnili po svojih zaselkih Slovenci, ki so se tu naselili pod vodstvom svojih županov na skupni posesti. Delo županov so nadaljevali Nemci; pod njimi izgine skupna posest in nastanejo hube, kmetije.

Organizacijo tega ozemlja v 13. stoletju nam kažejo urbarji. Upravno vlada ves okraj officialis — oskrbnik v Laškem; pod njim so 4 šefoni, vsak v svojem upravnem okrožju: 1. Posavski s sedežem v Širju; 2. Trboveljski; 3. Obsavinjski (Velo); 4. šefonat dolnje Voglanje (Velika Breza). V Savinjski dolini leži med Ojstrico in Kasazami žalsko okrožje, ki ga ne upravlja šefon, ampak oskrbnik, ki nima stalnega sedeža. Pod šefoni so župani. V kompetenco oskrbnika spada pobiranje davkov in priceljane sodnih več. Prvotna šefonova oblast je sodstvo, kateremu se pozneje pridruži izterjevanje davkov v šefonatu. Župan poseduje 2 hube in je naseljen številčno med kmeti (z 1 hubo) v razmerju 1 : 3,6 ter ne predstavlja kot misli Peisker polnomada proti poljedelcu kmetu. Genetično izhajajo župani iz načelnikov staroslovenskih rodbinskih ali plemenskih zvez in predstavljajo prehod iz staroslovenske patrijarhalne tradicionalnosti v nemške upravne oblike srednjega veka. Župan ima iz prednemške dobe nadzorstvo nad skupnimi, soseskinimi gozdovi in pašniki, nad ovčjerejo, svinjerejo, čebelarstvom, lovom in skupnim pridobivanjem kulturnih tal ter sodstvo »de modicis causis«; nemška zavlada mu doda še nadzorstvo nad deželnoknežjimi posestvi v naselbini, pobiranje davkov od podrejenih kmetov, umeščanje in odneščanje kmetov, ter izpoved o davčni možnosti posameznih kmetov. Kmet plačuje štiri- do devetkrat več davkov kot župan. Napram županom v drugih delih bivše Štajerske zavzema župan v laškem okraju privilegiran položaj.

V 13. stol. vlada v laškem okraju izrazito naturalno gospodarstvo. Poljedelstvo predstavlja pšenica, oves, lan in nanovo se razvijajoče vinarstvo; živinorejo svinjereja in nazadujoče ovčarstvo; izmed obrti se pojavlja sodarstvo v Brinem selu. Poljedelstvo z živinorejo je razvito v trboveljskem, obsavinjskem in šefonatu med Gračnico in Voglajno; v posavskem šefonatu pa v Ledini, Orehovem, Libovcu, Počakovem, Plešjem, Dollnah, Lukovci, Breznu, Širjem, Kernicah in Polju. Ovčarstvo samo prevladuje v Suhem dolu, Zahribu in Kumu. Samo poljedelstvo se goji v Spodnji in Zgornji Loki, že razvito vinarstvo pa v Slapu.

Nemški gospod je pri razdeljevanju zemlje prisodil, kjer je bila boljša zemlja, hubi ali kmetiji polovico slovanske hube t. j. ca 6 ha, kjer pa je bila slabša zemlja (trboveljsko-hrastniški šefonat in Kumovo ozemlje) pa tri četrtine t. j. ca 9 ha. Značilno za agrarni konservativizem je, da se je stanje posesti obdržalo v glavnem do danes isto kot je bilo v 13. stol. Ozemlje laškega okraja je bilo v istem času — razen Lokavca in Jurkloštra, za kar pa nam manjkajo podatki — v splošnem poseljeno v isti meri kot danes. Zaselki so že obstojali in njih preustroj se izvrši šele v zadnjih 100 letih pod vplivom obrtnega razvoja laškega okraja. Neenakomerno parcelno odmero je izvedel slovenski župan povsod razen v Loki, kjer je nemški zemljiški gospod izvršil enakomerno odmero parcel med avtohtono in kompaktno slovensko agrarno prebivalstvo.

Na temelju izčrpnne uporabe literature (predvsem Peisker, Dopsch, Hauptmann, Orožen, Sidaritsch) in urbarjev, ugotovi Vatovec z duhovito historično kritiko referirane rezultate.

K razpravljanju vprašanja o poljedeljskem sistemu (p 55. r. s.) pa nastopi vprašanje: Ali je tehnično samo požigalništvo sploh mogoče? Današnja praksa koroških

novin, pohorskih »frat« in posavskih lazov nam kaže, da ne in da moramo radi tehnike pripravljavanja lazov videti poljedeljski sistem v požigalništvu in delu s sekiro (tudi v Lokavcu!). Ta sistem pa predstavlja zadnje razvojno stopnjo kopaštva v krajih, kjer ne more človek uporabiti za poljedelstvo živalske delovne sile. Požigalništvo je samo en del priprave laza za kulturo. Iz geografskih razlogov ostane odprt tudi postanek planšarstva. Ali je ono — razen paše po gozdu in grmičastih golicah — sploh obstajalo kot planšarstvo? Zakaj ni razvita svinjereja v žalskem okraju, ko so ravno tercijerne terase na črti Kasaza—Ojstrica zemlja hrastov, nad katerimi se na pobočjih dvigajo številne bukve? Ali bi ne bilo boljše kot iz paše po hrastju izvajati svinjerejo iz vzporednosti s poljedelstvom; kjer vlada ovčarstvo, ni svinjereje (V, VI, VII, p. 38); kajti, da na ilovnatih, deloma močvirnih, deloma pa prodnih tleh žalskega okrožja poljedelstvo ni najbolje uspevalo, vsled česar zaostane razvoj svinjereje, je razumljivo. Pri čebelarstvu je vresje samo eden izmed pogojev in zato ni absolutno nujno. Kostanj, lipa, smreka itd. pa celo daleko nadomeščajo nizko hosto. Neobhodnost požigalništva za čebelarstvo tudi ne obstoja. Kajti, ko se laz opusti — opuščen laz = lazišče — ga prerase leskovje, jelša, breza, robidovje, srobotje, ostrožnice in maline. Vresje samo pa raste predvsem pod borom ali pa v redkih, svetlih ter mešanih gozdovih ali na takih posekanih tleh. Pri uporabi Sidaritschevih nazorov o razvoju krajev, moramo biti oprezní, ker aplicira S. na tujih krajih doznana dejstva na naša tla in pa ker rešuje historične probleme enostransko geografskim potom.

S tem pa ne kritikujem lepega Vatovčevega dela; ono je tako bogato — poleg izsledkov — na mislih, da jih avtor sam ni mogel rešiti v celoti, ampak, da je rešitev nekaterih misli, problemov samo namignil. K temu sem zgornje pripomni radi tega, ker ostanemo vedno, kadar rešujemo kulturno-zgodovinske probleme s specijalnimi geografskimi vidiki, samo pri logično utemeljeni domnevi, ki pa ni nujno sigurna.

Glede imen je pravilno Mrzlica mesto M. Planina ali M. planina (p. 8, 9.), Kasaze mesto Kazase (p. 8.) in Gozdnik mesto Goznik (p. 9.). Zaznamovanje — imensko — parcelne odmere s sistemi prog, grud in blokov je pa kabinetsko in zato brez krvi.

Z gradivom, izsledki in mislimi bogatega dela ne morem dovolj toplo pozdraviti in priporočiti.

Fr. Baš.

Sič Albert: Slovenske narodne noše. Druga izpopolnjena izdaja z barvanimi slikami M. Gasparija. V Ljubljani 1927. Vel. 8°, 57 str. + 11 tabel slik. Natisnila in založila Učiteljska tiskarna. V listku »Slovenskega Naroda« so izhajali Sičevi članki o slovenskih narodnih nošah, ki jih je leta 1919. zbral in izdal deloma preurejene v drobni knjižici. Pričujoča knjiga je druga izdaja omenjene ter je deloma izpopolnjena in opremljena z osmimi barvanimi slikami »najvažnejših tipov naših narodnih noš«, ki jih je izvršil akad. slikar Maksim Gaspari z naslovno vinjeto vred. Pisatelj je priobčil tudi Schreiberjevo skupino slovenskih narodnih noš, priobčeno v »Slavjanskem Jugu« l. 1868., ki so prerisane po Korytkovih slikah, priobčenih v Carnioliji l. 1848., razen tega pet Korytkovih in 6 sličic belokranjskih ženskih pokrival ter parto, kot glavni nakit Belokranjic.

Na ta način je podlistkarska vsebina dobila bolj reprezentančno obliko. Pisatelj je imel namen podati gradivo; ni se spuščal v zgodovinska in umetnostno-zgodovinska razmotrivanja o nošah. Gradivo pa je črpal iz tiskanih in živih virov, med katerimi omenja za ljubljansko narodno nošo svojo mater, za belokranjsko pa Frana Lovšina, nadučitelja na Vinici. Prekmursko nošo mu je opisala sestra Valburga iz ljubljanskega Marijanišča, ki je doma v Beltincih. Knjiga še ni kompendij o slovenskih narodnih nošah, pač pa nudi gradivo za tak kompendij. Nas kot lokalne patriote seveda najbolj

zanima V. slika: Noša iz bivše Štajerske. Ker so pa noše na bivšem Štajerskem tako različne kakor na bivšem Kranjskem, kjer imamo oblike od alpskega do slovensko-hrvatskega nižinskega tipa v Beli Krajini, tukaj pa od alpskega do slovensko-hrvatskega panonskega tipa, nas ta edina slika ne zadovoljuje, ker ni označeno, od kod in pa iz katere dobe da je. Kolikor morem presoditi, je kombinirana slika iz zapuščine nadvojvode Ivana. V njegovi zbirki je slika z napisom: »Ein Bauer aus Sulzbach im Alltags Kleidungs«. Primerjaj spis: O narodni noši v Savinjski dolini, Naš Dom 1926, str. 176, kjer je opisan ta kmet v vsakdanji obleki! Sedaj torej vemo, da je mož Solčavan. ženski pa tudi nista daleč od tam. Slikal je moža slikar nadvojvode Ivana K. Rus leta 1811. Na Rusovi sliki je mož sam. Pisatelj bi bil moral povedati, od kod ima sliko in kdo jo je slikal. Opisane so sledeče narodne noše: 1. Ljubljana z okolico in Gorenjsko, Škofja Loka in okolica, Dolenjke. 2. Bela Krajina. 3. Bivše Štajersko. 4. Prekmurje. 5. Koroški Slovenci (Ziljani in noša okrog Bač in Roža). 6. Slovenci iz Trsta in okolice. 7. Istrski Slovenci. 8. Beneški Slovenci. Nato sledijo starejši opisi od Ulrika Lichtensteinskega do trojanskega Konška. Pisatelj je storil dobro delo, da je to gradivo zbral v lično knjižico, ki bo nudila raziskovalcem narodnih noš obilo gradiva. Da pa opis ni živahnejši, je kriv predmet in pa stanje te naše narodopisne panoge, ki je še v povojih.

Fr. Kotnik.

Sborník I. sjezdu slovanských geografů a etnografů v Praze 1924. Praha 1926. 4°. 472 str. Uredila B. Šalamon in V. Švambera.

Prvi kongres slovanskih geografov in etnografov l. 1924. je pokazal stanje in znanstveni nivó geografije in etnografije pri Slovanih, izvzemši Ruse in Slovence. Referate, ki prikazujejo slovanske geografske in etnografske izsledke in metodična pota, nam podaja »Sborník«, urejene po sekcijah, v katere je bil razdeljen kongres.

Poročila o historičnem razvoju in današnjem stanju kartografije v Jugoslaviji, Bolgarski, Poljski in Češkoslovaški nas uvedejo v kongresna predavanja, ki nam posebno pregledno podajajo klimatske in metereološke, etnografsko-folkloristične in geografsko-šolske razmere omenjenih slovanskih držav. Slike iz morfologije, rastlinske in živalske geografije, autropologije, etnografije, autropogeografije pa nam kažejo razmerje posameznih slovanskih narodov v spoznavanju geografije in pa kako, s katerih vidikov proučava eden in drugi narod svojo zemljo. V teh referatih so udeleženci kongresa informirali drug drugega o stanju domače geografije in etnografije.

Poleg poročil o domačih slovanskih zemljah so podane geografske slike iz Siana, Alaske, Britanske Kolumbije, Filipinov, Hindukuša, Turana, Sibirije, Spitzbergov; Anto pa išče pri Ptolemeju naš romantični etnograf N. Županič.

O problemih, ki zanimajo specijelno nas Jugoslovane, poročajo: Bošković o izvornih kartografskih delih geografskega oddelka srbskega generalnega štaba in Vojnega geografskega instituta Kraljevine SHS (str. 8). Pick pride pri proučevanju Pivke, Unca, Ljublanice do rezultata, da hidrografska ne prevladuje v Krasu talna voda, ampak podzemeljska reka; ne sme se pa postavljati za Kras splošnih pravil (87). Vujević poda jasn pregled toplotnih in padavinskih razmer naše države (118.). Bončev: Tektonika W Balkana. (123.) Matoušek govori o tektoniki Dinarskega gorovja (131). Jovanović poda Cvijićeve rezultate o študiju abrazije na S Panonskega morja v Šumadiji in na Balkanskem polotoku (171), Petkov: horizontalno in vertikalno razširjenost talofitnih organizmov (207) in Pevalek: fitogeni travertini v Plitvičkih jezerih (208). Iz Kliminega članka vidimo, da imajo v naši državi Slovaki absolutno večino v Petrovcu, Kovačici in Stari Pazovi, Čehi pa v Končanici v požeški županiji. Iširkov: Karakteristika bolgarskih mest (225). Drončilov: Prazgodovinske lobanje Bolgarov

(246). Priprosta pa jasna sta Milojevićeva autopogeografska profila Jadran—Panonska nižina in Morava—Vardar (261). Vatev: Antropološka raziskovanja v Bolgariji (288). Ivanov: Axios—Vélika—Vardar (297). Romanski: Etnografski problemi Južnih Slovanov (355). Šiškov piše o na smrt obsojenih Pomakih v Macedoniji in južni Traciji (359). Šišmanov o problemih bolgarske etnografije z ozirom na občeslovansko etnografijo (374). O zgodovini in stanju Etnografskega muzeja v Zagrebu poroča Tkalčič (385), o pastirjih v Hercegovini Vuletić - Vukasović (389). Zanimiv je Cvetičev članek: Geografija v naši gimnaziji, kjer najdemo lepo očrtano visoko stališče geografije v srbski gimnaziji v dobi do 1853, 1853—1882, ki pomeni za geografijo padec in novejšo, današnjo dobo (409).

Ker dela razumevanje v vseh slovanskih jezikih pisanih referatov težkoče, bi bilo želeli, da prihodnjč dobijo članki resumé v kakem svetovnem jeziku, ali pa da sploh izidejo v francoščini.

F r. B a š.

Vejšil Čurčić: Starinsko oružje. V Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knjiga XXXVIII—1926 je objavil V. Čurčić svojo lepo študijo o starinskem orožju; na tridesetih straneh je med tekstom razvrščenih 56 naravnost sijajnih slik, ki res naravno kažejo največ puške, pa tudi sablje, kladiva, sekirice, toke in emanluke. Študija je razdeljena na puške, dolge, tanke in male, potrebščine za puško, dolge nože — handžarje, bodala in nožiče, sablje, kladivca, sekire, emanluke (to so dragoceni žepi, kjer hrani mohamedanec koran, da ga ponese seboj v boj) in toke (kovinaste ploščice, da je vsaj nekoliko telo zavarovano). Že iz tega pregleda pa se vidi, da je avtor izbral samo tisto orožje in opremo (ker emanluka vendar ne moremo prištevati k orožju), ki mu je bila vseč ali ki jo je imel pri roki. Kje so ostali lok in puščica, kopje, topuz in buzdohan, kje topovi? — Človeku je kar žal, da to manjka, ko naslov vse obeta in ko je to, kar študija prinaša, res vzorno zbrano. Medtem ko sem moral jaz pri svoji disertaciji (Orožje v jugoslovanski narodni epiki, izdala Jugoslovanska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, v Zborniku za narodni život i običaje južnih Slovena XXV./I.) izhajati iz narodne pesmi in sem bil navezan vseskozi le na književne podatke, se vidi, da ima Čurčić predmet v roki, ga fotografira, opiše in se pri tem spomni kakega mesta v narodni pesmi. Ne citira ničesar, na literaturo se ne ozira; edini svetovalec mu je »naš odlični stari puškar Avdija Sabljar«. Omembe vredno se mi zdi, da navaja Čurčić puške »risanke«, ki so se kovale v Risnu pri Kotoru. Verjeti pa mu ne moremo, ko trdi, da imajo puške »ledenjače (ledenice)« svoje ime od leda, ker so okovane v srebro, ki se beli in preliva; Akad. Rječnik te besede tudi ne tolmači; zelo verjetno pa je, da se po ljudski etimologiji naslanja ime na ledja ali pa stoji za »venedice«, puške iz Benetk. Čudovito pa je, kar Čurčić izrecno omenja, da ne pozna malih pušk, ki jih najdemo v narodni pesmi najčešče, namreč malih dževerdarov.

D r. P. S t.

Društveni glasnik.

Zgodovinsko društvo v Mariboru.

(Poročilo za leto 1927.)

Od zadnjega poročila je imel odbor sejo 25. septembra in 25. oktobra 1927, 4. novembra ob ½19. uri pa se je v čitalnici Štud. knjižnice vršil 18. redni občni zbor.

Društveni predsednik dr. Fr. Kovačič je pozdravil navzoče, konstatiral nesklepčnost (bilo jih je le 16) in otvoril zato — po pravilih — takoj nov občni zbor, sklepčen ob vsakem številu udeležencev. Spomnil se je umrlega odbornika ravn. M. Pirca, nato pa poročal o društvenih publikacijah ter o stikih, ki jih je sklenilo društvo v zadnji dobi nanovo z raznimi institucijami, ozir. uredništvji, s katerimi zamenjuje svoje glasilo. Govorec o nalogah društva je povdarjal, kako potrebno je zbuditi zanimanje za domačo zgodovino ter s tem poglobljati spoznavanje domovine. To je važno narodno-vzgojno delo. Žal društvo tega dela ne more vršiti v toliki meri, kakor bi rado, ker mu manjka sredstev. Storilo pa je, kar mu je bilo mogoče.

Nato je sledilo poročilo tajnika J. Glaserja. Da se dvigne število članov, se je poskusilo s pismeno agitacijo, a brez pravega uspeha. Pač pa je pridobil preko 50 novih članov g. Ivan Malgaj, žel. uradnik v pokoju, za kar se mu je izrekla zahvala. Novih članov je pristopilo v tem letu 72, izstopilo oz. umrlo jih je 24; prirastek znaša torej 48. »Časopis« je izšel v nekoliko povečanem obsegu, razen tega se je članek M. Dolenca »Kmečko dedno nasledstvo za časa veljavnosti gorskih bukev« izdal v ponatisu. Nanovo se je uvedel zopet imenik članov. Razveseljivo je, da se krog »Časopisovih« sotrudnikov neprestano širi. Na novo je stopilo društvo v zameno z uredništvji »Geograf. vestnika«, »Etnologa« in »Mentorja« v Ljubljani, »Glasnika etnografi. muzeja« in »Stranog pregleda« v Beogradu, »Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slawen« v Vratislavi ter s Kulturnim društvom v Sombathelyju. Vse publikacije, ki jih dobiva v zameno, istotako tudi recenzijske izvode izročja Štud. knjižnici. Par knjig se je tudi kupilo, med njimi več manjkajočih letnikov revije »Český časopis historický« ter vse publikacije Jugoslavenske akademije od l. 1920. naprej. Za arhiv se je nakupilo več starih listin, kot dar pa je prejelo društvo razne pečatne odtise in grbe od g. Jos. Mravljaka v Vuzenici, nekaj manjših tiskovin in fotografij od g. ravnatelja D. Žunkoviča, par listin od g. generala R. Maistra ter 1 pismo od g. dr. P. Strmška. Vsem se je izrekla zahvala. V spomin Jovanu Cvijiću se je 3. aprila 1927 priredila proslava (gl. poročilo v lanskem ČZN, str. 206!), soudeleženo pa je bilo društvo tudi pri postavitvi spominske plošče Bož. Raiču. (Gl. o tem posebno poročilo!)

Obsežno je poročal nato društveni blagajnik, viš. ravnatelj Niko Vrabl. Prejemki so znašali 88.511,05 Din, izdatki pa 68.143,88 Din, torej prebitka 20.367,17 Din. Ta visoki prebitok je pa le navidezen, ker je društvo izjemoma prejelo celi znesek državne podpore 15.000 Din v naprej, ima pa v tiskarni obveznosti za tisk novega letnika »Časopisa«. Podpore denarnih zavodov so znašale: Posojilnice v Mariboru 3090 Din, Južnoštaj. hranilnice v Celju 250 Din, Ljudske posojilnice v Celju 240 Din, Posojilnice v Gornji Radgoni 200 Din, v Framu 100 Din, v Vuzenici 80 Din, v Žalcu 50 Din, v Šmarju 50 Din. Od zasebnikov sta došli dve večji podpori, in sicer od prejšnjega blagajnika g. dr. R. Pipuša 1000 Din in 100 Din od g. notarja Jereba v Kongrah. Članarino je vplačalo v tem letu 497 članov, med temi 322 članov za l. 1927., drugi pa za prejšnja leta, nekateri tudi že za leto 1928. »Časopis« je stal 26.672 Din; za leto 1927. plačana članarina krije torej komaj polovico stroškov, ki jih je društvo imelo za izdani letnik »Časopisa«. Iz tega je razvidno, da prejemajo člani društveno glasilo za 50% nabavnih stroškov. To je bilo mogoče samo radi podpor, zlasti državne podpore.

Odborovo poročilo se je vzelo z zahvalo na znanje, nakar so sledile volitve. Za predsednika je bil z vzklikom izvoljen zopet g. dr. Fran Kovačič, za odbornike pa na predlog g. kurata M. Ljubše sledeči gg.: dr. Anton Dolar, Janko Glaser, dr. Matija Herić, dr. Maks Kovačič, dr. Vinko Močnik, dr. Radoslav Pipuš, prof. Karl Prijatelj, dr. Pavel Strmšek, dr. Josip Tomišek in viš. ravnatelj Niko Vrabl.; za namestnike

prof. Fran Baš, prof. Janko Orožen (v Celju) in dr. Vladimir Travner; za rač. preglednike dr. J. Jančič, dr. Alojz Trstenjak in ravn. Jakob Zupančič.

Takoj po občnem zboru se je odbor konstituiral tako, da je za podpredsednika bil izvoljen ravn. dr. Josip Tomiňšek, za tajnika knjižničar Janko Glaser, za blagajnika viš. ravnatelj Niko Vrabl.

Odkritje spominske plošče Božidarju Raiču.

Božidar Raič je v sedemdesetih in osemdesetih letih preteklega stoletja zavzemal važno vlogo v našem javnem, političnem in kulturnem življenju. Bil je po soglasnem mnenju naš najboljši ljudski govornik, goreči buditelj in voditelj naroda, oče ljudskih taborov, neustrašen rodoljub, politik, deželni in državni poslanec, jezikoslovec in ljudski pripovednik. Po vsej pravici se ga je torej ob stoletnici njegovega rojstva (* 9. febr. 1827, † 6. jun. 1886) spominjal slovenski narod s spoštovanjem.

Na Žvabu (hšt. 5), prijaznem griču župnije Sv. Tomaža nad Ormožem, stoji Raičeva rojstna hiša. Ni mogočna, ne prostorna, preprost nagornjaški dom je. Tu se je v nedeljo, dne 24. julija 1927 vršilo odkritje skromne spominske plošče, ki so jo zaslužnemu možu vzdali na njegovi rojstni hiši njegovi rojaki in častilci v spomin stoletnice njegovega rojstva. Ni bilo oficijelnih zastopnikov prosvetne ali politične oblasti, posebna vabila se niso razpošiljala. Slavnosti se je udeležilo okoli 2000 ljudi od blizu in daleč, med njimi domača in sosedna duhovščina, pa bližnji in daljni sorodniki pokojnega Božidarja. Človek je dobil vtisek, kakor da je to eden onih velikih ljudskih taborov, ki jih je slavljence Božidar Raič (s tovariši) prirejal v letih 1868. do 1872. širom naše Slovenije. Slavnost je otvoril, izrekel pozdrave, vodil in zaključil predsednik pripravljalnega odbora, domači župnik g. Matija Zemljič. Poslanec dr. Hohnjec nam je v slavnostnem govoru očrtal podrobno in poljudno Raiča kot pisatelja, politika in govornika (govor je v celoti izšel v »Slov. Gospodarju«, dne 28. jul. 1927, št. 30), ob koncu govora pa je v imenu mariborskega »Zgodovinskega društva«, pod čigar okriljem se je cela prireditev vršila, odkril spominsko ploščo, ki nosi tale napis: »Rojstni dom bivšega župnika, državnega in deželnega poslanca Božidarja Raiča. Rojen dne 9. februarja 1827, umrl v Ljubljani dne 6. junija 1886. Vnetemu slovenskemu rodoljubu postavili ob 100-letnici rojstva 1927 njegovi častilci«. V imenu Haložanov, katerim je Raič skozi 26 let bil dušni pastir, je spregovoril par navdušenih besed svetinjski župnik g. Bratušek. Vmes sta fant-dijak in dekle-orlica deklamirala vsak po eno pesem, velikonedeljski pevski zbor je zapel več lepih pesmi in lahonska godba je zaigrala par komadov. Slavnost je uspela v občo zadovoljnost. Veselje je žarelo iz obrazov vseh udeležencev.

Matija Munda.

Muzejsko društvo v Ptujju.

(Poročilo o društvenem delu od občnega zbora dne 27. maja 1926 do 22. oktobra 1927.)

Na občnem zboru dne 22. okt. 1927 je podal podpredsednik g. V. Skrabar sledeče poročilo:

Arheološka raziskovanja: Meseca avgusta je društvo pod vodstvom našega častnega člana dr. Mihaela Abramiča raziskovalo kripto v cerkvi Sv. Ožbalda. Ugotovilo se je, da je podzemeljska kripa približno 3 m globoka, 4 m dolga ter $2\frac{1}{2}$ m široka. Na zapadni strani se nahaja velika množina človeških kosti iz prejšnjega, opuščenege pokopališča. Ugotovilo se je tudi, da so stene deloma zidane iz rimskih kamenov, žalibog pa brez okraskov ali napisov.

Muzejsko društvo je dobilo od »Spomeniškega urada« v Ljubljani podporo 1000 Din za arheol. raziskovanja. Kopalo se je od 13. IX. do 8. X. t. l. pod vodstvom g. V. Skrabarja in nadzorstvom učitelja Smodiča na vrtu posestnika Matevža Dobnika v Sp. Hajdini štev. 11 na parceli 1075. Odkrili so se ostanki rimskih stavb treh dob in četverokoten, z opeko tlakovan prostor, ki je bil bržkone basen za ribe (»piscina«). Našli so tudi več mramornatih plošč, poleg odlomkov kipov; eden izmed teh z lepo izdelano roko, najbrž solnčnega boga. Dalje levjo glavo in fragment bronastega kipa, 14 srebrnih in bronastih novcev iz konzularne dobe do Konstantina; odlomke svetilk in drugih lončenih posod.

Ker je društvu obljubljena nadaljna podpora 1000 Din, se preišče tudi teren pri g. Jožefu Kravanji na Ljutomerski cesti, kjer se domneva nahajališče rimskega amfiteatra in vrt za dominikanskim samostanom v Ptujju, kjer se nahajajo rimski mozaiki.

Pomnožitvev zbirke: 1. Zbirka starih narodnih pesmi z Murskega polja. Daroval g. učitelj Pogrujc. 2. Več knjig in zvezkov iz zapuščine g. dr. Jurtele. Daroval g. Jurtele. 3. Stare listine, načrti, slike in rodovnik rodbine baronov Dienenberg. Daroval g. Jožef Breznik, veleposestnik na Kogu. 4. Listine in slike iz l. 1820.—1830. ptujske trgovske obitelji Katin. Darovala g. učiteljica Ada Mahnič. 5. Starinski židovski kamen z napisom, ki se je našel na posestvu davčn. naduprav. Toplaka tik Grajene. 6. Izvirna izdaja Valvazorja: »Die Ehre des Herzogtums Krain«. Darovala g. Gailhofer in g. Skrabar. 7. Kužni križ, takozvani »crux Sti. Benedicti« iz 17. stl. iz Hajdine in ženska doprsna podoba, ki se je našla na posestvu trgovca g. Fr. Lenarta na Ljutomerski cesti štev. 31. Daroval g. Skrabar. 8. Paskilna slika »des Pettauer Postmeisters Leichenzug« iz l. 1847. Darovala ga. Gailhoferjeva. 9. Plemiški diplom nekega Matevža Kasak-a s podpisom cesarja Franca I. iz l. 1802. Daroval g. Jakob Koser. 10. Gostilničar Emeršič iz Turnišč pri Ptujju, 2 knjigi. 11. Ga. dr. Šalamunova eno pečo iz Središča. 12. Srebrn novc rim. cesarja Opelija Macrine. Daroval g. prof. A. Sovré. 12. Graščina je podarila več starih letnikov »Tagespost«.

Nakupljeno je bilo: 1. Aureus cesarja Vespazijana iz Brega pri Ptujju, ki predstavlja veliko redkost. 2. Olnata slika iz Ptujjske gore iz l. 1741. (votivna slika). 3. Rimske svetilke, novci. Meduzin relief in fragment nekega rim. oltarja s posestva g. Marije Senekovič, ozir. Metličar v Sp. Hajdini št. 34.

Knjig in časopisov je bilo kupljenih: Časopis za Z. N., Narodna enciklopedija, Bibliografski leksikon, Kratka zgodovina Maribora, Ljutomer, Sloven. Štajerska in Prekmurje, Savinjske alpe, Starinar, Zbornik za umetnostno zgodovino, Narodna starina, Celeia antiqua et nova, Numismatische Zeitschrift, Jahreshefte des österr. archeol. Institutes, Carnunumbericht, Bonner Jahresbücher, Zeitschrift des histor. Vereines in Graz in 6 letnikov že precej redke izdaje Steirische Geschichtsblätter.

Vezanih je bilo mnogo knjig. To leto je učitelj A. Smodič uredil ročno knjižnico Muzejskega društva ter jo je inventariziral po posameznih strokah z dvojnimi katalogom.

Društvo je dalo napraviti tri železne spono, ki podpirajo in vežejo stene v Mitreju na Bregu. Delo je izvršil stavbenik Treo ter je stalo 1800 Din.

Obiski: Muzej so obiskale tekom poslovnega leta razne osnovne, srednje in druge šole. 1. 30. V. 1926 Ljudska univerza iz Maribora. 2. G. univ. prof. Andrej Alföldi iz Debrecina, znani numizmatik in raziskovalec Panonije. 3. 20. VI. 1926 dr. Friderik Paulsen, direktor klipoteke iz Kopenhagena. 4. 18. VIII. 1926 dr. Friderik Wagner, konservator iz Münchena. 5. 30. III. 1927 angleški legacijski svetnik Forkes iz Beograda. 6. 24. IX. 1927, obisk 60. nemških in avstrijskih zgodovinarjev ob priliki 16. zborovanja historikov v Gradcu in 7. 26. IX. 1927 obisk nemških žurnalistov.

Pri Miklošičevi proslavi v Ljutomeru je društvo zastopal g. prof. Alič. Ob 80-letnici našega odličnega, častnega člana msgr. Don Fr. Bulića, mu je poslalo društvo dne 4. XI. 1926 iskrene čestitke.

Muzejsko društvo se je udeležilo s 6 starimi gledališkimi listi iz Ptuja gledališke razstave na letošnjem velesjmu v Ljubljani.

Objave, ki se tičejo zgodovine mesta Ptuj:

1. Dr. Fr. Kotnik v »Slovincu« 24. X. 1926. »O minoritskem konventu«; in 1. III. 1927. »O rodbini Guffante.«

2. Prof. Vl. Mlakar — Ptujška posebna številka ilustriranega Slovenca štev. 45.—7. XI. 1926.

3. Dr. Vl. Travner v »Slovincu« 7. XI. 1926. »Sv. Viktorin, ptujski škof«, in v »Jutru« (Življenje in svet dne 5. III. 1927) članek »Pogreb ptujskega brezverca iz l. 1847«.

4. G. Kaukler v »Marburger Zeitung« dne 10. in 11. II. 1927. »Die Anfänge unseres Theaters«.

5. Dr. Fr. Kovačič v ČZN. XXII. 3.—4. zv. K starejši zgodovini minoritskega samostana v Ptuj.

Predavanj žalibog v zadnjem poslovnem letu ni bilo nobenih.

Blagajnikovo poročilo: Blagajnik prof. Alič poroča, da ima društvo 205 članov. Celokupni izdatki so znašali 9.793.50 Din
dohodki pa 10.649.69 Din

Gotovina: 856.11 Din

Poročilo o prodaji vodnika »Poetovio«. G. bančni ravnatelj Ante Matevžič poroča, da se je prodalo ali oddalo zastoj v zadnjem poslovnem letu 192 slov. broš. — 32 slov. vezan. — 48 nem. broš. in 18 nem. vez. knjig.

Za kritje tiskovnih stroškov so prispevali razni ptujski denarni zavodi več vsot v skupnem znesku 22.000 Din kot brezobrestno posojilo. Saldo računa vodnika »Poetovio« pri Ljubljanski kreditni banki Ptuj znaša dne 22. X. 1927 . . . 16.063.55 Din
napram prvotno 48.399.75 Din
oziroma 26.399.75 Din

Volitev dopisujočih članov: Soglasno sta bila izvoljena g. prof. A. Sovre in g. dr. Vl. Travner.

Ker mestna občina sedaj ne more kupiti dominikanskega samostana, bo Muzejsko društvo stopilo z lastnikom poslopja v zvezo, da bi tam dobilo potrebne prostore za muzej proti primerni najemnini. Na tak način bi se zgodovinsko poslopje lažje in bolje ohranilo, muzej pa bi dobil primerne prostore, ker sedanji prostori ne zadoštujejo več potrebam. Muzej ima krasne zbirke, kakor narodopisne, prirodopisne. zbirko slik itd., ki so sedaj tako tesno natrpani v ozkih prostorih, da to ni več muzej, ampak skladišče. V obširnih prostorih dominikanskega samostana bi pa prišle vse te zbirke do polne veljave.

Junija meseca 1926 je preminul naš odlični član g. dr. Fr. Jurtela, ki je bil l. 1923. naš častni predsednik ob 30-letnici našega društva. Dalje sta še preminula g. prošt Jurkovič in ga. Marija Straschill.

V zadnjem poslovnem letu sta bila premeščena g. prof. A. Sovré in g. dr. Vl. Travner. Kot namestnika prof. Sovréta in g. dr. Travner-ja sta stopila v odbor gosp. bančni ravnatelj Matevžič in g. prof. Stiplovšek. Odbor je v svojem delokrogu v zadnjem društvenem letu izvolil kot prisednike, ki podpirajo zunanje delo Muz. društva, učitelja A. Smodiča, odvetnika dr. Alojzija Remca in ravnatelja Dragotina Kvedra. V ostalem je ostal odbor neizpremenjen.

Muzejsko društvo v Mariboru.

To društvo je leta 1927. dopolnilo svoje 25. leto. Do prevrata je imelo nemško-nacionalni značaj. Muzejsko društvo upravlja v Cankarjevi ulici 3 Mestni muzej, kamor bi se naj izročilo iz cele oblasti vse, kar ima količkaj muzealne vrednosti. Razun članarine 535 društvenih članov po 5.— Din letno in 6000.— Din podpore od mestne občine mariborske nima društvo nikakršnih dohodkov. Kljub temu vrši tiho in skromno sicer, zato pa važno kulturno delo. Odbor je opravil tekoče posle v štirih sejah.

Kar se tiče izkopavanj, je društvo stremelo, da stopi v predvojne Kovačičeve in Schmidove stopnje. S tem namenom se je prazgodovinsko proučil teren v mariborski okolici ter se izvršile vse predpriprave za bodoča izkopavanja na pohorskem vznožju. Ko je v Herkovih pečeh pod Kapunarjevim vrhom našel, kot je to ugotovil paleontolog Laskarev, učitelj Bogdan Jurančič kosti špiljskega medveda, je društvo nagradilo njegovega pomočnika in njemu povrnilo efektivne stroške izkopavanja, za kar je on odstopil muzeju šapo. Znanstveno vrednost Jurančičevih izkopavanj bodo pokazala bodoča strokovna proučavanja izkopanelega materiala. 20 km vzhodno od Herkovih peči je na Žemberškem ugotovil Fr. Baš isto kot Jurančič pod Kapunarjevim vrhom. Ker pa ni izgleda, da bi kopanje prikazalo kaj drugega kot Jurančičevo, namreč ekzistenco špiljskega medveda v naših kobanskih krajih, in pa ker bi bilo gnotno združeno s prevelikimi stroški, je društvo sklenilo obrniti vso svojo pozornost na prazgodovinska izkopavanja na vznožju Pohorja.

Dohodkov je imelo društvo 1927 Din 13.244,53, izdatkov pa 12.963,33 Din. Za »Študijsko knjižnico«, pri kateri je društvo solastnik, je 1927 nakupilo »Kosmos« s prilogami, »Geologisches Archiv« in Rainer. Die Stadt St. Veit in Kärnten ter geološko

P r i d o b i t v e z a m u z e j 1927. A. Kulturnohistorični in narodopisni oddelek:

Nakupilo je društvo celotno žensko narodno obleko iz Ziljske doline za 1000 Din, karto za Sp. Štajersko (250 Din).

star bakrorez, najden v zemlji pri Selnici ob Dravi, predstavljajoč neko bitko s Turki, ter srebrn ženski pas iz Ponikve.

Darovali pa so: ga. Ivanka Lipoldova: leseno žlico in zajemalnico.

A. Baumgartner: italijanski vojni robec z raznimi figurami. Vabilo k javni skušnji okrožne šole v Celju 1827 in 1842, enako mariborske okr. šole 1830.

N. Vrabl, višji ravnatelj kaznilnice: razne novce kralja Milana in kralja Petra.

Fr. Novak, brivec v Mariboru: enoperperski črnogorski bankovec iz l. 1914.

M. Kos, učitelj v Zibiki: prazgodovinsko brončeno zaponko, najdeno v Zibiki.

P. Jercin: makedonski srebrni novc »tetra drachma«.

Mestni magistrat: pečatnik mariborskega magistrata, klišeje za svoječasne mestne papirnate vrednostnice.

Bruno Rotter, črkostavec v Cirilovi tiskarni: razne izdelke in znamke iz vojnih taborišč.

Grašak Fr. kmet pri Sv. Jederti nad Laškim: tri stare slike na steklu.

Dr. Oto Ploj, notar v p. v Mariboru: album in zbirko fotografij, slike Doberdo, listnico grofa Janka Draškovića, škatljo starega denarja in razne drobne slike.

L. 1927. umrli vinski trgovec Fric Staudinger je sporočil društvu 4 portrete.

B. Prirodoslovni oddelek: Prof. Fr. Vales: nagačeno bobnarico (*Botaurus stellaris*).

C. Industrijski oddelek: Lesen tiskarski vrstomer stare oblike, črtalo za note, iz Cirilove tiskarne. Hinko Šiško: Star šivalni stroj tipa »La silencieuse«.

Doposlane tiskovine.

(Od 16. jula 1927 do 25. januarja 1928.)

Český časopis Historický, roč. XXXIII, seš. 3, 3. Praha 1927.

Strani Pravlak, Beograd 1927, sv. 2.

Ljubljanski Zvon, Ljubljana 1927, 7, 12.

Горговы (с Тихомири Кова) и други Славяна. (Панану из «Народне Старице») Zagreb 1926.

Liljek Ernst: Historische Berücksichtigung des Tschechoslovakischen Staates auf Revindikation der dem Könige Ottokar II. vom deutschen Könige Rudolf von Habsburg ererbtenen Alpenländer. Celje 1927.

Liljek Ernst: Debat die deutsch-österreichische Anschluss- und über die Kriegsschuldfrage. Celje 1927.

Liljak Brada: Henry Fordov «Mednarodni Zids». Celje 1927.

Liljak dr. Franjo: «Berjaki i slovnica» (Pomnila iz dialektološkega zbornika Kr. srpske Akademije.) Beograd-Zemun 1927.

«Case», 1926/27, št. 5, 6; 1927/28, št. 1, 2, Ljubljana 1927, 1928.

Publikacije Bolgarske Akademije:

Сопств IX, 1925/26. София 1927.

Знаменски др. V. Na: Istorija na bulgarskata orazva prez srednite vekove. Tom I. Čas. 3. Sofia 1927.

Srpska kr. Akademija:

Srpski onogreanski zbornik, knjiga 41. Beograd-Zemun 1927.

Usta Srpske kr. Akademije, sv. 76. Beograd-Zemun 1927.

Пантелић Драган: Beogradski pasalke posle sviatovskog mira 1791-1794. Beograd 1927.

Bogoslovnj Vostnik, VII, št. 3-4, VIII, št. 1. Ljubljana 1927-1928.

Dom in Svet, 1927, juli-december, Ljubljana.

Popotnik, XLIII, XLIX, št. 1-5. Ljubljana 1927-1928.

Carinthia, 117. Jahrg, Klagenfurt 1927.

Srpska Viktori: Slovanska umetnost i slikarstvo, Pravlak (Denzba, sv. Mohotja) 1927.

Vatovec F.: K starim upravni in gospodarski zgodovini jaskoga okraja. Ljubljana 1927.

Marko Ma: Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistliche Leben der Südslawen, Prag 1927.

Meljk A.: Kolonizacija Ljubljanskega lara. Ljubljana 1927.

Grožen J.: Zgodovina Celje, Celje 1927.

Vesnik drz, nekija u Zagrebu, Zagreb 1927.

Plychegger S.: Die slawischen Ortsnamen im Müritzegebiet, Leipzig 1927.

Jaksch A.: Die Edlinge in Karantanien und der Herzogebauer am Fürstenstein bei Karnburg, Wien 1927.

Mentor, Ljubljana 1927-1928, 1-5.

Slovenski Pravnik, Ljubljana 1927, 1-12.

Zbornik za umetnostno zgodovino, Ljubljana 1927, 1.

Slavia, Praha 1927/28, seš. 1.

Kranjec S.: Zgodovina Srbov, Pravlak 1927.

Türk J.: Tomaz Hren, Ljubljana 1928.

